

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ОСКІЛКО ОЛЕКСІЙ ОЛЕГОВИЧ

УДК 347.51:347.794

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ
РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В
ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ**

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.О. Оскілко

Науковий керівник –
доктор юридичних наук, професор
САФОНЧИК Оксана Іванівна

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Оскілко О.О. Цивільно-правове регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (галузь знань 08 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях за законодавством України.

У дисертації визначено методологію дослідження та здійснено огляд літератури за темою дисертаційного дослідження. Розглянуто становлення та розвиток законодавства щодо цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях, а також надано характеристику правовідносин, що виникають з договірних зобов'язань. При цьому визначено зміст договірних зобов'язань, у яких беруть участь військовослужбовці.

Досліджено поняття, правову природу та види договірних зобов'язань, у яких беруть участь військовослужбовці. При цьому зроблено висновок про розмежування договірних правовідносин, в яких беруть участь військовослужбовці, у зв'язку з чим виокремлено ті правовідносини, які регулюються цивільним правом, і ті, які цивільним правом безпосередньо не регулюються.

Акцентовано увагу на доцільності розмежування договірних відносин військовослужбовців, на ті, які регулюються цивільним правом та які регулюються цивільним договором. Водночас звертається увага на особливості суб'єктного складу договірних зобов'язань, в яких беруть участь військовослужбовці.

У дисертації визначено правовий статус військовослужбовців як суб'єктів цивільно-правової відповідальності у договірних зобов'язаннях. У зв'язку з цим досліджено цивільно-правовий статус військовослужбовців як сукупність прав, свобод, законних інтересів, гарантованих державою всім фізичним особам, а також обов'язків та відповідальності військовослужбовців, одна частина яких належить їм як громадянам України, а інша - має особливості професійної службової діяльності на військових посадах щодо здійснення функцій забезпечення оборони країни та захисту безпеки держави. Зазначені елементи цивільно-правового статусу військовослужбовців встановлюються законодавством України і забезпечуються формами та засобами, передбаченими цивільним та цивільним процесуальним законодавством.

Акцентовано увагу на подвійному статусі військовослужбовців, який складається з поєднання публічно-правового та приватно-правового статусів. Зазначенне обумовлено тим, що не зважаючи на те, що з одного боку правовий статус військовослужбовця регламентовано публічним правом (конституційним, адміністративним, кримінальним тощо), проте правовідносини, у яких беруть участь військовослужбовці, виходячи за межі суто публічного права, включають і приватно-правовий статус (зокрема участь військовослужбовців у договірних відносинах тощо).

Зроблено висновок щодо доцільності удосконалення визначення поняття виконання договірних зобов'язань військовослужбовців з надання послуг, під яким пропонується розуміти сукупність фактичних або юридичних дій (у певних випадках – утримання від дії, наприклад, відмова виконувати злочинний наказ тощо) сторін, однією з яких є військовослужбовці, договірних зобов'язань, спрямованих на реалізацію передбачених договорами або законом їх суб'єктивних прав і обов'язків задля досягнення мети договірних зобов'язань (економічної та юридичної).

Зазначено, що участь військовослужбовців у договірних відносинах повинна відбуватися у рамках законодавства країни, в якій вони знаходяться,

при цьому вони повинні дотримуватися правил і обмежень, встановлених військовим законодавством, які можуть впливати на їхню здатність укладати цивільно-правові договори.

Акцентовано увагу на тому, що участь військовослужбовців у договірних відносинах відбувається у рамках законодавства України, при цьому останні повинні дотримуватися правил і обмежень, встановлених військовим законодавством, які можуть впливати на їхню здатність укладати договори. Водночас договірні правовідносини, в яких стороною виступає військовослужбовець, можуть бути піддані спеціальним правилам, встановленими військовим законодавством.

У дисертації проаналізовано проблеми визначення правового статусу майна, яке набувається військовослужбовцем за цивільно-правовими договорами і яке спрямовано на забезпечення діяльності як військових формувань в цілому, так і військовослужбовців, зокрема. У зв'язку з цим пропонується передбачити на законодавчому рівні необхідність передачі зазначеного майна на баланс відповідного військового формування.

Зроблено висновок про те, що дуже складною, з практичної точки зору, є участь військовослужбовців в договірних зобов'язаннях в сфері найму (оренди) житла. Складність та проблемність зазначеного виду зобов'язань полягає в наступному: 1) порядку укладання договору найму (оренди) житла; 2) цивільно-правовій відповідальності військовослужбовців в разі неналежного виконання зобов'язань; 3) врахуванні суб'єктного складу; 4) проведенні розрахунків за вказаним договором тощо. Зважаючи на зазначене, доцільно говорити про централізований найм (оренду) житла для військовослужбовців, або проводити це за рахунок особистих коштів військовослужбовців з відповідною компенсацією з боку держави.

Досліджено поняття цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, підстави такої відповідальності, її особливості, а також звільнення військовослужбовців від цивільно-правової відповідальності у договірних зобов'язаннях.

У дисертації зазначено, що у вітчизняному праві нормативне закріплення самостійної цивільно-правової відповідальності військовослужбовців було здійснено українським законодавцем і стало наслідком надання військовослужбовцям певної свободи участі у цивільних правовідносинах в частині конкретизації таких висновків

Зроблено висновок про необхідність удосконалення визначення цивільно-правової відповідальності військовослужбовців, яку слід визначити як один з видів юридичної відповідальності, який позиціонується у застосуванні до військовослужбовця, який не виконав або неналежно виконав договірні зобов'язання, в інтересах потерпілої сторони, встановлених законом або договором заходів примусового характеру, що спричиняють для військовослужбовця несприятливі, економічно не вигідні наслідки матеріального характеру шляхом відновлення чи компенсації (відшкодування шкоди) порушених матеріальних чи нематеріальних прав та благ потерпілого, вимоги виконати зобов'язання тощо.

Зазначено, що цивільно-правова відповідальність є юридичним поняттям, що передбачає настання несприятливих наслідків для особи, яка порушила вимоги закону або взяті на себе зобов'язання. Особливість цього виду відповідальності насамперед полягає у компенсації збитків та втрат постраждалій стороні. При цьому зроблено висновок про те, що, з одного боку, коли військовослужбовці беруть участь в договорірних зобов'язаннях, застосовуються загальні положення чинного цивільного законодавства України щодо цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, а з іншого боку – є суто специфічні умови та підстави цивільно-правової відповідальності військовослужбовців.

Удосконалено систему принципів цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань військовослужбовців в частині розширення таких принципів, зокрема, принципу спрямованості на

локалізацію негативних правових наслідків за участю у правовідносинах кола осіб для основного правопорушника.

Здійснено класифікацію особливостей цивільно-правової відповідальності військовослужбовців залежно від факторів, що їх зумовлюють. З цієї підстави можна класифікувати особливості цивільно-правової відповідальності військовослужбовців та військових організацій на особливості, зумовлені: а) організаційно-правовою формою; б) здійсненням функцій органу державної влади (притаманні військовим установам, які безпосередньо реалізують основні напрямки діяльності органів державної влади); в) правоохоронною діяльністю (притаманні військовим установам, які здійснюють таку діяльність); г) підвідомчістю органу державної влади, у якому законодавством передбачено військову службу.

Зроблено висновок про доцільність доповнення ст. 617 ЦК України частиною другою, яку запропоновано викласти у такій редакції: «Стаття 617. Підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання. ... 2. За порушення зобов'язання, внаслідок непереборної сили, зокрема у зв'язку із участю у бойових діях, вжиття заходів щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України, за результатами чого особа-військовослужбовець отримала поранення, або загинула, остання звільняється від відповідальності за шкоду, завдану неналежним виконанням договірних або інших зобов'язань у цивільно-правових відносинах».

Запропоновано внести відповідні зміни та доповнення до ст. 729 ЦК України (пожертва) шляхом доповнення до вказаної статті ч. 4, яку пропонується викласти в наступній редакції: «...4. У разі оформлення договору пожертви на конкретну фізичну особу, яка має статус військовослужбовця, для виконання бойових завдань військовим формуванням, після демобілізації, а також в разі смерті фізичної особи, передане їй майно за вказаним договором не належить на праві власності цій

фізичній особі і не переходить в порядку спадкування іншим особам, а залишається для виконання бойових завдань і надалі у відповідному військовому формуванні, якому воно передавалося».

Акцентовано увагу на доцільності внесення зміни та доповнення до ст. 209 ЦК України (форма правочину) шляхом включення ч. 5 наступного змісту: «...5. У разі, коли один із подружжя є військовослужбовцем і не може особисто в присутності нотаріуса засвідчити свою згоду на укладання цивільно-правового договору щодо спільного майна подружжя, він подає заяву нотаріусу, яку підписує за допомогою кваліфікованого електронного підпису особи. Після ідентифікації особи та його згоди, нотаріус посвідчує згоду іншого з подружжя, який є військовослужбовцем, на укладання певного цивільно-правового договору щодо розпорядження спільним майном подружжя».

Відповідальність у формі відшкодувань збитків настає лише з урахуванням поведінки осіб, які беруть участь у зобов'язальних правовідносинах. Загроза стягнення збитків, безумовно, має перспективний характер: потенційна можливість стягнути збитки запобігає поведінці боржника, що порушує право кредитора на виконання.

У дисертації зазначено, що під механізмом цивільно-правового захисту прав військовослужбовців слід розуміти закріплену у законі та внутрішньо узгоджену систему правових засобів, за допомогою якої забезпечується реалізація юридичних гарантій прав даної категорії громадян, а за необхідності – правову дію на суспільні відносини, що виражається у припиненні та попередженні порушень цивільних прав військовослужбовців, а також у відновленні прав у разі їх порушення.

З метою захисту прав та охоронюваних інтересів військовослужбовців в страхових правовідносинах запропоновано внести зміни та доповнення до ст. 988 ЦК України шляхом доповнення ч. 1 вказаної статті п. 7, в якому зазначити як обов'язок страховика виконати умови договору щодо

військовослужбовців, які в процесі дії договору страхування змінили свій статус.

Зроблено висновок, що на практиці виникають також проблеми щодо страхування ризику воєнних дій, адже це визначається як один із складних видів страхування з наступних підстав: 1) не всі страхові компанії здатні забезпечувати покриття військових ризиків; 2) самі по собі військові ризики є непередбачувальні і є затратними для учасників страхових відносин.

Кожен військовослужбовець є повноправним учасником цивільних правовідносин та стороною у цивільно-правовому договорі, а у випадку, якщо була заподіяна шкода, відповідно до вимог законодавства України, військовослужбовець несе цивільно-правову відповідальність.

Зроблено висновок, що з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів військовослужбовця як сторони кредитного договору слід доповнити ч. 1 ст. 1056 ЦК України абзацом 2 наступного змісту: «... Призов на військову службу або мобілізація позичальника не є підставою для відмови від надання чи отримання кредиту».

Крім того, з метою захисту прав та охоронюваних інтересів військовослужбовців в страхових правовідносинах запропоновано внести зміни та доповнення до ст. 988 ЦК України шляхом доповнення ч. 1 вказаної статті п. 7, в якому зазначити як обов'язок страховика виконати умови договору щодо військовослужбовців, які в процесі дії договору страхування змінили свій статус. Крім того, вказано, що доцільно доповнити ст. 979 ЦК України ч. 2 наступного змісту: «...2. Призов на військову службу або мобілізація фізичної особи не є підставою для відмови від надання послуг страхування і укладання відповідного договору».

У дисертації зазначено, що основні правила цивільно-правової відповідальності військовослужбовців визначаються правовими нормами загального характеру, проте, організаційно-правова форма здійснення військовослужбовцями функцій органу державної влади та правоохоронної діяльності, підвідомчість військових організацій, у якій проходять службу

військовослужбовці, органу державної влади, в якому законодавством передбачено військову службу, зумовлює наявність особливостей цивільно-правової відповідальності військовослужбовців.

Підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду можна вважати казус (випадок), необхідну оборону, крайню необхідність, непереборну силу та умисел потерпілого.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, цивільно-правова відповідальність, зобов'язання, зобов'язальні правовідносини, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, військовослужбовці, воєнний стан.

SUMMARY

Oskilko O.O. Civil-legal regulation of military personnel's liability in contractual obligations. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the scientific degree of Doctor of Philosophy in Speciality 081 – Law (field of knowledge 08 – Law). – National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2025.

The dissertation is the first specialized comprehensive study in the domestic science of civil law on the civil-legal regulation of military personnel's liability in contractual obligations under Ukrainian legislation.

The dissertation defines the research methodology and provides a literature review on the topic of the study. It examines the formation and development of legislation on the civil-legal regulation of military personnel's liability in contractual obligations and characterizes the legal relations arising from contractual obligations. At the same time, the content of contractual obligations involving military personnel is determined.

The study explores the concept, legal nature, and types of contractual obligations in which military personnel participate. It concludes that contractual legal relations involving military personnel can be distinguished, allowing for the identification of those legal relations governed by civil law and those not directly regulated by civil law.

The dissertation emphasizes the importance of distinguishing between contractual relations of military personnel: those governed by civil law and those regulated by civil contracts. Additionally, attention is drawn to the peculiarities of the subjective composition of contractual obligations involving military personnel.

The dissertation defines the legal status of military personnel as subjects of civil-legal liability in contractual obligations. In this regard, the study examines the civil-legal status of military personnel as a combination of rights, freedoms, and legitimate interests guaranteed by the state to all individuals, as well as the duties and responsibilities of military personnel. Part of these duties and responsibilities

belong to them as citizens of Ukraine, while another part is specific to their professional service activities in military positions related to national defense and state security. These elements of the civil-legal status of military personnel are established by Ukrainian legislation and are enforced through the forms and means provided by civil and civil procedural law.

The dissertation highlights the dual status of military personnel, which combines both public-law and private-law statuses. This distinction is based on the fact that, while the legal status of military personnel is primarily regulated by public law (constitutional, administrative, criminal law, etc.), the legal relations in which they participate extend beyond the scope of purely public law and include private-law aspects, particularly their involvement in contractual relations.

The study concludes that it is advisable to refine the definition of the fulfillment of contractual obligations by military personnel in the provision of services. It is proposed to understand this concept as a set of factual or legal actions (in certain cases, refraining from action, such as refusing to execute a criminal order) performed by the parties to a contractual obligation, one of whom is a military service member. These actions aim to implement the subjective rights and obligations stipulated by contracts or law to achieve the economic and legal objectives of the contractual obligations.

The dissertation emphasizes that the participation of military personnel in contractual relations must comply with the legislation of the country in which they are located. At the same time, they must adhere to the rules and restrictions established by military law, which may affect their ability to conclude civil-law contracts.

Particular attention is given to the fact that the participation of military personnel in contractual relations takes place within the framework of Ukrainian legislation. In doing so, they must comply with the rules and restrictions established by military law, which may influence their ability to enter into contracts. Additionally, contractual legal relations involving military personnel as a party may be subject to special rules established by military legislation.

The dissertation also analyzes issues related to determining the legal status of property acquired by military personnel under civil-law contracts, which is intended to support the activities of both military formations as a whole and individual service member. In this regard, it is proposed to establish at the legislative level the necessity of transferring such property to the balance sheet of the relevant military formation.

The dissertation concludes that, in practice, the participation of military personnel in contractual obligations related to housing rental (lease) is highly complex from a practical standpoint. The complexity and challenges of this type of obligation stem from the following factors: 1) the procedure for concluding a rental (lease) agreement; 2) the civil-legal liability of military personnel in case of improper fulfillment of obligations; 3) consideration of the subjective composition of the contractual relationship; 4) payment arrangements under the contract, among other factors. In light of these challenges, it is advisable to consider either a centralized housing rental (lease) system for military personnel or an arrangement where they rent housing at their own expense with corresponding state compensation.

The dissertation also examines the concept of civil-legal liability of military personnel in contractual obligations, the grounds for such liability, its specific features, and the circumstances under which military personnel may be exempt from civil-legal liability in contractual obligations.

The dissertation states that in domestic law, the formal establishment of independent civil-legal liability for military personnel was carried out by the Ukrainian legislator as a result of granting military personnel a certain degree of freedom to participate in civil legal relations.

It concludes that there is a need to refine the definition of military personnel's civil-legal liability, which should be understood as a type of legal liability applicable to a service member who has failed to fulfill or has improperly fulfilled contractual obligations. This liability is enforced in the interest of the injured party through coercive measures prescribed by law or contract, resulting in

unfavorable, economically disadvantageous material consequences for the service member, such as restitution, compensation (reimbursement of damages), restoration of violated material or non-material rights and interests, or enforcement of obligations.

The dissertation highlights that civil-legal liability is a legal concept that entails adverse consequences for an individual who has violated legal requirements or contractual obligations. The key characteristic of this type of liability is the compensation for losses and damages suffered by the injured party. It is concluded that, on the one hand, when military personnel participate in contractual obligations, the general provisions of Ukraine's current civil legislation regarding civil-legal liability for non-performance or improper performance of contractual obligations apply. On the other hand, there are specific conditions and grounds for the civil-legal liability of military personnel that are unique to their status.

The dissertation improves the system of principles of civil-legal liability for breaches of contractual obligations by military personnel, particularly by expanding these principles. Notably, it introduces the principle of localizing negative legal consequences to a specific group of individuals within the legal relationship while ensuring that the primary violator remains accountable.

A classification of the distinctive features of military personnel's civil-legal liability is conducted based on the factors that determine them. According to this classification, the specific features of civil-legal liability of military personnel and military organizations can be categorized as follows: a) based on the organizational and legal form; b) based on the performance of state authority functions (applicable to military institutions that directly implement key state policies); c) based on law enforcement activities (characteristic of military institutions engaged in such functions); d) based on the subordination to a state authority where military service is legally mandated.

The dissertation concludes that it is advisable to amend Article 617 of the Civil Code of Ukraine by adding a second paragraph, proposed in the following

wording: "Article 617. Grounds for Exemption from Liability for Breach of Obligation ... 2. A person serving as military personnel shall be exempt from liability for damage caused by improper performance of contractual or other obligations in civil-legal relations if such a breach resulted from force majeure, in particular, due to participation in combat operations or measures aimed at defending the independence and territorial integrity of Ukraine, which led to their injury or death."

The dissertation proposes amendments and additions to Article 729 of the Civil Code of Ukraine (Donation) by introducing a new part 4, which is suggested to be worded as follows: "...4. If a donation contract is concluded for a specific individual who holds the status of a military service member for the purpose of fulfilling combat tasks by a military formation, upon demobilization or in the event of the individual's death, the property transferred under such a contract shall not be considered the private property of that individual and shall not be inherited by other persons. Instead, it shall remain assigned to the respective military formation for continued execution of combat tasks."

The dissertation also emphasizes the need to amend and supplement Article 209 of the Civil Code of Ukraine (Form of Transaction) by introducing part 5 with the following content: "...5. In cases where one spouse is a military service member and is unable to personally provide notarized consent for entering into a civil-law contract concerning joint marital property, they may submit a declaration to a notary, signed using a qualified electronic signature. Upon verifying the identity and consent of the military service member, the notary certifies their agreement for the execution of the respective civil-law contract regarding the disposal of joint marital property."

Liability in the form of compensation for damages arises only considering the behavior of the parties involved in contractual legal relations. The threat of damages recovery is inherently preventive: the potential possibility of claiming damages deters the debtor from conduct that would violate the creditor's right to performance.

The dissertation states that the mechanism for the civil-legal protection of military personnel's rights should be understood as a legally established and internally consistent system of legal measures ensuring the realization of legal guarantees for this category of citizens. If necessary, this mechanism also influences social relations by preventing and terminating violations of military personnel's civil rights and restoring rights in case of infringement.

To protect the rights and legitimate interests of military personnel in insurance legal relations, it is proposed to amend and supplement Article 988 of the Civil Code of Ukraine by adding point 7 to part 1, stating the insurer's obligation to fulfill the contract terms regarding military personnel who change their status during the term of the insurance contract.

The dissertation concludes that, in practice, issues also arise concerning the insurance of war-related risks, as this is one of the most complex types of insurance due to the following factors: 1) not all insurance companies are capable of providing coverage for military risks; 2) military risks themselves are unpredictable and financially burdensome for the participants in insurance relations.

Every military service member is a full-fledged participant in civil legal relations and a party to civil-law contracts. If damage is caused, the service member bears civil-legal liability in accordance with the requirements of Ukrainian legislation.

The dissertation concludes that, to protect the rights and legally protected interests of military personnel as parties to credit agreements, it is proposed to amend part 1 of Article 1056 of the Civil Code of Ukraine by adding the following second paragraph: "... Conscription for military service or mobilization of the borrower shall not be grounds for refusal to provide or receive credit."

Additionally, to protect the rights and interests of military personnel in insurance legal relations, it is proposed to amend and supplement Article 988 of the Civil Code of Ukraine by adding point 7 to part 1, establishing the insurer's obligation to fulfill the contract terms concerning military personnel who change

their status during the validity of the insurance contract. Furthermore, it is advisable to supplement Article 979 of the Civil Code of Ukraine with part 2, as follows: "...2. Conscription for military service or mobilization of an individual shall not be grounds for refusal to provide insurance services or conclude the respective contract."

The dissertation states that the fundamental rules of civil-legal liability of military personnel are determined by general legal norms. However, the organizational and legal form, the performance of functions of a state authority and law enforcement activities by military personnel, the subordination of military organizations where they serve, and the state authority in which military service is legally established contribute to the existence of specific features of civil-legal liability for military personnel.

The grounds for exemption from civil-legal liability for damage caused may include casus (accident), necessary defense, extreme necessity, force majeure, and the victim's intent.

Proposals have been formulated to improve the current civil legislation of Ukraine in the field of civil-legal regulation of military personnel's liability in contractual obligations.

Keywords: civil law, civil legislation, civil legal relations, civil-legal liability, obligations, contractual legal relations, contractual obligations, civil-law contract, military personnel, martial law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Оскілко О.О. Поняття зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 20–24. URL : http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2023/4.pdf
2. Оскілко О.О. Види зобов'язань, в яких військовослужбовці беруть участь. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 64-69. URL : <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/318/304>
3. Оскілко О.О. Припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 83-88. URL : <http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/2/13.pdf>
4. Оскілко О.О. Особливості виконання договірних зобов'язань за участю військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 163-166. URL : http://lsej.org.ua/6_2023/35.pdf
5. Оскілко О.О. Загальна характеристика договірних зобов'язань, у яких беруть участь військовослужбовці, за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 143-149. URL : http://www.yurvisnyk.in.ua/v2_2023/18.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Оскілко О.О. Поняття цивільно-правового захисту прав військовослужбовців. *Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 8 грудня 2022 р.). / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 28-31. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25145>
2. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану. *Приватне право в умовах війни* : матеріали всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 160-162. URL: <https://hdl.handle.net/11300/24735>

3. Оскілко О.О. Деякі питання правового статусу військовослужбовців та їх захисту. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 69-72. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23909>

4. Оскілко О.О. Окремі питання захисту прав жінок-військовослужбовців в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 564-566. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25892>

5. Оскілко О.О. Окремі питання цивільно-правового регулювання відносин військовослужбовців в сфері договірних зобов'язань. *Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства* : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 25 травня 2023 р.) / упоряд.: І. Давидова, М. Лєсняков ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонов. Одеса, 2023. С. 104-107. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26013>

6. Оскілко О.О. Окремі питання кредитних зобов'язань військовослужбовців за законодавством України. *Проблеми цивільного права у постпандемічну добу* : матер. круг. столу (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) / укл.: І.В. Давидова, О.В. Шамота ; за ред.: Є.О. Харитонova, І.В. Давидової ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса, 2023. С. 79-82. URL : <https://doi.org/10.32837/11300.26011>

7. Оскілко О.О. До окремих питань визначення цивільно-правового статусу військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2024. С. 610-613. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/items/c77ed43d-fe00-43d4-958d-0f60923956cd>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ	17
1.1. Методологія дослідження та огляд літератури за темою дисертаційного дослідження.....	17
1.2. Становлення та розвиток законодавства щодо цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях	31
1.3. Загальні положення цивільно-правової відповідальності	43
 РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, В ЯКИХ БЕРУТЬ УЧАСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ	60
2.1. Поняття, правова природа та види договірних зобов'язань, в яких беруть участь військовослужбовці	60
2.2. Правовий статус військовослужбовців як суб'єктів цивільно-правової відповідальності в договірних зобов'язаннях.....	83
2.3. Зміст договірних зобов'язань, в яких військовослужбовці беруть участь	96
 РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ	106
3.1. Поняття цивільно-правової відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях	106
3.2. Підстави цивільно-правової відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях	121
3.3. Особливості цивільно-правової відповідальності військовослужбовців в окремих цивільно-правових зобов'язаннях	135
3.4. Звільнення військовослужбовців від цивільно-правової відповідальності в договірних зобов'язаннях	169
 ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ.....	218

ВСТУП

Актуальність теми. Дисертація присвячена дослідженню проблем, пов'язаних з цивільно-правовою відповідальністю військовослужбовців у договірних зобов'язаннях за законодавством України. У сьогоденних реаліях, зокрема, коли в Україні в умовах дії воєнного стану у зв'язку із повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року військових формувань РФ, все ж таки проводяться ряд соціальних та економічних перетворень, проблема розвитку та вдосконалення нормативно-правового регулювання цивільно-правових відносин військовослужбовців у галузі договірного права, а також щодо цивільної відповідальності військовослужбовців за договірними зобов'язаннями, захисту прав військовослужбовців та інших проблемних питань, набуває важливого значення. Зазначене обумовлюється тим, що розвиток України в сьогоденні неможливо уявити без належного правового регулювання цивільно-правових відносин.

Водночас, кардинальні реформування, що проводяться в Україні в умовах воєнного стану, направлені на покращення суспільного життя, безпеки країни, у тому числі й діяльності Збройних сил України, та надання в цих умовах широкої економічної свободи військовим організаціям. Військовослужбовці в цивільних відносинах мають особливий статус, що пов'язано передусім, із здійсненням державних функцій, що дозволяє їм з більшою легкістю вчиняти звичайні цивільні правочини як суб'єкти цивільних правовідносин. Винятковою важливістю є дослідження особливостей цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях.

У зв'язку з цим правове регулювання цивільних відносин у сфері договірних правовідносин військовослужбовців є найважливішою правовою категорією в цивільному законодавстві України в сьогоденних реаліях, без з'ясування сутності якої складно зрозуміти особливості цивільно-правових відносин військовослужбовців у договірних

зобов'язаннях та відповідальності останніх за договірними зобов'язаннями. У сучасних умовах, що характеризуються демократизацією всіх сфер суспільного життя України, розвитком ринкової економіки, не зважаючи на труднощі сьогодення, значно зросла роль договору як способу регулювання відносин суб'єктів економічного обороту.

Розширилася сфера застосування договірної регулювання, що підтверджується введенням у предмет цивільно-правового регулювання, нових, викликаних потребами економіки, видів договорів (наприклад, договір фінансової оренди (лізингу), агентський договір, договір довірчого управління майном, комерційна концесія тощо) та оновленням норм, що регулюють традиційні для вітчизняного цивільного права договірні інституції. У той же час договір, як і будь-який цивільно-правовий інститут, має бути забезпечений захистом від порушень.

Такий захист насамперед здійснюється за допомогою заходів цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Природно, що у зв'язку із розширенням сфери застосування договірної регулювання неминучими є зміни і в інституті договірної відповідальності. Змінам піддаються як загальні заходи цивільної відповідальності, так і саме поняття цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, а також умови настання такої відповідальності.

У зв'язку зі зростанням практичної потреби застосування заходів договірної відповідальності до реальних (у тому числі нових) економічних відносин на шляху України до євроінтеграції, врегульованих договірними зобов'язаннями, виникає потреба в чіткішому визначенні функцій цього виду відповідальності. У сферу застосування договірної відповідальності сьогодні включено найширше коло економічних відносин. Залучення в область договірної регулювання нових суб'єктів, таких як військовослужбовці, та зростання ролі договору в оформленні економічних відносин, зведення свободи договору в один із основних принципів

цивільного права найчастіше призводять до спотворення ролі договору, у сенсі перебільшення його значення, що загрожує некерованістю та свавіллям у сфері відносин, що підлягають цивільно-правовому регулюванню. У зв'язку з цим, вважаємо, потрібно акцентувати увагу на взаємозв'язку договірної відповідальності військовослужбовців, що регулюється угодою сторін, та відповідальності до законодавства. Слід звернути увагу і такі основні форми відповідальності військовослужбовців за порушення договірних зобов'язань, як відшкодування збитків, стягнення неустойки, відповідальність за невиконання грошових зобов'язань.

Не зважаючи на проведення кодифікації цивільного законодавства України, внесення багатьох змін до інших законодавчих актів, деякі проблемні питання правовідносин за договорами врегульовані не повною мірою, у зв'язку з чим питання практичного застосування та вирішення спірних питань у сфері цивільних договірних відносин, у тому числі за участю військовослужбовців у цих відносинах, залишається складним питанням через наявність значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють відносини в цій сфері, однак у зв'язку із введенням воєнного стану та тимчасовою окупацією окремих територій України та завдання руйнувань та збитків, реалізовувати вимоги цих нормативно-правових актів у повній мірі не надається можливим.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є характеристика цивільного законодавства щодо цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, вдосконалення чинного цивільного законодавства з урахуванням позитивного законодавчого досвіду деяких зарубіжних країн та правозастосовної практики в цій сфері.

У зв'язку з поставленою метою вирішуватимуться наступні завдання:

- провести аналіз та огляд літератури за темою дослідження та обрати напрями дослідження;

- надати загальну характеристику правовідносин, що виникають з договірних зобов'язань;
- дослідити поняття та правову природу та види договірних зобов'язань, у яких беруть участь військовослужбовці;
- визначити правовий статус військовослужбовців як суб'єктів цивільно-правової відповідальності в договірних зобов'язаннях;
- дослідити зміст договірних зобов'язань, у яких беруть участь військовослужбовці;
- дослідити поняття цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, підстави такої відповідальності, її особливості, а також звільнення військовослужбовців від цивільно-правової відповідальності в договірних зобов'язаннях;
- сформулювати наукові висновки та пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового регулювання цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, які виникають у сфері цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях.

Предметом дослідження є цивільно-правове регулювання відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях за законодавством України.

Теоретичну основу дослідження склали праці вітчизняних і закордонних науковців: О. С. Адамової [1], Г. М. Анікіної [5], О.М. Берназ-Лукавецької [12, 13], П. П. Богуцького [19], Н.Ю. Голубєвої [33, 34], С.Д. Гринько [40, 41], К. М. Глиняної [238; 244], А. М. Горайнова [36], І. В. Давидової [47; 48], О. В. Земскова [62], Н.С. Кузнецової [95, 96], К. Е. Костяченка [84], Ю. В. Кривенко [88], М. О. Левицького [98], А. Ю. Лисака [99], І. С. Лукасевич-Куртник [101], В. І. Микитина [109], В. Й. Пашинського [147; 149], В. О. Рекшинського [182], О. І. Сафончик [3; 229], К. І. Спасової [199], М. Стефанчука [200], Є. О. Харитонова [63], О. І.

Харитонової [216], А. Р. Чанишевої [250], Р. Б. Шишки [252], О. М. Язвінської [255] та інші.

У науковій літературі, питанням загальної цивільно-правової відповідальності за договірними зобов'язаннями присвячено багато наукових праць, у яких загалом акцентується увага на те, що цивільно-правову відповідальність за договорами слід розглядати як наслідки неналежного виконання сторонами договору своїх зобов'язань за договором [200; 249]. Також, досліджувались окремі питання відповідальності військовослужбовців [178], та окремі питання юридичної відповідальності військовослужбовців [35]. Однак, як вбачається наукові праці та статі з обраної тематики не відображають всіх існуючих проблем, зачіпають лише деякі особливості загальних договірних та цивільно-правових відносин, у тому числі загальні питання щодо нормативно-правового регулювання відносин у договірних зобов'язаннях, тощо. Отже, комплексного наукового дослідження питань цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, на сьогодні не проводилось.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці українських і зарубіжних учених із загальнотеоретичної юриспруденції, філософії, цивільного права, інших галузей системи права України.

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, акти цивільного законодавства, інших галузей законодавства України і деяких зарубіжних держав.

Емпіричну основу дослідження становлять Пленуму Верховного Суду, узагальнення судової практики Верховного Суду, судові рішення, внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження безпосередньо відповідає науково-дослідній програмі кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Проблеми реалізації і захисту цивільних прав та

інтересів з погляду антропологічного підходу в цифрову еру» на 2021-2025 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини у людино центристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Методологія дослідження. Методи дослідження, які використовувалися під час здійснення дисертаційного дослідження, обрані відповідно до мети і завдань дослідження, з урахуванням його об'єкта та предмета. Зокрема використовувались дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові та спеціальні, які в сукупності були застосовані для з'ясування сутності та особливостей відносин військовослужбовців у договірних зобов'язаннях та цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у цих зобов'язаннях.

У дисертаційному дослідженні знайшли застосування такі методи пізнання, як: загальний діалектичний, загальнонаукові: формально-логічний, структурно-функціональний, системний, метод аналізу та синтезу, метод моделювання, а також спеціальні: формально-юридичний та порівняльно-правовий. Зокрема, діалектичний метод полягає в застосуванні принципів історизму, цілісного пізнання та принципу вибірковості. У дисертації проблематика цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях досліджується з позицій та на основі аналізу процесу взаємного переходу між абсолютними і відносними правовідносинами.

Використання методів дослідження, таких як історичний та логічний, дозволить структуровано та систематизовано здійснити відстеження взаємозалежності ретроспективних змін, а також практичних результатів розвитку правового регулювання відносин військовослужбовців у галузі договірних зобов'язань, а також цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у вказаних зобов'язаннях та захисту цивільних прав військовослужбовців (підрозділи 1.1, 1.2).

Проводячи відповідний аналіз у рамках дослідження, слід гуртуватись на визначенні послідовно-логічних процесів у галузі нормативно-правового регулювання цивільної відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях за законодавством України з відповідною інтерпретацією отриманих, за результатами дослідження, наукових висновків та результатів (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). У зв'язку із зазначеним особливу увагу слід приділити дослідженню саме історичному розвитку (досвіду, подій, фактів тощо), що надасть змогу, на підставі проведеного аналізу та дослідження, дійти до певних висновків щодо хронологічної послідовності розвитку нормативно-правового врегулювання договірних відносин, зокрема цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях (підрозділ 1.2).

У процесі дослідження використовувалися порівняння й аналогія з метою з'ясування моделі правового регулювання цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях у різних галузях права (господарське, цивільне, договірне) та правових системах деяких зарубіжних країн (розділи 2, 3). Системно-структурний метод застосовувався при визначенні підстав виникнення цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях та підстав звільнення останніх від вказаної відповідальності (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). Разом з тим, застосовуючи логіко-юридичний метод, дало можливість здійснити аналіз змісту норм чинного законодавства України, які закріплюють порядок та правові наслідки цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, виявити недоліки цивільно-правової регламентації договірних зобов'язань військовослужбовців (розділ 3). Використовуючи метод теоретико-правового моделювання, було сформульовано відповідні пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства стосовно цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях.

Об'єктивність висновків дисертаційного дослідження досягнута за рахунок застосування комплексного міжгалузевого підходу до вивчення правових явищ.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що проведено перше у вітчизняній цивільно-правовій науці системне, комплексне дослідження цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях за законодавством України, на основі якого було обґрунтовано нові наукові положення та розроблено пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження підтверджується наступними висновками, рекомендаціями і пропозиціями.

Уперше:

досліджено цивільно-правовий статус військовослужбовців як сукупності прав, свобод, законних інтересів, гарантованих державою всім фізичним особам, а також обов'язків та відповідальності військовослужбовців, одна частина яких належить їм як громадянам України, а інша - має особливості професійної службової діяльності на військових посадах щодо здійснення функцій забезпечення оборони країни та захисту безпеки держави. Зазначені елементи цивільно-правового статусу військовослужбовців встановлюються законодавством України, і забезпечуються формами і засобами, передбаченими цивільним та цивільним процесуальним законодавством;

визначено подвійний статус військовослужбовців, який складається з поєднання публічно-правового та приватно-правового статусів. Зазначенне обумовлено тим, що не зважаючи на те, що з одного боку правовий статус військовослужбовця регламентовано публічним правом (конституційним, адміністративним, кримінальним тощо), проте правовідносини, у яких беруть участь військовослужбовці, виходячи за межі суто публічного

права, включають і приватно-правовий статус (зокрема участь військовослужбовців у договірних відносинах, тощо);

запропоновано доповнити ст. 617 ЦК України частиною другою, яку викласти у такій редакції: «Стаття 617. Підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання. 2. За порушення зобов'язання, внаслідок непереборної сили, зокрема у зв'язку із участю у бойових діях, вжиття заходів щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України, за результатами чого особа-військовослужбовець отримала поранення, або загинула, остання звільняється від відповідальності за шкоду, завдану неналежним виконанням договірних або інших зобов'язань у цивільно-правових відносинах;

досліджено проблеми визначення правового статусу майна, яке набувається військовослужбовцем за цивільно-правовими договорами і яке спрямовано на забезпечення діяльності як військових формувань у цілому, так і військовослужбовців, зокрема. У зв'язку з цим пропонується передбачити на законодавчому рівні необхідність передачі зазначеного майна на баланс відповідного військового формування;

здійснено класифікацію особливостей цивільно-правової відповідальності військовослужбовців залежно від факторів, що їх зумовлюють. З цієї підстави можна класифікувати особливості цивільно-правової відповідальності військовослужбовців та військових організацій на особливості, зумовлені: а) організаційно-правовою формою; б) здійсненням функцій органу державної влади (притаманні військовим установам, які безпосередньо реалізують основні напрямки діяльності органів державної влади); в) правоохоронною діяльністю (притаманні військовим установам, які здійснюють таку діяльність); г) підвідомчістю органу державної влади, у якому законодавством передбачено військову службу;

запропоновано внести відповідні зміни та доповнення до ст. 729 ЦК України (пожертва) шляхом доповнення до вказаної статті ч. 4, яку

пропонується викласти в наступній редакції: «...4. У разі оформлення договору пожертви на конкретну фізичну особу, яка має статус військовослужбовця, для виконання бойових завдань військовим формуванням, після демобілізації, а також у разі смерті фізичної особи, передане їй майно за вказаним договором не належить на праві власності цій фізичній особі і не переходить у порядку спадкування іншим особам, а залишається для виконання бойових завдань і надалі у відповідному військовому формуванні, якому воно передавалося»

запропоновано внести зміни та доповнення до ст. 209 ЦК України (форма правочину) шляхом включення ч. 5 наступного змісту: «...5. У разі, коли один із подружжя є військовослужбовцем і не може особисто в присутності нотаріуса засвідчити свою згоду на укладання цивільно-правового договору щодо спільного майна подружжя, він подає заяву нотаріусу, яку підписує за допомогою кваліфікованого електронного підпису особи. Після ідентифікації особи та його згоди, нотаріус посвідчує згоду іншого з подружжя, який є військовослужбовцем, на укладання певного цивільно-правового договору щодо розпорядження спільним майном подружжя»;

зроблено висновок про розмежування договірних правовідносин, в яких беруть участь військовослужбовці, у зв'язку з чим можна виокремити ті правовідносини, які регулюються цивільним правом, і ті, які цивільним правом безпосередньо не регулюються;

удосконалено:

визначення цивільно-правової відповідальності військовослужбовців, яку слід визначити як один з видів юридичної відповідальності, який позиціонується у застосуванні до військовослужбовця, який не виконав або неналежно виконав договірні зобов'язання, в інтересах потерпілої сторони, встановлених законом або договором заходів примусового характеру, що спричиняють для військовослужбовця несприятливі, економічно не вигідні наслідки матеріального характеру шляхом відновлення чи компенсації

(відшкодування шкоди) порушених матеріальних чи нематеріальних прав та благ потерпілого, вимоги виконати зобов'язання тощо;

систему принципів цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань військовослужбовців у частині розширення таких принципів, зокрема, принципу спрямованості на локалізацію негативних правових наслідків за участю у правовідносинах кола осіб для основного правопорушника;

визначення поняття виконання договірних зобов'язань військовослужбовців з надання послуг, під яким пропонується розуміти сукупність фактичних або юридичних дій (у певних випадках – утримання від дії, наприклад відмова виконувати злочинний наказ, тощо) сторін, однією з яких є військовослужбовці, договірних зобов'язань, спрямованих на реалізацію передбачених договорами або законом їх суб'єктивних прав і обов'язків задля досягнення мети договірних зобов'язань (економічної та юридичної);

дістало подальшого розвитку:

теза про те, що у вітчизняному праві нормативне закріплення самотійної цивільно-правової відповідальності військовослужбовців було здійснено українським законодавцем і стало наслідком надання військовослужбовцям певної свободи участі у цивільних правовідносинах у частині конкретизації таких висновків;

теза про розмежування договірних відносин військовослужбовців, на ті, які регулюються цивільним правом, та, які регулюються цивільним договором. Разом із тим, звертається увага на особливості суб'єктного складу договірних зобов'язань, в яких беруть участь військовослужбовці;

теза про те, що участь військовослужбовців у договірних відносинах повинна відбуватися в рамках законодавства країни, в якій вони знаходяться, при цьому вони повинні дотримуватися правил і обмежень, встановлених військовим законодавством, які можуть впливати на їхню здатність укладати цивільно-правові договори.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані в:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях. Певні результати дослідження здобудуть можливість стати підґрунтям для подальшого вдосконалення концепції цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях. При цьому, сформульовані в дослідженні висновки розширюють теоретичні уявлення про нормативно-правове регулювання цивільної відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях і його значення в забезпеченні ефективного захисту прав та інтересів військовослужбовців (акт впровадження Національного університету «Одеська юридична академія» від «12» грудня 2024 року);

правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного цивільного законодавства у сфері цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях. При цьому результати проведеного дослідження можуть бути використані в діяльності військовослужбовців, як суб'єктів договірних правовідносин щодо цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань. При розробці законів і підзаконних актів у даній сфері можуть бути враховані і використані практичні положення щодо вдосконалення відносин у сфері цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування актів чинного цивільного законодавства України, що регулюють цивільно-правову відповідальність військовослужбовців у договірних зобов'язаннях (акти впровадження: Київського районного

територіального центру комплектування та соціальної підтримки від «19» грудня 2024 року; Одеського апеляційного суду від «23» грудня 2024 року);

навчальному процесі - при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Сучасні проблеми цивільного права», «Цивільне та сімейне право в сучасних умовах», «Проблеми цивільного права: теорія і практика», а також при

підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів, тематики кваліфікаційних робіт із зазначених дисциплін (акт впровадження Національного університету «Одеська юридична академія» від «12» грудня 2024 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною завершеною науковою роботою, що закладає основи теоретичного осмислення цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях у сучасному цивільному праві України, що розширює і поглиблює розуміння особливостей правовідносин військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, включає у вітчизняну правову науку нові підходи до визначення поняття та сутності цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях. Сформульовані в роботі положення та теоретичні розробки ґрунтуються на особистому досвіді автора та аналізі наукової літератури.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення дисертації доповідалися на наукових та науково-практичних заходах: Всеукраїнській науковій конференції «Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни» (м. Одеса, 8 грудня 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Приватне право в умовах війни» (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса,

18 листопада 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства» (м. Одеса, 25 травня 2023 р.); круглому столі «Проблеми цивільного права у постпандемічну добу» (м. Одеса, 26 травня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.).

Публікації. Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені в 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, та 7 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях та круглому столі.

Структура дисертації визначається метою дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (260 найменувань, що розміщено на 29 сторінках) та двох додатків (що розміщено на 14 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 231 сторінку, з яких основного тексту 188 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

1.1. Методологія дослідження та огляд літератури за темою дисертаційного дослідження

На сьогодні існують актуальні питання стосовно методології дослідження проблем договірних відносин, та відповідальності за договірними зобов'язаннями. Договірні відносини, займають особливе місце в сучасному українському суспільстві, оскільки виступають для сторін договору гарантією свободи волевиявлення, рівності та справедливості. При цьому, дослідження цивільно-правових договірних відносин та цивільно-правової відповідальності за договірними зобов'язаннями носить односторонній характер, що применшує зміст договірних відносин і впливає на розвиток законодавства. Шляхом здійснення аналізу існуючих нормативно-правових актів та наукової літератури за тематикою дослідження, можна визначити нові шляхи вдосконалення методологічних підходів проведення наукового дослідження цивільно-правової відповідальності військовослужбовців за договірними зобов'язаннями, використання яких дозволить обґрунтувати сучасне розуміння цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях як правового явища.

Використовуючи загальні (філософські), загальнонаукові та міждисциплінарні методи пізнання, особливу увагу слід приділити застосуванню комунікативного та інституційного підходів. Зазначене дасть змогу узагальнити та систематизовано розрізнити погляди щодо ключових теоретичних та методологічних проблем розуміння та застосування цивільно-правової відповідальності військовослужбовців за договірними

зобов'язаннями, а також зробити висновки про необхідність корегування позитивних підходів, використання сучасних напрямів вивчення правових явищ.

У всі часи наявність численних методологічних підходів дослідження поняття, змісту, ролі та місця договірних правовідносин, призводило до труднощів у їх вивченні. При цьому специфіка української юридичної науки полягає у тривалому використанні, можна так сказати, єдиного напрямку проведення дослідження, такого як ретроспективний аналіз, який у сучасності розглядається в якості основного фактору, що визначає сучасну теоретичну та методологічну ситуацію в науці в ході проведення наукового дослідження сучасного нормативно-правового регулювання договірних відносин військовослужбовців, з одночасним дослідженням цивільно-правової відповідальності за договірними зобов'язаннями військовослужбовців.

Як зазначається в науковій літературі: «договір не укладається в ті рамки, які встановлює для нього українська юриспруденція (правочин, правовідносини, документ, джерело, засіб регулювання), сфера його використання набагато ширша (основа інтеграційних процесів, тип поведінки, елемент більшості соціальних інститутів, механізм економічного взаємодії), що не можна ігнорувати через необхідність створення нових інституційних форм» [193].

Водночас, науковцями-цивілістами договірні відносини досліджуються здебільшого в якості правової цінності, з метою здійснити належну модернізацію системи цивільних та господарських взаємовідносин, а також використовуючи позицію позитивізму, здійснювати пошук існуючих недоліків у нормативно-правових актах, які або морально застарілі, або потребують внесення змін з урахуванням сучасних реалій та суспільних потреб, а також здійснюючи аналіз судової практики, пропозицій щодо вдосконалення законодавства тощо.

Сучасна методологія проведення наукового дослідження не відрізняється від загальної наукових методологій, які пов'язані щільною взаємодією між собою, формують концепцію, спрямовану на осмислення сучасних проблем та шляхів їх вирішення, мають об'єктивні об'єкти та предмети дослідження, та суб'єктивний характер.

Якщо звертатись до сучасних методів дослідження, то до основних методів такого пізнання, зокрема дослідження договірних відносин, у тому числі цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, в українській юридичній науці слід відносити такі методи дослідження: діалектичний, який дозволяє вивчати розвиток нормативно-правового регулювання договірних відносин та цивільно-правової відповідальності за договірними зобов'язаннями; ретроспективний (історичний) аналіз, який направлений на здійснення дослідження процесів формування, розкриття ролі та місця цивільно-правових договірних відносин та відповідальності за договірними зобов'язаннями на різних етапах становлення українського законодавства; системний аналіз, який дозволить дослідити елементи цивільно-правових договірних відносин; порівняльно-правовий аналіз, спрямований на проведення дослідження зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання договірних відносин, та з врахуванням особливостей правового регулювання договірних відносин за законодавством України, визначити основну концепцію модернізації договірних відносин [259].

Як зазначається у науковій літературі: «методологія наукового дослідження у сфері договірного права має деяку специфіку, яка визначається особливостями об'єкта, функцією, та метою пізнання і проявляється у використанні формально-юридичного методу, що є обов'язковою, необхідною програмою всіх юридичних, у тому числі цивілістичних досліджень» [53; 186]. Разом з тим, звертається увага на те, що: «формально-юридичний метод проведення дослідження включає у себе: обробку наявних нормативних матеріалів, їх аналіз та систематизацію, дослідження проблемних питань

правотворчості, реалізації права, юридичної техніки у галузі договірних відносин, а також теоретичні питання визначення сутності та змісту договірних відносин, з позиції досягнення поставлених наукових цілей, і розв'язання відповідних завдань» [25; 204].

Також науковці звертають увагу на те, що: «формально-юридичний метод дослідження направлений на пізнання права у так званому чистому вигляді, поза зв'язком з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами, а його призначення направлено на аналіз чинного законодавства та практики його застосування» [207, с. 23].

У інших джерелах звертається увага на те, що: «формально-юридичний метод дослідження, як формально-догматичний метод, полягає вивченні права як такого, тобто право ні з чин не порівнюється, а також не співставляється з економікою, політикою мораллю та іншими соціальними явищами» [31, с. 93].

Таким чином, науковці, стосовно використання формально-юридичного методу наукового дослідження, у своїх поглядах єдині.

У цивілістичній літературі аналіз окремих видів договорів зазвичай будується за «напрацьованою» схемою, зокрема: «дається визначення поняття договору; визначаються ознаки договору (консенсуальний або реальний; відплатний або безоплатний; односторонній або двосторонній, тощо); розкриваються елементи договору, перелік яких у різних авторів збігається далеко не завжди, то-як: сторони, предмет, зміст, форма, права та обов'язки, термін, а також виконання умов договору та наслідки за порушення договору та договірних зобов'язань (відповідальність за договірними зобов'язаннями); наводиться характеристика різноманітних різновидів договорів; умови та порядок припинення договорів, тощо» [203].

У той самий час переважна більшість науковців визначають три основні самостійні значення терміну «договір», зокрема: «договору-правочину, що являє собою вид юридичного факту, до основи якого входить волевиявлення двох або більше сторін, спрямоване на виникнення, зміну або припинення

цивільних прав і обов'язків, тобто зважаючи на вказане, договір виступає підставою виникнення цивільних правовідносин; договору-зобов'язання, що являє собою юридичний зв'язок, установлений між двома або більше суб'єктами, що породжує їхні суб'єктивні права й обов'язки відносно один одного; договору-документу, що являє собою форму договору-правочину, укладеного у письмовій формі, при цьому останнім часом з розвитком ІТ-технологій, договори все частіше почали укладати в електронній, тобто бездокументарній, формі» [46].

Зважаючи на вказане вище, використання системного методу проведення дослідження вимагає від дослідника проводити розмежування різних проявів договорів, та діалектично взаємодоповнювати їх використання з метою визначення істотних особливостей конкретних правових зв'язків учасників договору та майнового обігу. Крім іншого, зазначене підкреслює особливу важливість вибору одного із визначень поняття «договір» для аналізу особливостей тієї чи іншої договірної конструкції, тобто суворого дотримання принципів відповідності наукового поняття явищу, яке відображається цим явищем.

Пильна увага до наведеної схеми дослідження окремих видів договору дозволяє виявити в ній суттєвий відступ від зазначеного принципу, що виявляється в наступному: при виявленні ознак та елементів договору йдеться про різні значення категорії «договір» без будь-якого уточнюючого застереження щодо цього.

Очевидно, що консенсуальний або реальний характер може мати лише договір-правочин, оскільки відповідна ознака вказує на момент досягнення сторонами угоди, що породжує договірні правовідносини. При цьому оплатність або безоплатність, так само як і односторонність чи взаємність, є рисами, властивими договору-правочину, зокрема особливостям його складових: змісту, правам та обов'язкам.

Як зазначається в науковій літературі: «термін договору набуває самостійного значення лише у випадках, передбачених законом або

договором, однак тоді йдеться про припинення договору на визначених підставах, тобто про кінцеву стадію динаміки договірних правовідносин, та водночас, зазначене стосується й виконання сторонами договору покладених на них прав і обов'язків, як загальної підстави припинення будь-яких зобов'язальних відносин» [15].

Наслідки порушення договору (який, звичайно ж, повинен розумітися як правовідносини) виражені у виникненні в його суб'єктів певних захисних можливостей, які входять до змісту або самого договору, або самостійного зобов'язання. Крім того, у ряді випадків порушення договору призводить до його припинення. Захисні можливості виникають у сторін договору внаслідок як порушення договірних зобов'язань, так й оскарження прав.

Теорії цивільного права добре знайоме поняття «елементів правовідносини», до яких прийнято відносити: «суб'єкт, об'єкт та зміст юридичного зв'язку» [197; 198; 248; 243]. За логікою речей, аналогічні елементи мають бути притаманні договорам як різновиду правовідносин, однак тоді найважливіші деталі договірної конструкції, серед яких є предмет і форма договору, виявляються поза межами поняття «елементи договору» і, як наслідок цього, випадають із сфери наукової уваги.

Таким чином, традиційна схема дослідження окремих видів договору має певну низку недоліків, головним з яких є недотримання логічного ряду: засоби, за допомогою яких виявляється сутність відповідних договірних правовідносин, які мають різну правову природу, і що, проте, ніяк не обумовлюється, призводячи до плутанини наукових понять. Отже, зазначеної плутанини дозволяє уникнути використання методології дослідження договірних правовідносин, яка полягає в системному вивченні різних категорій договорів.

Якості договору, такі-як: договір-правочин, договір-зобов'язання, договір-документ, тісно пов'язані між собою. Зокрема, як зазначається в науковій літературі: «потрібно виходити з наступної їх діалектичної єдності: наділений у певну форму і визнаний укладеним у певний момент часу

договір-правочин породжує між певними суб'єктами договору правовідносини певного змісту, що змінюється і припиняється при настанні певних обставин, включаючи порушення умов договору або обов'язків за договором, а також прав та інтересів сторін договору».

Отже, для виявлення сутності тієї чи іншої договірної моделі необхідно враховувати відмінність і взаємозв'язок окремих проявів договору. Окремі науковці з цього приводу зазначають, що: «гносеологічний процес, який відповідає даним вимогам, повинен включати взаємодоповнюючі стадії: по-перше, відповідний договір слід досліджувати як правочин, а потім як правовідносини, а отже відповідно до цього схема вивчення окремих видів договірних зобов'язань здійснюється за допомогою системного опису договору-правочину як юридичного факту і породжуваних ним договірних зобов'язань як правових відносин» [243].

Разом з тим, у науковій літературі звертається увага на те, що: «у ході аналізу договору-правочину необхідно визначати поняття вказаного типу договору, виділяти його різновиди, а також надавати характеристику усіх явищ, при наявності яких відбувається вдосконалення договірних зв'язків таких-як: предмет договору, форма договору (усна, письмова, або така, що вимагає нотаріального засвідчення договору, та звісно ж електронна), момент укладення договору (консенсуальний, реальний або державна реєстрація)» [24; 117]. Отже, говорячи про предмет договору, мається на увазі договір саме як правочин.

У договорах-правовідносинах є об'єкт, представлений загальними інтересами суб'єктів договору, у виконанні відповідних обов'язків визначених змістом договору, тобто, вивчення об'єкта договору-правочину повністю поглинається аналізом змісту цього договору.

Предмет правочину – умова про еквівалентне або без еквівалентне розпорядження її суб'єктом майнової цінності. Відповідно, договір як правочин дво- або багатосторонній за загальним правилом має складовий предмет, що включає вказівки на дії всіх контрагентів за розпорядженням

майновими цінностями, що належать їм (так, предмет договору купівлі-продажу – умова про взаємну передачу продавцем товару покупцю і покупцем коштів продавцю); виняток становлять безоплатні договори, так-як у них надання виконання здійснюється лише однією стороною [44].

При вивченні договору-правочину виявляються суб'єкти, які в ряді випадків можуть не збігатися з суб'єктами правочину, які його уклали, зокрема у випадку з договором на користь третьої особи. Разом з тим характеристика суб'єктів договірної зв'язку дає повне уявлення про суб'єктів договору-угоди, що лежить в її підставі.

Крім того, необхідно дослідження змісту договірних правовідносин, що дозволяє виявити структуру останнього (просте або складне, одностороннє або взаємне), охарактеризувати суб'єктивні права та обов'язки, що утворюють істоту договору, визначити відшкодування або безоплатність юридичного зв'язку, а також інші її якості, наприклад, фідучіарність, алеаторність тощо.

Важливо вивчити укладений договір на стадіях його зміни та припинення. Саме в рамках аналізу останньої стадії слід розглядати питання про належне виконання договору, а також про його припинення, у тому числі внаслідок порушення, про термін, якщо його закінчення призводить до втрати договірної зв'язку.

Зрештою, підлягають виявленню специфічні захисні можливості (охоронні правомочності та охоронні права), що виникають в уповноваженого контрагента в момент порушення чи оскарження його суб'єктивного права (наприклад, оперативні санкції, правомочність на розірвання або зміну договору тощо).

У сучасних цивілістичних працях констатується, що договір є відображенням ринкових відносин, при цьому така залежність договору від економіки та політики держави не визнається та не обговорюється. Договір досліджується або як правова цінність, здатна модернізувати відсталу систему господарських зв'язків, або виключно з позиції позитивізму, що

зводиться до пошуку недоліків нормативних актів, аналізу судової практики (тлумачення, застосування закону), пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Як зазначалось вище, у цілому методи наукових досліджень, що використовуються сьогодні, у праві не відрізняються від загальної наукової методології, тісно взаємодіють один з одним, формують стратегії, спрямовані на адекватне осмислення реальності, мають об'єктивний (залежать від предмета дослідження, якості та рівня накопичених знань) і суб'єктивний (пізнати людина може лише те, що створив сам характер).

До основних методів сучасного пізнання договору в українській юридичній науці відносяться: діалектичний, що дозволяє вивчати поступальний розвиток договору в сукупності з іншими соціальними явищами; історичний, покликаний дослідити процес формування, розкрити роль та місце договору на різних етапах становлення та особливості його використання; філософський, пов'язаний з розумінням сенсу таких фундаментальних категорій, як воля, свобода, рівність, справедливість, які є основою договірних відносин; системний, що сприяє пізнанню елементів договору як сукупної цілісності, в якій здійснюються їх взаємодія та якісні перетворення; порівняльно-правовий, спрямований на зіставлення міжнародно-правових положень, законодавства зарубіжних країн з українськими особливостями правового регулювання та дії договору з метою виявлення загального та різного, побудови класифікацій та типологій, визначення основних світових тенденцій модернізації договірних відносин.

Однак методологія права має деяку специфіку, яка визначається особливостями об'єкта, функцією, метою пізнання та виражається у використанні формально-юридичного методу, що є обов'язковою, необхідною програмою всіх юридичних, у тому числі цивілістичних, досліджень. Формально-юридичний метод включає не лише обробку нормативних матеріалів, їх коментування, систематизацію, дослідження проблем правотворчості, реалізації права, юридичної техніки в галузі договірних

відносин, а й теоретичні питання визначення їх сутності, змісту з позиції досягнення поставлених соціально-політичних цілей, розв'язання відповідних завдань.

Особливістю початкового етапу сучасних досліджень нормативно-правового регулювання договірних відносин, який слід вважати, що починається з 1991 року, тобто з часу становлення України як незалежної суверенної держави, слід назвати те, що свобода договору стала відігравати роль ідеологічних чинників, антиподів планової економіки, яка була за часів Української РСР.

Пізнання сутності певного явища є складним процесом теоретико-практичного осмислення об'єктивної дійсності, спрямований на виявлення її внутрішніх закономірностей. Причому реальність правова, у сфері якої знаходиться договір, має свої особливості гносеології, які багато в чому визначаються ідеальною природою предмета дослідження.

У цивілістичну літературу аналіз окремого виду договору зазвичай будується за такою «напрацьованою» схемою: «1) дається визначення поняття договору; 2) називаються ознаки договору (консенсуальний чи реальний; відплатний чи безоплатний; односторонній чи двосторонній (взаємний, синалагматичний) тощо); 3) розкриваються так звані «елементи договору», перелік яких у різних авторів збігається далеко не завжди, - сторони, предмет, ціна, форма, зміст (права та обов'язки), термін, виконання та наслідки порушення договору; 4) наводиться характеристика різноманітних різновидів договірних типу» [89].

Наведена схема настільки вкоренилася в науці, що стала, по суті, непорушною, критичні зауваження щодо спроможності традиційного пояснення окремих договірних конструкцій практично не висловлюються.

У той самий час переважна більшість учених визнають існування трьох самостійних видів договору: договору-угоди, договору-правочину, договора-документа [46]. У цьому системний підхід вимагає від дослідника як суворо розмежування різних проявів договору, так і діалектично

взаємодоповнюючого їх використання з виявлення істоти, що виникає з практично конкретної правової зв'язки учасників майнового обороту.

Зазначене, крім іншого, підкреслює особливу важливість вибору одного зі значень поняття договору для опису особливостей тієї чи іншої договірної конструкції, тобто суворого дотримання принципу відповідності наукового поняття явищу, що відображається ним.

Пильна увага до наведеної схеми дослідження окремих видів договору дозволяє виявити в ній суттєвий відступ від зазначеного принципу, що виявляється в наступному, а саме: при виявленні ознак та елементів договору йдеться про різні значення категорії «договір» без будь-якого уточнюючого застереження щодо цього.

Очевидно, що консенсуальний або реальний характер може мати лише договір-угода, оскільки відповідна ознака вказує на момент досягнення сторонами угоди, що породжує договірне правовідносини. А ось відплатність чи безоплатність, так само як і односторонність чи взаємність - риси, властиві договору-правочину, зокрема особливостям складових його зміст прав та обов'язків.

Як відомо, термін договору набуває самостійного значення лише у випадках, передбачених законом або договором. Але тоді йдеться про припинення договору за спеціальною підставою, тобто про кінцеву стадію динаміки договірних правовідносин. Те саме стосується виконання сторонами договору покладених на них прав і обов'язків як до загальної підстави припинення будь-якого зобов'язального зв'язку.

Наслідки порушення договору (який, звичайно ж, повинен розумітися тут як правовідносини) виражаються в появі у його суб'єктів певних захисних можливостей, що входять до змісту або самого порушеного договору (охоронні правовідносини), або самостійного охоронного зобов'язання (охоронні права). Крім того, у ряді випадків порушення договору призводить до його припинення. Захисні можливості виникають у кредитора внаслідок як порушення, так й оскарження його прав.

Теорії права добре знайоме поняття елементів правовідносини, до яких прийнято відносити сторони, об'єкт та зміст юридичного зв'язку. За логікою речей, аналогічні елементи мають бути притаманні договору як різновиду правовідносин. Але тоді найважливіші деталі договірної конструкції, серед яких предмет і форма договору, виявляються поза межами поняття «елементи договору» і, як наслідок цього, випадають із сфери наукової уваги.

Традиційна схема дослідження окремих видів договору має цілу низку суттєвих недоліків, головним з яких є недотримання в ній логічного ряду: засоби, за допомогою яких виявляється сутність відповідного договору, мають різну правову природу, що, проте, ніяк не обумовлюється, наводячи зрештою до плутанини наукових понять. Крім того, вкрай небажане використання при описі окремого виду договору термінології «елементи договору», що призводить до теоретично невиправданого розмивання її меж.

Зазначених недоліків дозволяє уникнути методологія дослідження договору, що полягає в системному вивченні його різних видів та якостей.

Так, вказані вище якості договору (договір-угода, договір-правочин та договір-документ) тісно пов'язані між собою. Зокрема, пропонуємо виходити з наступної їх діалектичної єдності: «наділений певною формою і визнаний укладеним у певний момент часу договір-угода породжує між певними суб'єктами договір-правочин певного змісту, що змінюється і припиняється при настанні певних обставин, включаючи порушення прав сторін договору» [129].

Отже, для виявлення сутності тієї чи іншої договірної моделі необхідно враховувати відмінність і взаємозв'язок окремих проявів договору.

Так, гносеологічний процес, що відповідає даній вимозі, за самою логікою речей, повинен включати дві взаємодоповнюючі стадії, зокрема проведення дослідження договорів в якості правочинів, та надалі проведення дослідження договірних правовідносин. Відповідно до цього схема вивчення окремих видів договірних зобов'язань є системний опис договору-угоди як

юридичного факту і породжуваного ним договірною зобов'язання як правовідносин.

У ході аналізу договору-домовленості необхідно визначити поняття цього типу договору, виділити його різновиди, а також охарактеризувати всі явища, з наявністю яких пов'язується якість договірних зв'язків: предмет та форми (договір усний, письмовий або такий, що вимагає нотаріального посвідчення); момент укладання (консенсуальний, реальний або такий, що підлягає державній реєстрації). При цьому коли ми говоримо про предмет договору, то маємо на увазі договір саме як домовленість.

У договорі-правочині об'єкт, представлений загальними інтересами суб'єктів у виконанні обов'язків, які визначені змістом договору [46], тобто, вивчення об'єкта договору-правочину повністю поглинається аналізом змісту цього договору.

Предметом правочину є умова про еквівалентне або безеквівалентне розпорядження її суб'єктом майновими цінностями. Відповідно, договір як правочин, дво- або багатосторонній, за загальним правилом має складовий предмет, що включає вказівки щодо дій усіх контрагентів стосовно розпорядження майновими цінностями, що належать їм (так, предмет договору купівлі-продажу - умова про взаємну передачу продавцем товару покупцю і покупцем коштів продавцю); виняток становлять безоплатні договори, оскільки в них виконання здійснюється лише однією стороною.

При вивченні договору-правочину виявляються суб'єкти, які в ряді випадків можуть не збігатися з суб'єктами правочину, які його уклали, зокрема у випадку з договором на користь третьої особи. Разом з тим характеристика суб'єктів договірних зв'язків дає повне уявлення про суб'єктів договору-угоди як підстави договору-правочину. Крім того, необхідно дослідження змісту договірних правовідносин, що дозволяє виявити структуру останнього (прості або складні, односторонні або взаємні), охарактеризувати суб'єктивні права та обов'язки, що утворюють

сутність договору, визначити відшкодування або безоплатність юридичного зв'язку, а також інші її якості, наприклад, фідучіарність, алеаторність тощо.

Важливо також проводити аналіз укладеного договору на стадіях його зміни та припинення. Саме в рамках аналізу останньої стадії слід розглядати питання про належне виконання договору, а також про його припинення, у тому числі внаслідок порушення про термін, якщо його закінчення призводить до втрати договірної зв'язку.

Також звертається увага на те, що питаннями у сфері цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, в науці приділялася поверхнева увага, при цьому дослідження проводилися в різних аспектах: 1) взагалі розглядалася система зобов'язального права; 2) розглядалися окремі аспекти договірних зобов'язань; 3) розглядалися питання цивільно-правової характеристики окремих договорів; 4) окремо визначалося поняття відповідальності військовослужбовців у різних галузях права; 5) розглядалися загальні питання договірних зобов'язань в умовах воєнного стану; 6) розглядалися питання цивільно-правового захисту особистих немайнових прав військовослужбовців; 6) декілька фундаментальних робіт було написано за законодавством, що втратило чинність тощо.

Окремі аспекти, стосовно цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань, досліджувались у дисертаційних дослідженнях С. О. Бородовського «Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України» (2005), В. Д. Примаков «Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб» (2005), І. С. Канзафарової «Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні» (2007), О. Л. Стрельника «Обставини, що виключають юридичну відповідальність» (2010), А. А. Верховця «Цивільно-правова відповідальність за порушення договору» (2010), С. В. Заверухи «Цивільно-правова відповідальність за договором купівлі-продажу» (2015), В. І. Микитина «Цивільно-правова відповідальність за порушення майнових

прав інтелектуальної власності» (2016) та інших. Утім, до цього часу у вітчизняній науці цивільного права не було здійснено спеціального комплексного дослідження цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях за законодавством України.

Таким чином, дослідження наукових праць та наукової літератури дозволило дійти висновку про те, що попри значну увагу науковців до означеної проблеми, зокрема цивільно-правовій відповідальності за договірними зобов'язаннями, велика кількість питань, а саме: цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, усе ще залишається недослідженою.

1.2. Становлення та розвиток законодавства щодо цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях

У сучасності відбувається стрімкі зміни як у суспільному житті зокрема, так і в державі загалом, що призводить до нових наукових поглядів науковців на суспільні й державні явища. Звідси виникають нові аспекти дослідження проблематика правового регулювання суспільних та цивільних відносин між громадянами в Україні. Також, зміни призвели до наближення одної до одної приватної та публічної сфери, що відображається в застосуванні нових методів правового регулювання, нових організаційних форм відносин, а також застосування певних засобів та використання нових понять тощо.

Сучасні реалії, зокрема введення по всій території України воєнного стану, набувають особливої актуальності для здійснення комплексного теоретичного осмислення та наукового аналізу існуючих проблем щодо нормативно-правового регулювання цивільних правовідносин з урахуванням економічних, соціальних та політичних систем.

Необхідність змін та поліпшень законодавства України в сучасності обумовлюється проведенням відповідних реформ у багатьох сферах суспільного та державного життя. При цьому, виникає невідкладна потреба підвищення ефективності правозастосовної діяльності певних органів шляхом визначення та уточнення понятійного апарату.

В даному випадку, говорячи про розвиток законодавства щодо цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях, слід визначати саме з 1991 року, коли України стала незалежною країною. Крім того, лише після 2014 року можна спостерігати найбільшу активність щодо прийняття законів та нормативно-правових актів, що в першу чергу було обумовлено військовою агресією РФ.

Звертається увага на те, що на теоретичному рівні без відповідної наукової розробки понятійного апарату, у своїй більшості, перекинути із сфери у сферу відповідні питання та явища неможливо. Також, без здійснення визначення особливих ознак понятійного апарату, а також без обґрунтування доцільності й особливостей, неможливо здійснити застосування такого підвищення ефективності у відповідних правових сферах та відносинах. Зазначене стосується й поняття «зобов'язання».

Зобов'язальне право направлено на регулювання відносини за участю громадян при здійсненні продажу ним товарів, наданні в користування житла, наданні різноманітних послуг тощо.

Нормами особливої частини зобов'язального право врегульовано окремі види зобов'язань, таких як: купівля-продаж, поставка, перевезення, надання послуг, оренда речі або майна, міна тощо.

Розглядаючи особливості та специфіку участі в зобов'язальних правовідносинах військовослужбовців, за своїм значенням зобов'язальне право, виходячи за межі правового інституту, являє собою підсистему цивільного права, яким регулюється майнові та немайнові відносини, у яких беруть участь такі суб'єкти як військовослужбовці в якості фізичних осіб, а також й військові частини й організації в якості юридичних осіб [92].

Кожен суб'єкт цивільних відносин у зобов'язаннях має рівні права та обов'язки, що стосується такого принципу цивільного права як рівність сторін у цивільно-правових відносинах.

Виключним завданням, яке виконуватиметься усіма науковцями, є використання певних наукових методів проведення дослідження виникнення, реформування та вдосконалення права. При цьому, як зазначається в науковій літературі: «необхідно намагатися досягнути в кожному питанні вирішення, яке відповідає загальному почуттю справедливості і засноване на поєднанні різних інтересів, як приватних, така і всього суспільства» [105].

У науковій літературі зазначається, що: «пізнання будь-якого наукового явища повинно відбуватися у рамках сформованих понять і підходів пізнання, при цьому, сфера зобов'язального права не є винятком, так-як останнє як сукупність правових норм, які регулюють майнові відносини і цивільні права у суспільстві, не зазнали істотних змін під час здійснення кодифікації» [34].

Одним з основних засобів забезпечення цивільних відносин виступає зобов'язання.

Становлення поняття «зобов'язання» пов'язані з ідеєю кредиту, який отримує боржник з урахуванням довіри, наданого йому кредитором. За своєю сутністю «зобов'язання є кредитом, що розглядається з юридичної точки зору». Предметом кредиту служить благо, надане в певній правовій формі боржнику. Кредиту відповідає обов'язок боржника повернути отримане. У разі невиконання обов'язку повернення отриманого, кредитору надається можливість висувати вимоги зобов'язаній стороні – боржнику, тому зобов'язання і вимоги є дві нерозривно пов'язані правові можливості, що характеризують зобов'язальну правову ситуацію.

Рівень розвитку зобов'язального права відбиває рівень розвитку законодавства загалом. Відсутність захисту прав кредитора на виконання не відповідають інтересам сторін зобов'язальних правовідносин. Вони об'єктивно, хоча й по-різному, зацікавлені в дотриманні та виконанні норм права.

Як правовідносини зобов'язання, зокрема, визначено в частині першій статті 509 ЦК України, згідно до якої: «правовий зв'язок сторін фіксується через обов'язок боржника вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії» [248].

Розкриття сутності зобов'язання через призму обов'язку боржника можливе, проте може бути визнано цілком вдалим: у ньому відбивається той вектор розвитку зобов'язального права, відповідно до якого зобов'язання є, передусім, борг пасивного боку. Проте не можна не відзначити, що такий підхід погано узгоджується з уявленням про те, що суб'єктивні права виникають з ініціативи (безпосередньо вираженої чи передбачуваної) уповноваженої особи. Понад те, визначення зобов'язання як обов'язку боржника не додає нічого нового проти першим, але дещо менш ясно. Справді, якщо праву вимоги необхідно відповідає обов'язок, то зворотне твердження (обов'язку завжди відповідає право) не має такої ж наочної достовірності та потребує обґрунтування [250].

Не можна не враховувати також те, що обов'язок у значенні боргу та обов'язок у значенні відповідальності реалізуються в різних юридичних конструкціях. Так, у силу укладеного договору купівлі-продажу, продавець приймає обов'язок (борг) передати річ покупцю; у разі невиконання зазначеного обов'язку на продавця покладається відповідальність у формі відшкодування заподіяних збитків (сплати неустойки). У всякому разі, зобов'язання в широкому сенсі слід відрізняти від обов'язку пасивного суб'єкта: визнання особи зобов'язаною не означає, що воно полягає в зобов'язально-правовому зв'язку, проте, навпаки, визнання особи уповноваженою передбачає, що вона має забезпечену правом можливість вимагати від зобов'язаної особи.

Отже, норма права визначає зобов'язання як правовий зв'язок (правовідносини), що виникає між кредитором та боржником з певних законом правових підстав. Це визначення зобов'язання в безпосередньому

значенні слова, його зміст становить право вимоги та відповідний цьому праву обов'язок. Визначення зобов'язання як правовідносини (значення правового зв'язку, що виникає між суб'єктами правових відносин) не може викликати суттєвих заперечень.

Більше того, нагадаємо, що формування самого поняття «правовідносини» в юриспруденції тісно пов'язане з теорією зобов'язального права і сягає ідеї римської «*vinculum iuris*». У цьому сенсі правовідносини є однією з можливих юридичних форм, в рамках якої реалізуються права та обов'язки сторін, що становлять його зміст [216].

Коли йдеться про вимогу кредитора, що виникла з правомірного акта, якому відповідає добровільно прийнятий боржником обов'язок (борг), очевидні регулятивні зобов'язальні правовідносини. Регулятивні зобов'язання є засобом реалізації норм, що мають на меті врегулювати правомірну поведінку учасників цивільних відносин.

Зміст таких правовідносин становить право та відповідний йому юридичний обов'язок. Вимога, як і будь-яке інше суб'єктивне право, зобов'язує як зобов'язаних осіб, так й усіх інших осіб, утримуватися від вчинення протиправних дій, незалежно від характеру правового зв'язку, що опосередковує форму його реалізації. Уявлення про те, що вимога є відносним суб'єктивним правом, яке може бути висунуте лише зобов'язаній особі (боржнику) і лише у зв'язку з її (а не інших осіб) поведінкою, формується в результаті ототожнення права з особистістю. Через це зобов'язальне право спочатку розуміється як невіддільне від кредитора право вимагати від боржника передбаченої поведінки та виконання узятих обов'язків.

Звернемо увагу на те, що зобов'язальний правовий зв'язок (правовідносини) у цьому випадку спрямований на придбання панування над об'єктом, зовнішнім відносно до зобов'язально-правового зв'язку, що виник. Правова оцінка такого панування визначається дійсністю підстави виникнення зобов'язання.

Таким чином, дійсність правового панування особи щодо набутого блага залежить від дійсності підстав встановлення зобов'язання, проте недійсність підстави набуття блага, що є предметом надання, зокрема за відсутності права щодо нього (принцип *nemo plus iuris*), також стосується зобов'язання. Тому римське «*emptio-venditio*» встановлює обов'язок продавця передати покупцю продану річ у володіння, і забезпечити можливість безперешкодно нею володіти.

Зобов'язальне право структурно поділяється на загальну та особливу частини, при цьому до загальної частини відносяться правові інститути, які регулюють підстави виникнення та припинення зобов'язань, вимоги виконання зобов'язань, а також відповідальність за порушення зобов'язань, у свою чергу особливою частиною охоплюються окремі види договірних та позадоговірних зобов'язань. Звертається увага, що норми договірних зобов'язань є диспозитивними, а позадоговірні зобов'язання спираються на імперативні норми.

Отже, як зазначають окремі науковці: «зазначений поділ зумовлений специфікою основних функцій цивільного права, а саме: регулятивної, яка забезпечує виникнення і функціонування нормальних відносин між учасниками цивільних відносин і охоронної, що спрямована на відновлення порушених цивільних прав і охоронюваних законом інтересів» [94].

Окрім того, у науковій літературі зазначається, що: «розвиток зобов'язальних правовідносин, пов'язаний із потребами і динамікою реального життя, обумовлює необхідність закріплення і врегулювання стосовно нових видів договірних зобов'язань, таких як: лізинг, факторинг, франчайзингу (комерційної концесії), довірчого управління майном, численних модифікацій договору схову та інших, а також недоговірних – серед яких вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи» [94].

Враховуючи окремі наукові дослідження, а також позиції висвітлені в літературі, слід зазначити, що: «зобов'язальне право вважається найбільшою підгалуззю цивільного права, при цьому норми зобов'язального права направлені на регулювання широкого кола суспільних відносин, включаючи цивільно-правові відносини у договорах: купівлі-продажу, поставки, оренди, підряду, перевезення вантажів, багажу і пасажирів, надання послуг, страхування, банківських вкладів і рахунків, спільної діяльності, використання результатів науки, літератури та мистецтва; а також відносин стосовно прав (інтересів) інтелектуальної власності, захисту здоров'я і майна фізичних та юридичних осіб, зобов'язань, які виникають з придбання майна без достатньої правової підстави, тощо» [44; 101; 130; 131].

Як висвітлюється в окремих джерелах: «не зважаючи на різноманіття зобов'язань за їхнім характером, цільовим призначенням, а також суб'єктним складом, вони мають певну економічну спільність, яка дозволяє розглядати їх у якості єдиного виду правовідносин, що охоплюється загальним поняттям зобов'язання і сформулювати в законі загальні правила, яким підкоряються різні види зобов'язань та разом із тим, до кожного з них застосовується низка спеціальних юридичних норм» [34].

Якщо говорити про визначення, то «зобов'язанням є правовідносини, у яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» (частина перша статті 509 ЦК України). У положеннях цивільного законодавства України визначається, що: «загальна характеристика «зобов'язання», що доповнюється також вказівкою на підстави його виникнення, серед яких: зобов'язання виникають з договору та інших правочинів; внаслідок заподіяння шкоди та інших підстав визначених статтею 11 ЦК України» [246].

Загалом вважається, що «зобов'язання слід сприймати як цивільні правовідносини, так-як зобов'язання мають тіж самі елементи, як і цивільні

правовідносини, зокрема, у зобов'язаннях так само суб'єкти є рівними між собою; зобов'язання виникають на підставі юридичних фактів, які вважаються цивільно-правовими, а також виникаються й у сфері майнових благ» [126].

У наукових колах існують позиції, за якими: «зобов'язання є правовідносинами і мають такі ж елементи, як і правовідносини: суб'єкт, об'єкт, правомочність і зобов'язаність» [29]. Слід зазначити, що вказані елементи у зобов'язанні мають свої особливості. Так, у силу того, що зміст зобов'язання являє собою певну дію, яка повинна бути виконана в майбутньому, то правоздатний у відносинах суб'єкт, очікуючи виконання цієї дії, так би мовити довіряє іншій стороні. Суб'єкт договірних відносин, який має передбачені договором зобов'язання, повинен виконати певні дії і несе цивільно-правову відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених на нього договором зобов'язань.

Також у науковій літературі зазначається, що: «стосовно суб'єктів, між якими можуть виникати зобов'язання, особливістю виявляється наявність правоздатності висувати вимогу про виконання обов'язку до зобов'язаної особи. Сутність взаємозв'язку в вказаному випадку полягає у наявності в суб'єктів суб'єктивного права висувати таку вимогу. Так само, в іншого суб'єкта також повинно бути суб'єктивне право на задоволення такої вимоги як характеристики, що проявляється у певній якості суб'єкта, відображеній у його правовому статусі» [244].

Отже, як зазначає у своєму дослідженні М. О. Левицький: «цивільні правовідносини, зокрема зобов'язальні, за замовчуванням, становлять собою врегульовані нормами цивільного права майнові та особисті немайнові відносини, засновані на вільному волевиявленні, юридично рівних учасників, що є носіями суб'єктивних цивільних прав, а отже, кожен військовослужбовець, носіями суб'єктивних цивільних прав, є повноправною стороною цивільних правовідносин» [97; 135].

За загальним розумінням, у цивільно-правових відносинах зобов'язальні правовідносини виникають так само як і інші цивільні

правовідносини із фактів, яким закон надає силу юридичних. Водночас, як стверджується в науковій літературі, закон не виступає підставою виникнення зобов'язань, оскільки лише наявність обставин зафіксованих законодавцем в якості юридичних фактів, а також відповідна законодавча вказівка, викликає зобов'язання.

Отже, зважаючи на викладене, можна стверджувати, що: «військовослужбовці зобов'язані дотримуватися правил цивільного права у відносинах щодо власності та цивільних прав, при цьому вони мають поважати права і свободи інших громадян, не порушувати їх право власності, особисті немайнові права, тощо, а також військовослужбовці несуть цивільно-правову відповідальність за будь-які порушення цивільного законодавства, у рамках договірних відносин, включаючи шкоду, завдану майну чи особі, або третім особам у наслідок невиконання або неналежного виконання зобов'язань за договором».

Звертається увага на те, що крім вищезазначеного: «військовослужбовці зобов'язані дотримуватися відповідних правил цивільного права у сфері договірних відносин, зокрема останні можуть укладати договори з цивільними особами, які регулюють їх взаємовідносини, і це можуть бути договори оренди житла, договори надання послуг, договори купівлі-продажу та інші договори, при цьому військовослужбовці мають додержуватися умов та зобов'язань, передбачених умовами укладених договорів» [134].

Звертається увага на те, що: «враховуючи положення статті 25 ЦК України, якими визначено правоздатність фізичної особи як здатність мати цивільні права та обов'язки, то кожен військовослужбовець як фізична особа і громадянин України має цивільну правоздатність разом з юридичними особами, тобто військовими частинами та організаціями» [246].

Отже, як зазначається в літературі: «цивільна правоздатність фізичної особи (у тому числі й військовослужбовця) виникає з моменту народження особи і полягає в праві мати у особистій власності майно, заповідати його, одержувати авторські права тощо, а припиняється зі смертю людини

(військовослужбовця), при цьому законодавство України не робить для військовослужбовців ніяких винятків» [14].

Слід звернути увагу на те, що військовослужбовці виконують важливу роль у забезпеченні національної безпеки й оборони країни, при цьому окрім виконання військових обов'язків, військовослужбовці мають право бути учасниками договірних правовідносин, а отже укладати договори, бути учасниками правових угод та здійснювати інші цивільно-правові дії.

Відповідно до вимог Конституції України та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства оборони України та інших нормативно-правових актів здійснюється соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей [136]. Разом з тим, законодавство України також регулює участь військовослужбовців у цивільно-правових та договірних відносинах, і надає останнім відповідні права та обов'язки. Законодавчим актом, який визначає статус військовослужбовців, є Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», який встановлює «загальні правила та умови щодо участі військовослужбовців у договірних правовідносинах» [165].

Як зазначається вище, законодавчо встановлено, що військовослужбовці, так само як й інші громадяни України (фізичні та юридичні особи) мають право укладати договори у встановлених законодавством межах. Також військовослужбовці можуть укладати будь-які види цивільних договорів (купівлі-продажу, оренди, позики, послуг, тощо) та бути стороною в таких договорах. При цьому участь військовослужбовців у вказаних договірних відносинах не повинна впливати на виконання ними військових обов'язків та порушувати їх.

Як зазначається в літературі, у сучасності існують певні особливості й обмеження пов'язані із участю в договірних правовідносинах військовослужбовців, зокрема законодавством України встановлено: «військовослужбовці не можуть займатися підприємницькою діяльністю, якщо це не пов'язано з виконанням їхніх службових обов'язків або не

затверджено відповідними військовими нормативними актами, і такі обмеження мають на меті забезпечення військової дисципліни, а також уникнення конфлікту інтересів» [133].

Разом з тим звертається увага на недопущення проявів дискримінації при участі військовослужбовців у договірних правовідносинах, а також стосовно недопущення перешкоджання військовослужбовцям у здійсненні їхніх прав та обов'язків у цивільних відносинах, тобто в разі участі військовослужбовців у цивільних, договірних відносинах слід, безумовно, дотримуватися принципу недискримінації.

Також варто зазначити, що «участь військовослужбовців у договірних правовідносинах, в окремих випадках, може бути обмежена або об'єктом особливих умов у разі введення воєнного стану або виконання військового завдання, при цьому у вказаних випадках військовослужбовці можуть бути тимчасово звільнені від виконання цивільних договорів або змушені припинити їх виконання з метою забезпечення національної безпеки та оборони» [135].

Участь військовослужбовців у договірних правовідносинах також може мати певні особливості, пов'язані з військовою та службовою таємницею. Так, зокрема військовослужбовці зобов'язані дотримуватися конфіденційності і не розголошувати інформацію, яка становить військову таємницю або іншу конфіденційну інформацію, отриману в процесі виконання своїх військових обов'язків. Це може вплинути на обмеження їх здатності повністю розкривати всю інформацію, пов'язану з участю в цивільних договірних відносинах.

Участь військовослужбовців у договірних відносинах може регулюватись спеціальними правилами, встановленими цивільним, сімейним та військовим законодавством. Наприклад, існують випадки, коли військовослужбовці в разі наміру укласти договір, наприклад, купівлі-продажу, майна, який потребує нотаріального посвідчення або державної реєстрації, в інтересах сім'ї, повинні отримати письмовий та посвідчений

дозвіл від дружини / чоловіка (стаття 65 СК України), а також в окремих випадках наміру укласти договір, наприклад, надання послуг, або отримання послуг від волонтерів, або укладення договору оренди житлового приміщення в порядку тимчасового розквартирування, військовослужбовець повинен отримати відповідний дозвіл від безпосереднього керівника (командира, начальника) для участі відповідних договірних відносинах (пункт 17 частина перша стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», пункт 2 розділу 9 Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 31.07.2017 № 380 [66]).

Слід зазначити, що: «законодавством також передбачено захист прав та інтересів військовослужбовців у договірних правовідносинах, зокрема останні мають право на розгляд своїх спорів у судовому порядку, а також можуть звертатися до військових службовців із скаргами та зверненнями щодо недодержання їхніх прав або порушення законодавства» [88; 91].

Цивільно-правові зобов'язання військовослужбовців виникають у сфері цивільних відносин, де останні можуть бути стороною договорів та інших правочинів як громадяни. Незважаючи на військову службу, військовослужбовці зобов'язані дотримуватися правил та вимог цивільного законодавства України. Важливо зазначити, що: «участь військовослужбовців у зобов'язальних правовідносинах потребує врахування специфічних особливостей військової служби, зокрема військові обов'язки військовослужбовців та їх відповідальність перед країною є пріоритетом, і участь у цивільних договірних правовідносинах повинна здійснюватися з урахуванням цих обмежень та особливостей» [135].

Отже, «військовослужбовцям, які приймають участь у цивільних відносинах гарантується забезпечення і захист їх прав та інтересів, що направлено на належну соціальну інтеграцію військовослужбовців у цивільному суспільстві, можливості останнім забезпечити своє матеріальне

становище поза рамками військової служби, з урахуванням певних обмежень і особливостей, які впливають з військової дисципліни, безпеки та конфіденційності» [133].

Законодавством України визнається важливість нормативного забезпечення цивільних прав і обов'язків військовослужбовців як основи стабільного розвитку українського суспільства. Український уряд для врегулювання цивільно-правових зобов'язань військовослужбовців, а також забезпечення правової відповідальності останніх, створює необхідні нормативні процедури.

1.3. Загальні положення цивільно-правової відповідальності

Проблема відповідальності в цивільному праві завжди була предметом численних дискусій. При цьому нині найбільше уваги приділяється окремим аспектам захисту цивільних прав, але при цьому без належної уваги залишаються спільні питання цивільно-правової відповідальності. Такий підхід може стати причиною прийняття законодавчими органами непослідовних рішень і формування суперечливої судової практики, якщо матимуть місце колізії цілей відповідальності.

Однією з проблем відповідальності у цивільному праві є відсутність загального поняття категорії «юридична відповідальність», що спричиняє відсутність єдності в розумінні того, що слід розуміти під цивільно-правовою відповідальністю.

У європейській правовій традиції ідея про те, що особа, яка завдала своєю поведінкою збитків (шкоди) іншій особі, має понести юридичну відповідальність, була закладена античним правом. Проте задля справедливості слід зазначити, що римське право так і не виробило єдиного поняття «юридична відповідальність». А сам термін «відповідальність»

(respondere) найближчим чином пов'язаний саме із зобов'язальним правом, а точніше – із договірними зобов'язаннями.

Сучасне право послідовно дотримується положення, відповідно до якого, якщо кредитор не отримує передбачене надання, належне йому за зобов'язанням, він набуває права вимагати застосування до боржника передбачених законом заходів відповідальності. Таким чином, в основі вимоги щодо застосування заходів відповідальності лежить факт порушення боржником його основних обов'язків.

При пред'явленні вимог, спричинених порушеннями права кредитора на виконання, виникають нові (охоронні) правовідносини, з яких боржник зобов'язаний виправити негативні наслідки невиконання зобов'язання. Позитивно-правовою підставою відшкодування збитків є відповідна норма права - гіпотеза, яка відбиває правову ситуацію, пов'язану з фактом порушення прав (інтересів) кредитора, а санкція - правові наслідки, викликані виникненням такої ситуації.

Зі сказаного випливає, що поняття відповідальності, хоч і тісно пов'язане з поняттям правового обов'язку, проте не тотожно йому. Особа юридично має поводитися певним чином, якщо його протилежна поведінка зумовлює акт примусу (як санкція).

В. С. Мілаш висловив думку про те, що різні підходи до визначення поняття «відповідальність» обумовлені тим, що «у цивільному праві багато понять вживаються в різних цілях, що визначає і сенс відповідного поняття» [110].

При цьому законодавець у главі 51 ЦК України [246], де закріплені загальні положення про відповідальність, не дає визначення поняття «цивільно-правова відповідальність».

Слід зазначити, що цивільно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності.

О. В. Пак, І. С. Канзафарова та М. С. Біленко виділяють такі основні ознаки юридичної відповідальності: «1) підставою застосування є факт

вчинення правопорушення; 2) відповідальність виступає одним з важелів державного примусу; 3) відповідальність є застосуванням стосовно правопорушника заходів негативного характеру; 4) відповідальність застосовується лише з урахуванням нормативно-правових актів» [16; 71; 142].

На підставі викладеного науковці доходять до обґрунтованого висновку про те, що «юридична відповідальність є результатом правопорушення, єдністю трьох елементів: протиправності, застосування санкції, забезпечення державним примусом» [16; 71; 142].

Водночас Н. С. Кузнєцова запропонувала свій підхід, яким «розглядає цивільно-правову відповідальність у якості виду санкції за вчинення правопорушення, що тягне за собою негативні наслідки для правопорушника майнового або особистого характеру» [95].

Р. Б. Шишка вказував, що «цивільно-правова відповідальність є санкція, яка полягає у позбавленні правопорушника певного комплексу прав без отримання ним будь-яких вигод та компенсацій» [252].

Таким чином, Р. Б. Шишка та Н. С. Кузнєцова розглядають цивільно-правову відповідальність у якості способу економічно несприятливих наслідків для правопорушника.

Також варто навести позицію Т. С. Ківалової, яка виділяє окремі ознаки відповідальності як: «наявність, вчинення будь-якої протиправної дії (акту, процедури тощо); обов'язковий характер, тобто настання відповідальності за протиправну дію; застосування санкції» [75].

На підставі поданих вище ознак Т. С. Ківалова наводить таке поняття цивільно-правової відповідальності: «дія, що виражається у застосуванні права потерпілого на відновлення його порушених прав, яке має обов'язковий майновий характер» [75].

На думку окремих науковців: «цивільно-правова відповідальність полягає у застосуванні судом з ініціативи потерпілого до правопорушника таких цивільно-правових санкцій, які спричиняють настання несприятливих (негативних) майнових наслідків» [240].

Особливість даного визначення полягає в тому, що «науковці говорять про компенсаційний характер цивільно-правової відповідальності: розмір відповідальності повинен відповідати завданім збиткам; і також у цьому визначенні наголошується на приватно-правовій природі цивільних правовідносин, оскільки застосування санкцій є ініціативою потерпілої сторони» [220; 240].

Також, Н. С. Кузнецова розглядає цивільно-правову відповідальність як «різновид юридичної відповідальності, яка виступає як наслідки заподіяння шкоди, а також є формою державного примусу у вигляді санкцій та наслідків майнового характеру» [95].

Подане визначення Н. С. Кузнецової підкреслює такі особливості цивільно-правової відповідальності: «1) майновий характер цивільно-правової відповідальності, оскільки даний вид відповідальності полягає у відшкодуванні збитків, стягненні завданих збитків, сплаті неустойки. 2) особливий суб'єктний склад – учасники цивільно-правових відносин. У сфері цивільного обороту невиконання чи неналежне виконання обов'язків однією особою завжди є порушенням прав іншої особи. У зв'язку з чим майнова санкція, яка застосовується за допущене порушення, спрямована на поновлення чи компенсацію порушеного права потерпілого. 3) цивільно-правова відповідальність характеризується тим, що обсяг відшкодування має відповідати розміру завданих збитків» [95].

Як особливості цивільно-правової відповідальності, які визнаються багатьма вченими, можна назвати: «майновий характер відповідальності; цивільно-правова відповідальність встановлюється за неправомірні дії однієї особи, які порушують права та інтереси іншої особи; компенсаційний характер відповідальності» [103].

При цьому В. В. Луць наводить ще одну особливість, зокрема використання щодо різних учасників цивільно-правових відносин, рівних за обсягом заходів відповідальності за однакові правопорушення» [103].

С. С. Святошнюк у своїх дослідженнях у якості особливостей цивільно-правової відповідальності надає такі аспекти: «право порушника самостійно та добровільно усунути наслідки вчиненого ним діяння, не чекаючи санкцій; можливість застосування санкції безпосередньо контрагентами, якщо такі встановлені у законі чи закріплені у договорі, без безпосереднього звернення до державних органів» [191].

На наш погляд, позиції В. В. Луця та С. С. Святошнюка є обґрунтованими, оскільки виділені ними ознаки також дозволяють відмежувати цивільно-правову відповідальність від інших видів відповідальності.

Досліджуючи та розкриваючи поняття цивільно-правової відповідальності, неможливо не торкнутися питань, що стосуються співвідношення заходів відповідальності та заходів захисту. Заходи відповідальності розглядаються в цивільному праві відповідно до іншими санкціями – заходами захисту. Однак деякі дослідники вважають, що розподіл цивільно-правових санкцій на заходи захисту та міри відповідальності є умовним.

За структурою норми права, згідно з якою заходи захисту передбачаються в диспозиції, а заходи відповідальності – у санкції, вони застосовуються за винну поведінку громадянина. Форма цивільно-правової відповідальності є зовнішнє вираження санкційних наслідків, які наступають для винної та потерпілої сторін. І тут цивільно-правова відповідальність може бути виражена: У компенсаційній формі, тобто у вигляді відшкодування потерпілому завданих збитків.

До цієї форми відповідальності можна віднести безпосередньо відшкодування збитків у порядку статті 16 ЦК України, а також компенсацію моральної шкоди. У штрафній формі, тобто спрямованої на покарання винної сторони за допущені відступи від умов договору чи норм закону [190].

Сюди можна віднести: «виплату неустойки (статті 549, 611 ЦК України) чи відсотків користування чужими грошима (стаття 536 ЦК України),

позбавлення завдатку (стаття 571 ЦК України) та інших. У формі заборони, тобто накладення обмежень на будь-яку дію чи діяльність. У вигляді примусу виконати зобов'язання, певні дії на користь потерпілого тощо» [248].

У цьому цивільно-правова відповідальність за скоєне порушення може бути виражена й у кількох формах. Наприклад, за прострочення сплати поставки з винного боку може бути стягнуто як основний борг (компенсація), так і неустойка чи відсотки користування чужими грошима (штрафна форма).

З формами цивільно-правової відповідальності тісно пов'язані її функції, тобто ті ролі, які вона має виконувати: захист та профілактика.

Заходи цивільної відповідальності не лише передбачають захист уже порушених інтересів осіб, гарантуючи відшкодування понесених збитків, а й запобігають можливим порушенням самим фактом свого існування.

Компенсація – відшкодування завданих збитків, а також недоотриманого прибутку. Відновлювальна функція, спрямована на відновлення порушених прав, інтересів та станів у їхньому колишньому вигляді, що відповідає нормам права та умовам договірних відносин.

Для детальнішого розуміння сутності питання перелічимо види цивільно-правової відповідальності.

Так, види цивільно-правової відповідальності можна розділити за різними критеріями, але основні з них слід класифікувати наступним чином:

а) з підстав виникнення: договірна відповідальність, деліктна (позадоговірна) відповідальність;

б) у зобов'язаннях із множинністю осіб: часткова відповідальність (кожен з правопорушників несе відповідальність перед потерпілою особою тільки у частці, яка належить йому відповідно до закону); солідарна відповідальність (право потерпілого вимагати виконання зобов'язання як у повному обсязі, так і в іншому розмірі на розсуд самого потерпілого від усіх правопорушників або від будь-якого з них); субсидіарна відповідальність (за невиконання зобов'язання основним боржником на вимогу кредитора відповідає додатковий боржник);

в) залежно від провини сторін: відповідальність за свою провину; відповідальність за дії третіх осіб (відповідальність батьків за шкоду, заподіяну їх неповнолітніми дітьми; настання відповідальності у роботодавця за неправомірні дії, заподіяні його працівником); змішана відповідальність (відповідальність за зіпсований вантаж у результаті прострочення у доставці вантажу перевізником та невказівки вантажовідправником особливих властивостей вантажу);

г) у випадках, спеціально передбачених законом: відповідальність у порядку регресу (вимоги постачальника, який сплатив збитки та неустойку покупцю, до свого контрагента, з вини якого постачання не було виконано); відповідальність, що настає незалежно від вини сторін (відповідальність особи, яка володіє джерелом підвищеної небезпеки).

Дуже актуальним залишається питання щодо підстав відповідальності. Настання цивільно-правової відповідальності передбачає факт скоєння правопорушення. Однак у разі відсутності підстав для притягнення правопорушника до цивільно-правової відповідальності, суди найчастіше звільняють його від відповідальності, а не знижують її розмір через положення про зменшення неустойки.

Принципи права є своєрідними орієнтирами для правоохоронної, правозастосовчої та правотворчої діяльності. Вони закладають основні ідеї, важливі аспекти, та визначають зміст і напрям правового регулювання. Керуючись ними, держава забезпечує соціально-економічні, політичні, особисті свободи та права громадян, гарантує виконання юридичних обов'язків.

Принципи цивільно-правової відповідальності містять основні ідеї, що висловлюють сутність та призначення правового інституту з урахуванням специфіки цивільного права. Вони стосуються усіх правових норм та взаємопов'язані між собою. Однак досі питання визначення принципів цивільно-правової відповідальності залишається відкритим. Немає і єдиного,

загальноприйнятого підходу до визначення принципів цивільно-правової відповідальності.

Якщо виходити з того, що цивільно-правова відповідальність є санкцією за вчинене правопорушення, що викликає для правопорушника несприятливі наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків, то з точки зору окремих науковців, які: «ототожнюють, цивільно-правову відповідальність з відповідальністю щодо відшкодування шкоди, можна виділити такі принципи цивільно-правової відповідальності: 1) принцип законності, 2) принцип повного відшкодування шкоди 3) принцип відповідальності за провину» [240; 242].

Наука цивільного права, як і будь-яка інша правова наука, перебуває в постійній динаміці. Це зумовлює безліч підходів у вирішенні цього питання й одночасно дає можливість запропонувати власне рішення.

Так, принцип законності, будучи основним принципом права, закладається в основу будь-якого правового інституту. І якщо розглядати питання з погляду цивільного права, де норми відповідальності можуть визначатись не тільки в законі, а й передбачені умовами договору, цей принцип особливо актуальний: «при імперативній нормі закону сторони не мають права відступити від неї, а за диспозитивної можуть прийняти інше рішення, яке не має суперечити закону».

Сенс цього принципу полягає в наступному: заходи відповідальності можуть бути застосовані лише до особи, яка вчинила протиправні діяння; питання про притягнення до відповідальності, щодо застосування покарання, вирішують постраждала сторона та спеціально уповноважені органи, в рамках своєї компетенції; притягнення до відповідальності повинно проводитись у встановленому законом або договором порядку, тобто з дотриманням встановлених норм та правил.

В основі принципу невідворотності закладено невідворотність відповідальності правопорушника в разі вчинення ним правопорушення,

обмежена встановленням строків давності та диспозитивністю поведінки суб'єктів (звернення до суду за захистом).

Принцип повного відшкодування шкоди. В основу принципу закладено відновлювальну функцію, яка передбачає відновлення майнового стану потерпілого за рахунок майна правопорушника. Але за окремими видами зобов'язань, за зобов'язаннями, пов'язаними з певним родом діяльності, а також при настанні певних обставин законом може бути обмежене повне відшкодування збитків.

Принцип справедливості, у відповідності до якого наявні конкретні обов'язки, відповідно до яких правопорушник (боржник) зобов'язаний повністю компенсувати усі завдані потерпілому (кредитору) збитки, куди входять реальні збитки і втрачена вигода. Цей принцип закріплений у статтях 3, 23, 509, 627 ЦК України.

Принцип рівності сторін, один із основних принципів цивільного законодавства, яким проголошено рівність учасників цивільних правовідносин (стаття 1 ЦК України).

Принцип регресу, полягає в тому, що незалежно від того, ким було завдано шкоди, відповідальність покладається виключно на ту особу, яка вказана в нормативному акті, незалежно від дійсного заподіяння шкоди, за деяким винятком.

Зважаючи на викладене, пропонуємо визначити принципи цивільно-правової відповідальності наступним чином:

1) Принцип невідворотності цивільно-правової відповідальності, в основі якого закладено невідворотність відповідальності правопорушника в разі скоєння ним правопорушення. В основі цього принципу закладено невідворотність відповідного заходу відповідальності в разі вчинення цивільного правопорушення в межах строків позовної давності.

2) Принцип повного відшкодування шкоди та майнових витрат, який передбачає відновлення становища потерпілого з допомогою майна правопорушника. Повнота відшкодування шкоди повинна бути пропорційною

застосованим санкціям та тяжкості вчиненого правопорушення. Цей принцип можна охарактеризувати як один із проявів загальноправового принципу справедливості.

3) Принцип винуватості, тобто винний характер цивільно-правової відповідальності.

4) Принцип рівного захисту.

5) Принцип рівності за розмірами цивільно-правової відповідальності, різних за правосуб'єктністю правопорушників за однакові цивільні правопорушення;

6) Принцип нікчемності угоди про усунення або обмеження відповідальності;

7) Принцип відшкодування збитків. У разі невиконання зобов'язання, то сплата неустойки, яка виникла у випадку такого невиконання, звільняють боржника від виконання зобов'язань у натурі, а от сплата неустойки і відшкодування збитків, у разі неналежного виконання зобов'язання, не звільняють боржника від виконання обов'язків у натурі.

8) Принцип спрямованості на локалізацію негативних правових наслідків за участю у правовідносинах кола осіб для основного правопорушника (цієї меті підпорядковані «юридичні конструкції» регресної (припинення відносин, що призводить до виникнення регресної вимоги) та суброгаційної (право вимоги) цивільно-правової відповідальності).

Загальним правилом для покладання відповідальності на бік договору (несумлінний виконавець, боржник тощо) є положення, згідно з яким інша сторона договору (замовник, кредитор тощо) чие право за зобов'язанням порушено, має право вимагати відшкодування, що виникло внаслідок порушення негативного результату, а боржник, який порушив свій обов'язок, зобов'язаний відшкодувати такий результат кредитору.

Зазначимо, що поняття цивільно-правова відповідальність – родове поняття, що охоплює всі випадки заподіяння збитків. А порушення зобов'язання призводить до застосування заходів цивільно-правової

відповідальності. Іншими словами, порушення зобов'язання може виникнути не тільки внаслідок невиконання або неналежного виконання зобов'язання, але також за порушення зобов'язаною особою інших прав, дотримання яких покладається на нього законом.

«Порушення права» та «порушення обов'язку» – два аспекти одного й того самого явища – порушення зобов'язання. Однак умови виникнення договірної та позадоговірної відповідальності, а також наслідки порушення договору та дія зобов'язання, що виникло внаслідок заподіяння шкоди, відрізняються.

Відповідальність, що випливає з порушеного договору, і відповідальність за заподіяну шкоду є два види одного інституту - цивільно-правової відповідальності [189].

Крім відшкодування збитків, кредитор, чий права порушені, залежно від змісту зобов'язання, вправі вдатися й інших засобів захисту від невиконання зобов'язання. Зокрема, кредитор, чие право виконання порушується, може призупинити виробництво зустрічного виконання, вимагати усунення боржником недоліків неналежного виконання, вимагати зменшення ціни, і навіть припинити правопорушення.

У певних випадках закон допускає захист інтересів кредитора досі порушення його права (прогібіторний захист). Такий захист можливий, якщо є загроза порушення права кредитора. У цьому випадку змістом претензії кредитора є відповідна вимога до боржника про запобігання загрозі заподіяння шкоди.

Для захисту своїх інтересів кредитор має право припинити порушені договірні відносини та розумним чином укласти заміщуючу угоду. Так, якщо кредитор, будучи продавцем за договором купівлі-продажу, перепродав річ або, будучи покупцем, змушений був купити річ у іншої особи і в результаті такої угоди втратив у ціні, то різницю, що утворилася, він має право вимагати від боржника як понесений збиток. У цьому випадку він має право в тій мірі, в якій він має право на відшкодування збитків, стягнути різницю між ціною

того, що повинно бути надано в рамках припинених відносин, і ціною того, що має бути надано за угодою, що заміщає, а також інші додаткові збитки.

Таким чином, змістом охоронних правовідносин, які виникли в результаті порушення зобов'язання, є вимоги кредитора відшкодувати заподіяні йому збитки, припинити дії, що порушують його право або створюють загрозу такого порушення, вимагати зменшення покупної ціни, тощо. Кредитор, чиє право виконання порушується, вправі також укласти з третьою особою заміщуючу угоду.

Названі вище засоби правового захисту дозволяють кредитору захистити себе від невиконання. Проте, крім обов'язку відшкодувати збитки, інші засоби захисту від невиконання зобов'язання не належать до заходів відповідальності боржника.

Справді, сутність юридичної відповідальності полягає в покладенні на боржника іншого чи додаткового проти початкової обов'язки. Саме тому закон передбачає, що відшкодування збитків, завданих простроченням чи іншим неналежним виконанням зобов'язання, не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі.

Отже, цивільно-правова відповідальність порушення зобов'язання – це, передусім, обов'язок відшкодувати заподіяні збитки. Крім відшкодування збитків, до заходів відповідальності за невиконання зобов'язання слід віднести сплату неустойки, яка за своєю природою надає договірне положення про попередню оцінку збитків, а також санкції, передбачені на випадок невиконання зобов'язання, забезпеченого завдатком (втрата права вимагати повернення задатку або, відповідно, виплата подвійний його суми).

Юридична відповідальність є видом соціальної відповідальності. У разі покладання такої відповідальності на зобов'язану особу враховується її поведінка як розумного учасника правового спілкування, що діє сумлінно в певній стандартній соціальній якості (наприклад, як підприємець чи інший професійний учасник ринку чи споживач). Тому в цивільному праві відповідальність за невиконання зобов'язання обмежується збитками, які

боржник міг розумно передбачити. Боржник за зобов'язанням, що виник з договору чи іншого юридичного акта, відповідає лише ті збитки, які він передбачав чи міг розумно припустити, що міг передбачити в момент виникнення зобов'язання, як ймовірного результату його невиконання.

У свою чергу, кредитор отримує право вимагати відшкодування збитків за умови, що він вжив розумних заходів щодо запобігання або зменшення завданих йому збитків. Боржник не відповідає за збитки, які зазнав кредитор, у тій частині, у якій ці збитки могли бути запобігати розумним коштом, прийнятим кредитором, втрачає право в цій частині вимагати їх відшкодування. Таке обмеження відповідальності поширюється також на випадок, коли потерпіла сторона відповідальна лише за те, що не попередила про небезпеку настання більшої шкоди, аніж заподіювач міг чи мав передбачити.

Оцінюючи порушення першому плані виходить сама природа порушення, бо як воно сприймається кредитором. Така оцінка дозволяє кредитору вибрати прийнятний засіб правового захисту. Тому збитки, на відміну інших засобів захисту цивільних прав, включають як компенсацію шкоди, заподіяної невиконанням чи неналежним виконанням зобов'язання, а й негативні наслідки поведінки боржника, які можуть виникнути в майбутньому. Крім того, у передбачених законом випадках, на відповідальну особу може бути покладено обов'язок відшкодувати неекономічні збитки моральної шкоди.

Таким чином, відповідальність у формі відшкодувань збитків настає лише з урахуванням поведінки осіб, які беруть участь у зобов'язальних правовідносинах. Загроза стягнення збитків, безумовно, має перспективний характер: потенційна можливість стягнути збитки запобігає боржнику від поведінки, що порушує право кредитора на виконання. Відшкодування збитків є різновидом юридичної відповідальності, оскільки претензії кредитора, пов'язані з порушенням його права на виконання, мають позовний захист. Цивільне право визнає такі вимоги гідними захисту.

У науковій літературі звертається увага на те, що: «при визначенні можливості покласти відповідальність за порушення зобов'язання слід насамперед керуватися принципом *ubi remedium, ibi ius* (право там, де є засіб правового захисту)» [189]. У цьому сенсі задоволення вимог виплати збитків, та інші види цивільно-правової відповідальності, має зворотний, ретроспективний характер, що пов'язано з оцінкою наслідків минулої поведінки.

Щодо відшкодування збитків, пов'язаних з негативними наслідками для особи, яка порушила зобов'язання, у наукових колах зазначається, що таке відшкодування: «характеризується тим, що частина майна із майнової сфери одного учасника цивільних відносин (правопорушника) передається іншому учаснику цивільних відносин (потерпілому)» [189].

Таким чином, відшкодування збитків слід розуміти як відповідальність одного учасника цивільних правовідносин перед іншим його учасником, що відрізняє її від форм цивільно-правової відповідальності, які пов'язані з позбавленням правопорушника належного йому цивільного права. Інакше кажучи, відшкодування збитків спрямовано відновлення майнової сфери потерпілого за допомогою майна правопорушника.

Відшкодовуючи збитки потерпілому, правопорушник цим повертає майнове становище потерпілого на той стан, у якому перебувало чи мало б бути до скоєного проти нього правопорушення. Причому провадиться це за рахунок майна правопорушника. Тому відшкодування збитків, будучи вираженням у наданні майна в натурі чи сплаті грошових сум, завжди має компенсаційний характер.

Відшкодування збитків – загальний (універсальний) захід цивільно-правової відповідальності. Вимога про відшкодування збитків може бути пред'явлена в разі порушення будь-якого суб'єктивного цивільного права. Відповідно до положень статті 22 ЦК України: «особа, право якої порушено, може вимагати повного відшкодування заподіяних їй у зв'язку з цим збитків, а якщо особа, яка порушила право іншої особи, отримала внаслідок цього

доходи, то особа, право якої порушено, має право вимагати, поряд із відшкодуванням збитків, частину доходу, що залишилася після відшкодування збитків (частина третя статті 22 ЦК України)» [246]. Загальним правилом про відповідальність у формі відшкодування збитків затверджується принцип повного відшкодування.

Оскільки відшкодування збитків відноситься до виду юридичної відповідальності, який застосовується за порушення будь-якого суб'єктивного цивільного права, їм (збиткам), отже, притаманні загальні риси, характерні для цивільно-правової відповідальності в цілому. Відшкодування збитків (збитків, втраченої вигоди), сплата штрафних санкцій, компенсація моральної шкоди – ці та інші форми цивільно-правової відповідальності мають майновий характер. Відшкодування збитків як майнова санкція, що застосовується до порушника права на виконання, має на меті відновлення або компенсацію порушеного права кредитора: боржник відшкодовує збитки, які зазнав кредитор, а також вигоду, якої позбувся кредитор.

Це відбувається через те, що еквівалентність, яка має бути присутня в регулятивних зобов'язальних відносинах, коли виникає необхідність захисту порушених прав, трансформується в охоронне правовідносини, що має компенсаційний характер [190; 242].

Компенсаційна природа відшкодування збитків проявляється у спрямованості еквівалентне відшкодування кредитору те, що він втратив чи отримав унаслідок неналежного поведінки боржника. Відповідно до пункту 4 частини другої статті 16 ЦК України, якщо предметом зобов'язання є відшкодування завданих збитків, боржник зобов'язаний відновити становище, яке існувало б у разі, якщо обставина, яка спричинила збитки, не настала б. Ця норма – спеціальна, вона застосовна лише до збитків, що виникають внаслідок невиконання чи неналежного виконання зобов'язання. Порушення зобов'язання є порушенням майнового права кредитора. Відновлення порушеного права передбачає створення положення, при якому майнові

вимоги потерпілої сторони відповідають тому рівню, який був би, якби договір не був порушений [246].

Відшкодування, передбачене в разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання, спрямовано відновлення майнового становища кредитора, існував до порушення зобов'язання чи очікуваного ним за умови належного виконання зобов'язання. Таке відшкодування покликане компенсувати втрати кредитора, дозволивши йому опинитися в положенні, у якому він був у разі, якби порушення його права не сталося. Відшкодування збитків як вид цивільно-правової відповідальності здійснюється в рамках відповідної типізованої конструкції, яка визначає стандартну форму відносин між сторонами правовідносини та рівню для всіх випадків міру відповідальності.

Як загальний захід цивільно-правової відповідальності, відшкодування збитків застосовується за будь-яких порушень прав контрагента стороною зобов'язання. Відповідно до положень статті 623 ЦК України, якщо боржник не виконав зобов'язання, він зобов'язаний відшкодувати кредитору збитки, завдані цим невиконанням. Невиконанням є будь-яке порушення зобов'язання, зокрема неналежне чи прострочене виконання (стаття 610 ЦК України). Таким чином, поняття «неналежне виконання» передбачає також невиконання зобов'язання в належний термін. Отже, порушенням обов'язку є будь-яке упущення у виконанні зобов'язання (незалежно від того, чи виникає за це відповідальність), що включає прострочення у виконанні та будь-яке інше виконання, що не відповідає правилам, застосовним до зобов'язання.

Збитки, заподіяні кредитору, компенсуються внаслідок виконання охоронних правовідносин, спрямованих з їхнього відшкодування. Такі правовідносини виникають як наслідок порушення права кредитора на виконання або в разі заподіяння йому іншої шкоди. При цьому кредитор має право вимагати, щоб йому була забезпечена компенсація за всі майнові втрати, які перебувають у адекватному причинному зв'язку з явищем, що спричинило збитки.

Отже, підсумовуючи, можна дійти висновку про те, що цивільно-правова відповідальність відноситься до складних і багатогранних понять, тому єдності у визначенні серед науковців не спостерігається. Також часто висновки щодо визначення поняття «цивільно-правова відповідальність», які пропонують автори, залежать від обраного аспекту дослідження.

У зв'язку з цим пропонуємо наступне визначення: «цивільно-правової відповідальності військовослужбовців, яку слід визначити як один з видів юридичної відповідальності, який позиціонується у застосуванні до військовослужбовця, який невиконав або неналежно виконав договірні зобов'язання, в інтересах потерпілої сторони, встановлених законом або договором заходів примусового характеру, що спричиняють для військовослужбовця несприятливі, економічно невігодні наслідки матеріального характеру шляхом відшкодування збитків, шкоди, сплати неустойки, вимоги виконати зобов'язання, тощо».

Крім того, проводячи аналіз наукової літератури, були розглянуті насамперед ті юридичні джерела, акти цивільного законодавства тощо, які містять інформацію про стан правової доктрини в галузі в цілому, а також відбивають досягнення правової думки, які знайшли своє відображення в окремих нормах права, правових інститутах, кодифікованих актах. У зв'язку з цим була визначена трансформація цивільно-правового регулювання відповідальності загалом, а отже й відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях, на основі чого було встановлено динаміку потреби в подальшому врегулюванні цього питання.

Водночас, в умовах зміни соціально-правових умов існування договірних правовідносин, зміни акцентів у правовому їх регулюванні, впливу євроінтеграційних процесів, впливу воєнного стану, виникає необхідність у переосмисленні положень щодо цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців у договірних зобов'язаннях.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, В ЯКИХ БЕРУТЬ УЧАСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ

2.1. Поняття, правова природа та види договірних зобов'язань, в яких беруть участь військовослужбовці

Перш ніж розпочати дослідження питання визначення поняття, правової природи та видів договірних зобов'язань, у яких беруть участь військовослужбовці, слід розглянути питання визначення поняття та видів договорів.

Договір як засіб правових відносин відомий із самих ранніх етапів розвитку людського суспільства. У ретроспективному розвитку договір зіграв, по суті, роль основного юридичного інструменту, що зумовив розвиток людства як біосоціальної спільності. Забезпечуючи соціальну комунікацію, договірні форми спілкування протиставляються витратним, непередбачуваним та етично засуджуваним способам присвоєння благ, якими є їх насильницьке захоплення або таємне розкрадання. Починаючи з античного періоду, договір виступає основним засобом правових відносин.

Основна ідея договору полягає у фіксації та формалізації волевиявлення двох чи кількох осіб. Однак, на відміну від інших форм, що виконують аналогічні функції, у договорі закріплюється волевиявлення осіб, спрямоване на встановлення прав та обов'язків. У цьому сенсі договір виконує функцію нормативного соціального факту. Договір визнається обов'язковим для осіб, які його уклали; умови, на яких укладається договір, породжують обов'язки, добровільне виконання яких приймають сторони договору; треті особи повинні утримуватися від посягань на права, які закріплені в договорі.

Для того, щоб зрозуміти, чому договір наділений нормативною силою (обов'язковий для виконання сторонами), необхідно провести

ретроспективний аналіз становлення юридичної конструкції, що розглядається. Відомо, що до універсальної концепції договору, що породжує будь-які зобов'язання, а тим більше будь-які інші майнові права та обов'язки сторін, лише з'єднанням волевиявлення його контрагентів, не існувало.

Римське класичне право визнавало суворо обмежений перелік способів, що дозволяли констатувати юридично дійсні та визнані правом відносини. Відсутність універсального визначення договору як визначального початку «в усіх сферах цивільного права» – з одного боку, і необхідності суворо формально фіксувати волевиявлення сторін – з іншого, призвело римське право до необхідності примусово визначити типи будь-якого акту, що тягне за собою юридичні наслідки.

Для встановлення зобов'язальних прав, як і речових, на різних етапах застосовувалися різні юридичні інструменти, об'єднані у праві в єдине поняття – договір. В основі кожного з таких етапів було певним чином формально виражена воля двох чи кількох осіб. Єдність волевиявлень оформлялася угодою (*conventio*), яка спочатку розумілась основою будь-якого зобов'язання [45].

Залежно від джерела легітимності (*conventiones*) у римському праві могли бути двох видів: публічні (*civitas in unum convenit*) та приватні, останні, у свою чергу, поділялися на *legitima conventiones* та *iuris gentium conventiones*. При цьому, до *legitima conventiones* належали: *nexum*, *sponsio*, *litterarum obligatio* – всі вони ґрунтувалися на цивільному праві, норми якого регламентували відносини серед громадян Стародавнього Риму (квіритів). Загальною рисою *legitima conventiones* був суворий формалізм, що відповідає уявленню про юридичні акти.

Так, *nexum* був найдавнішою угодою, відповідно до якої боржник, за умов відсутності в нього необхідних ліквідних активів, приймав борг і водночас передавав себе у владу кредитора. *Sponsio* – урочистий правочин, що здійснював у формі обіцянки боржника або особи, яка ручається за нього перед кредитором. Усні зобов'язання мають абстрактний характер, їхня

дійсність пов'язана з дотриманням урочистої форми і, у разі виникнення спору, не вимагає доказу наявності іншої правової підстави виникнення зобов'язання (*causa obligationis*). Абстрактний характер усних зобов'язань пізніше переноситься на письмові зобов'язання (*litterarum obligatio*). Очевидною перевагою письмових зобов'язань було те, що вони, на відміну від усних, не вимагали присутності осіб, які уклали угоду.

З іншого боку, дотримання письмової форми надавало велику доказову силу римським контрактам. Починаючи з 212 року нашого ери *stipulatio*, що здійснюється в письмовій формі, визнається необхідною умовою для всіх контрактів. При Юстиніані у VI столітті встановлюється загальне правило, згідно з яким позов можна було подати лише у випадку, якщо *stipulatio* вчинено в письмовій формі.

Серед захищених позовом контрактів виділяється група реальних контрактів (*re contracta*), які є зобов'язанням, укладеним у вигляді передачі речі. До таких контрактів у римському праві належать: *mutuum* (позика), *commodatum* (безоплатне користування), *depositum* (зберігання), *pignus* (застава). Причому найдавніший їх – *mutuum* – було визнано ще римським цивільним правом. Для *re contrahitur obligatio* (зобов'язань, створюваних річчю) однієї згоди сторін було недостатньо, оскільки для встановлення реального зобов'язання необхідна була передача речі, яка є зовнішньою ознакою договору, що укладався.

Уявлення про те, що договір створює зобов'язання внаслідок передачі речі, слугувало основою в розвитку ідеї зобов'язання як забезпеченого позовом кредиту. Передача речі в силу такого договору передбачала особливу довіру однієї сторони (кредитора) до іншої сторони (боржника) в тому, що останній, отримавши річ, поверне її на вимогу кредитора. Реальний контракт став основою ідеї зобов'язання як особливих відносин між сторонами договору, тобто між стороною, що довірила свою річ (гроші) та стороною, яка взяла на себе обов'язок повернути отримане на умовах, визначених контрактом. Якщо зобов'язання щодо повернення переданого боржник не

виконував, кредитор мав право пред'явити позов про повернення безпідставного збагачення, що виникло в боржника (*actio condictiones*).

У системі *ius gentium* (права народів), що формувалось, обов'язкову силу контракту римські юристи надавали не дотриманню процедури, а самій суті відносин, які опосередковувались договірною формою. Підходи до регулювання відносин за участю осіб, які не мали *status civitatis*, встановлювались претором у справах перегрінів.

Становлення договірної теорії в римському праві завершується консенсуальними контрактами (*consensu contracta*), позовна сила яких визнається завдяки їх змісту, незалежно від будь-якого елемента, зокрема: передачі речі або дотримання будь-якої зовнішньої форми. Для укладання такого роду договорів було достатньо лише згоди осіб, які їх укладають. У цьому випадку відпадала необхідність у присутності осіб, і договір можна було укласти через лист або через посланника [209].

Припинення договору було пов'язане з настанням певної умови чи строку, при цьому договір можна було припинити і з ініціативи однієї із сторін унаслідок одностороннього розірвання (*dissensus*). Оскільки договір – це угода сторін, то помилка у волевиявленні призводить до її недійсності.

Коли виникали сумніви щодо точності виявленої сторонами волі, застосовувалась процедура тлумачення договору, що дозволяло з'ясувати, що сторони, які сумлінно вступають у правовідносини, справді мали на увазі. Характерною рисою цього виду угод була взаємність: консенсуальний договір породжував для сторін взаємні зобов'язання, що захищалися позовами [199].

Консенсуальні договори повністю стосуються *iuris gentium conventiones*. Відмінною особливістю договорів, вироблених у практиці претора у справах перегрінів, було те, що вони захищалися позовами доброї совісті (*ex fide bona*). Значна гнучкість формули цих позовів наділяла суддю широкими повноваженнями визначення того, що «пропонувалося дати, зробити чи надати відповідно до доброї совістю» [199].

Звільнення від формальностей і побудова договору з урахуванням *fides* згодом дозволило створити універсальну модель договору, яка виявилася придатною для усіх історичних епох. Схоластична класифікація договорів, запропонована Юстиніаном, протиставляє консенсуальним договорам реальні, вербальні та літеральні договори.

До консенсуальних договорів відносились *emptio-venditio* (купівля продаж), *locatio-conductio* (найм), *societas* (товариство), *mandatum* (доручення). У римському праві названі консенсуальні договори розглядалися як самостійні типи, що є назвою самого акта. Римське право так і не дійшло ідеї, що обов'язкова сила договору криється в угоді, а тому не виробило загального поняття договору. У римському праві діяв принцип закритого списку (*numerus clausus*) консенсуальних договірних типів.

Якщо правочин не була оформлена у вигляді письмового, усного або реального договору і при цьому не належала до одного з названих видів консенсуальних договорів, преторське право визначало його таким, що не має юридичної сили пакту (*pactum non parit obligationem*) [42]. Пакт у римському праві не був захищений позовом, проте давав можливість заявити заперечення [42].

Початок у XI-XII століттях модернізація права Європи, ініційована діяльністю юристів болонської школи, у сфері договірної права передбачала виконання двоєдиного завдання.

По-перше, необхідно було зміцнити значення договору в приватноправових відносинах, визнавши за ним силу універсального акту, залежного лише від волі осіб, які вступають у відносини.

По-друге, зберігши типізацію римських договорів як необхідну умову розумної організації договірних типів, – відмовитися від зовнішньої їх формалізації, характерної для права середньовічної Європи. Для досягнення поставлених завдань в основу нової договірної теорії лягла конструкція пакту, який розуміється як правочин, освячена силою клятви, яка принесена перед Богом.

У результаті тривалої кропіткої догматичної роботи ідею пакту з часом вдалося поєднати з ідеєю угоди як підстави виникнення будь-яких правовідносин.

Таким чином, основна мета середньовічної юриспруденції в питанні договірного права полягала в тому, щоб обґрунтувати наділення пакту такою самою позовною силою, яку мали римські поіменовані договори, і, таким чином, змінити римський принцип, згідно з яким пакт не давав права на позов, прямо протилежна чиста угода сторін породжувала право на позов.

У вирішенні цього питання ключову роль відіграло канонічне право. Стверджуючи, що Бог не має різниці між різними видами обіцянок, юристи канонічного права розглядали порушення прийнятих обіцянок як зловживання довірою, що становило гріх і давало право на позов з такого порушення перед церковним судом. Вже у XIII столітті в середньовічному праві закріплюється відома максима «пакти мають виконуватися», в основі якої формується основний принцип сучасного договірного права «сам факт наявності угоди зобов'язує».

Так, з опорою на етичні норми, було обґрунтовано юридичну силу угоди, чинна причина якої ґрунтувалася на волевиявленні осіб, які вступають у правовідносини.

Захищеними позовами насамперед визнавалися всі типізовані римським правом договори.

Подальші корективи в розвиток договірної доктрини внесло природне право. У XVIII столітті юрист, чиї погляди відповідали парадигмі природного права, міг просто оголосити, що римсько-правова ідея не надавати судового захисту пактам не ґрунтується на природному праві і тому відкидається.

На той час будь-який правочин, який має достатню підставу для судового захисту, визнавалася договором. Цивільне право Франції на нормативному рівні встановило положення, згідно з яким для укладання договору необхідне вільне волевиявлення сторін і законні підстави угоди. У

статті 1134 ЦК Франції закріплюється правило, згідно з яким правочини, укладені належним чином, мають чинність закону для тих, хто їх уклад [195].

На зміну формалізму, притаманному середньовічного права, приходять доктрина консенсуалізму. Звідси – визначення договору як угоди двох чи більше осіб про встановлення, зміну чи припинення правовідносин. Законність підстави договору зв'язується із змістом цивільного акту, що свідчить про відповідний правовий результат. Підстава договору визнається правомірною, якщо правочин спрямований на досягнення будь-якого правового результату, визнаного і захищеного правом.

Уявлення про договір, як про акт взаємних волевиявлень сторін, на певному етапі розвитку доктрини договірного права наводить до висновку про те, що договір є, насамперед, «домовленістю кількох осіб, яка визначає їх юридичні відносини у формі вираження загальної волі» [195].

Рудольф фон Ієрін, розвиваючи договірну теорію з урахуванням теорії мети у праві, стверджує, що в підставі волі перебуває певна правова мета. У такому контексті договір може розглядатися як точка збігу інтересів сторін. Для того, щоб інтереси сторін, що збіглися одного разу, не змінювалися, право надає договору чинності закону. Отже, обов'язкова сила договору полягає в «охороні його первісної мети від подальших коливань інтересів» [54] осіб, які вступили у договірні відносини.

Таким чином, договірна теорія і практика спочатку набувають двох векторів розвитку. Відповідно до першого договір, а точніше –правочин, розглядається в значенні акту спільного волевиявлення двох або кількох осіб, що виконує функцію нормативного факту, згідно із другим – договір є юридичною конструкцією, що дозволяє його сторонам на умовах, визначених законом, об'єктивувати їхню взаємну волю, спрямовану встановлення взаємних прав і обов'язків.

В основі сучасної договірної доктрини у праві країн ЄС лежить уявлення про договір як домовленість двох або декількох осіб, спрямовану на виникнення юридичних відносин, що зобов'язує або має інші юридичні

наслідки (вольова теорія). Такі юридичні відносини та правові наслідки можуть стосуватися не тільки цивільного права, а й інших сфер правової дійсності (міжнародної, державної) – «до них у всьому застосовується поняття договору» [188].

Отже, область дії договору виходить межі зобов'язальних відносин, зокрема зобов'язання можуть встановлюватися як договором, так і іншими актами чи фактами. Так, договір, не створюючи зобов'язального права, має місце у сфері сімейно-шлюбних відносин, тобто, таким договором від однієї особи до іншої передається речове право або виняткові права (права на результати інтелектуальної діяльності, тощо).

У зобов'язальному праві договір може не лише породжувати, а й припиняти окремі зобов'язання. Таке розуміння договору дозволяє визначити його як дво- або багатосторонній правочин (юридичний акт), оскільки він є виразом узгодженої волі двох або більше сторін.

Як правочин, цивільне право України визнає і окреме волевиявлення, спрямоване на результат, що визнаний і захищається правом, і сукупний склад правочину, всередині якої окреме волевиявлення є лише складовою частиною. Прикладами сукупного складу правової угоди є відомі цивільному праву типи договорів (договір купівлі-продажу, майнового найму тощо).

Основою поняття «правочину» як волевиявлення служить спрямована на настання правового результату воля, яка має отримати визнання з боку права як підстави для такого результату. Однак лише волі, спрямованої на настання правового результату, недостатньо для того, щоб викликати очікуваний правовий результат. Воля повинна реалізовуватися в одному з визнаних правом типових актів, що складається із сукупного складу правової угоди.

Найважливішими типовими актами правочину в цивільному праві є зобов'язальний та розпорядчий договір. Відповідно до цивільного права України встановлення зобов'язання у вигляді правочину, і навіть для зміни його змісту потрібно укладання договору між сторонами, якщо законом не

передбачено інше. Таким чином, у цивільному праві досягається типізація правочинів.

На противагу французьке право, як відомо, не розрізняє договори, створені задля встановлення зобов'язань, і акти, що встановлюють речові права. Тут договір служить не лише для того, щоб встановити вимогу та відповідний цьому праву обов'язок, а й перенести речове право (доктрина консенсуалізму). Відповідно до статті 1101 ЦК Франції «договір є домовленістю, за допомогою якої одна або кілька осіб зобов'язуються щодо однієї чи кількох інших осіб дати щось, зробити щось або не робити щонебудь» [195].

За такого розуміння договір є видом родового поняття «правочин», а останнє є згодою двох чи кількох осіб, спрямованою на юридичну мету. Коли ця юридична мета полягає у встановленні зобов'язання, правочин одержує найменування договору [195].

З наведеного визначення випливає, що у французькому праві договір сприймається як вид юридичної домовленості, що виражає згоду двох чи більше осіб. Однак у точному значенні не кожен правочин, не будь-яка домовленість, спрямована на створення юридичних наслідків, є договором. Договором тут визнається «домовленість, спрямована на виникнення одного чи кількох зобов'язань». З наведеного випливає, що договір у французькому праві найбільшим чином пов'язаний з зобов'язаннями і розглядається як основне їх джерело.

Таким чином, аналіз нормативних положень, застосовних до цивільно-правового договору, призводить до відомих теоретичних узагальнень.

По-перше, договір сприймається як договір, зміст якого збігається з волевиявленням його сторін. Оскільки сутність правочину полягає у збігу волі сторін, договір у цьому сенсі розуміється як вид двостороннього правочину, що є підставою виникнення зобов'язальних правовідносин.

По-друге, поняття «договір» нерідко застосовується до правовідносин, що виникають у результаті укладення договору. Коли йдеться про права та

обов'язки за договором, його виконання, відповідальність за його невиконання, то мається на увазі договірні зобов'язання.

По-третє, договір розглядається як форма правочину. У цьому сенсі договір є документом, який фіксує права та обов'язки сторін договору.

З ототожненням понять «правочин» (у вузькому значенні слова) та «договір» погодитися не можна. Правочин, зокрема двосторонній, є правомірним вольовим актом, спрямованим на певний правовий результат. Укладання договору передбачає домовленість у формі волевиявлення кожної із сторін. У актах волевиявлення проявляється загальний намір сторін укласти договір.

Суть домовленості зводиться до «визначення позицій сторін щодо істотних елементів договору».

Проте лише волі, спрямованої на настання правового результату, явно недостатньо. Щоб викликати належний правовий результат, волевиявлення має реалізуватися в одному з визнаних правом типових актів. З наведеного випливає, що договір необхідно розглядати як типовий акт, що дозволяє висловити юридично значиму волю зовн, і в цьому сенсі він є однією з основних цивільно-правових конструкцій (форму вираження юридично значущої волі, спрямованої на досягнення того правового результату, який визнається і захищається правом).

Оскільки суб'єктивні права та обов'язки, встановлені в межах певної договірної конструкції, є наслідком укладеного правочину, договір не можна ототожнювати і з правовідносинами, що виникли з дії правочину. Поза певною юридичною конструкцією правовідносин не існує, вони лише розуміються як категорія, що дозволяє пояснити тип суб'єктивного права та відповідний йому обов'язок.

Об'єктивізація прав і обов'язків, складових змісту правовідносини, можлива лише в рамках певної юридичної конструкції, якою, зокрема, є договір.

Дійсно, вольовий момент є необхідним, але недостатнім для того, щоб цивільно-правовий договір відбувся. Оскільки причина договору (правова мета, задля досягнення якої особи вступають у договірні відносини) визначається правом, конструкція договору є єдністю вираженої волі двох чи кількох осіб, спрямованої на встановлення умов, відповідно до яких здійснюються права та обов'язки сторін.

Отже, «договір» і «правочин» – перетинаються, але не є тотожними поняттями, адже не кожен правочин є договором. Правочини, мета яких недосяжна чи суперечить основам права і моральності, визнаються, як відомо, недійсними [219]. Разом з тим, правочини ґрунтуються на взаємному волевиявленні осіб, які й у договір. Дво- або багатосторонній правочин визнається виразом узгодженої волі двох або більше сторін і в цьому сенсі служить необхідною умовою для укладання договору, тому видом дво- чи багатосторонньої домовленості (юридичного акта) слід було б визнати не договір, а правочин.

З іншого боку, слід враховувати, що крім класичного визначення договору як правочину, у правовій доктрині існують і альтернативні концепції договору. Однією з них є концепція договору як обіцянки, згідно з якою на перший план у договорі виступає не консенсус, але факт розрахунку сторони на зроблену іншою стороною обіцянку. Концепція договору-обіцянки, як і класична теорія договору угоди, надає принципове значення особистому зв'язку між сторонами, але, на відміну від останньої, ґрунтується не на угоді, а на обіцянці, зробленій однією стороною іншій, і факт розрахунку на цю обіцянку з боку тієї особи, до якої вона звернена.

Так, цивільне законодавство Нідерландів визнає, що договір стає обов'язковим не лише після досягнення домовленості, а й через довіру контрагента до зробленої іншою стороною обіцянки (теорія довіри). У цьому випадку згоди сторони, яка бере на себе зобов'язання, достатньо для того, щоб визнати договір укладеним, крім тих випадків, коли сторона, якій зроблено таку пропозицію, безпосередньо відмовляється від неї [245].

Довіра до контрагента як підстава для виникнення зобов'язання (без укладання угоди) можлива і у випадку, коли протилежна сторона прямо не відмовляється від виконання. Наприклад, відповідно до частини другої статті 828 ЦК Нідерландів, якщо рухома річ передана без згоди іншої сторони, дарувальник може встановити розумний термін, протягом якого ця сторона повинна заявити про зарахування дару або про відмову від нього. Після закінчення терміну, якщо інша сторона не відмовилася прийняти дар, договір вважається укладеним.

Мета встановлення такої конструкції полягає у прагненні обґрунтувати юридичну силу, яку визнано законом та юрисдикційними органами за односторонніми юридичними актами, що не потребують акцепту.

Односторонні правотворчі акти вважаються достатньою підставою для встановлення зобов'язання договірного типу, як правило, у тих випадках, коли тільки на одній стороні лежить обов'язок, а в іншій стороні є тільки права, зрозуміло, за умови, що сама така конструкція передбачена законом.

Таким чином, зважаючи на викладене, договір як юридична конструкція є системним явищем, що складається з певних, властивих йому елементів. У літературі зауважується, що: «існуючі між елементами договірної конструкції зв'язку зумовлюють її цілісність, що дозволяє охопити договір у структурно-організованій сукупності (цілісності), і саме наявність ознаки цілісності структури дає можливість членувати її на складові елементи» [135].

Разом з тим, такою відмінною особливістю конструкції є те, що окремі елементи визнаються значимими лише з існування цілого. Таким чином, властивість будь-якого з елементів договору зумовлена тим, що він включений в аналізовану юридичну конструкцію. За межами юридичної конструкції кожен з її елементів втрачає своє певне юридичне значення, і лише в межах цілого, виділені елементи наповнюються особливим правовим змістом, що дозволяє праву визнавати їх юридично значимими.

Зазначене демонструє поняття «сторона» договору: лише в контексті певної договірної конструкції має значення та типова роль, в якій беруть участь особи, які уклали договір [105]. Цим відрізняються сторони договірної зобов'язання від третіх осіб. Характерна юридична роль, у якій беруть участь сторони договірної зобов'язання, що визначається угодою та підтримується при виконанні відповідного зобов'язання з об'єднуючого їх початку, якою є юридична конструкція договору [135].

Елементи договірної конструкції наділяються відмінними властивостями, які можна оцінювати лише в контексті цієї конструкції, тому кожен із них дозволяє віднести договір до тієї чи іншої групи договорів. Отже, класифікувати типи договірних відносин в принципі можливо за будь-яким з елементів конструкції договору.

Так, за суб'єктом складом усі договори можна розділити на підприємницькі та споживчі; залежно від наявності або відсутності обов'язку зустрічного надання – відплатні або, відповідно, безоплатні, тощо.

Договір як юридична конструкція представлений наступними елементами:

- сторони договору (елемент договору, що фіксує типову роль, в якій беруть участь правоздатні особи, що уклали договір);
- предмет договору (елемент договору, що визначає інтереси (вигоду, благо, результат, тощо), щодо якого сторони вступають у договірні відносини. При цьому предметом договору є основний предмет виконання за договірним зобов'язанням;
- ціна договору (елемент договору, що відображає зустрічне видання за відплатним договором, виражене у грошовій формі);
- термін договору (елемент договору, що визначає момент чи період виконання договірної зобов'язання. Поряд із спеціальними правилами про терміни виконання окремих видів договірних зобов'язань, вказаний елемент підпорядковується загальним правилам про строки виконання зобов'язань;

- форма договору (цим елементом фіксуються умови, за яких сторони вступили у договірні відносини);
- мета договору (елемент договору, що фіксує конкретний правовий результат, який має бути досягнутий при виконанні сторонами договірних зобов'язань).

Названі основні елементи договору з'єднані причинно-наслідковим зв'язком зі змістом договірних зобов'язань, яким закріплюються права та обов'язки сторін, визначені умовами, на яких було укладено договір.

В основу класифікації договірних типів у чинному цивільному законодавстві належить правова мета договірних зобов'язань, що дозволяє визначити той типовий правовий результат, для досягнення якого сторони, на умовах визначених угодою, здійснюють права та виконують обов'язки.

За своєю юридичною спрямованістю виділяються такі відомі групи зобов'язальних договорів:

- договори, спрямовані на придбання речі власність (договір купівлі-продажу та його види, договір міни, договір дарування, договір позики, договір відчуження майна з умовою довічного утримання);
- договори, спрямовані на отримання речі в користування (договір майнового найму та його види, договір безоплатного користування майном);
- договори, спрямовані на отримання результату роботи чи наданої послуги фактичного та (або) юридичного характеру (договір підряду та його різновиди, договір про надання послуг та його види).

У наведеній класифікації увага акцентується на праві кредитора вимагати виконання, що відповідає розумінню зобов'язання як правового зв'язку, в якому праву кореспондує зобов'язання [132].

Зазначимо, що ця класифікація загалом носить схоластичний характер. Існують договірні типи, які за запропонованою підставою досить складно класифікувати. Так, фінансовий лізинг близький, з одного боку, до зобов'язань щодо придбання речі в користування, з іншого – до зобов'язань щодо придбання речі у власність (у разі реалізації лізингу одержувачем

опціону на покупку), нарешті, з третьої – до зобов'язанням щодо надання кредитних послуг лізингодавцем [12; 257].

Важливо зазначити, що, принаймні, при класифікації договору до уваги береться найближча та основна правова мета. Так, договір купівлі-продажу не виключає з боку продавця надання послуг покупцю, однак безпосередня правова мета цього договору – виконання зобов'язання щодо передачі речі у власність.

Зауважимо, що договір може бути спрямований не лише на встановлення суб'єктивного права; договір може мати на меті визнання вже існуючого зобов'язання (наприклад положення статті 334 ЦК України). Договором можна змінювати правовідносини, що встановилося, і в цьому випадку до відповідному договору застосовні загальні правила про зміну змісту договорів. Договір може бути спрямований на припинення зобов'язання. Такими договорами є, зокрема, правочин про новацію, про прощення боргу.

В літературі зазначається, що: «подальший розвиток зобов'язальних правовідносин, пов'язаний з потребами і динамікою сучасних реалій та обумовлює необхідність закріплення і регулювання відносно нових видів договірних зобов'язань, таких як: лізинг, факторинг, франчайзинг (комерційна концесія), довірче управління майном, численні модифікацій договору зберігання та інших, а також недоговірних – серед яких вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи» [94].

Стосовно визначення поняття цивільно-правових зобов'язань за участю військовослужбовців згідно з законодавством України, то, як було вже визначено вище: «цивільно-правові зобов'язання військовослужбовців виникають у сфері цивільних правовідносин, де останні можуть бути стороною договорів, угод, та інших правочинів як громадяни, незважаючи на їхню військову службу, при цьому вони зобов'язані дотримуватися правил та вимог цивільного законодавства України» [133].

Наша країна наразі проходить складний шлях побудови економічних, соціальних, правових конструкцій задля подальшого сталого розвитку і безпеки суспільства в сучасному демократичному та європейському просторі. Реальність у сучасній Україні - це постійне напруження, переживання щодо перспектив подальшої відбудови сучасної європейської держави.

Події останнього десятиліття показали світу, що ані захоплення Криму, ані триваючий збройний конфлікт на Сході України, який перейшов у збройну агресію з боку російської федерації 24 лютого 2022 року, а також постійна загроза незалежності та державному суверенітету, територіальній цілісності, не здатні підірвати віру в перспективне майбутнє вільної країни.

Враховуючи таку ситуацію, пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є «відстоювання незалежності й державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України, захист прав, свобод і законних інтересів громадян України», що закріплене у Стратегії національної безпеки України (стаття 5) [201].

У вирішенні завдань оборони та безпеки держави найважливіша роль належить саме військовослужбовцям, вони несуть військову службу, тобто державну службу особливого характеру.

Якщо говорити про ефективність та якість діяльності військовослужбовців, то вона напряму залежить від державних гарантій відповідно до їх соціально-економічного, правового, політичного становища та сучасних потреб.

Військовослужбовці мають загальні права, свободи та обов'язки як фізичні особи, тому логічним є поширення на них норм загального законодавства. У той же час вони підпадають під дію норм спеціального військового законодавства, а вони, у свою чергу, передбачають спеціальні військові та службові права та обов'язки, встановлюють винятки та обмеження військовослужбовців щодо загальних прав, свобод та обов'язків.

Слід відмітити, що «особливістю» проходження військової служби є те, що вона, у першу чергу, пов'язана з ризиком для життя та здоров'я військовослужбовців, оскільки має місце наявності чисельних факторів, які можуть призвести до фізичного ушкодження здоров'я, а також смерті військовослужбовця. Отже, прямим обов'язком держави є надання гарантій безпеки військової служби (в тому числі, створення безпечних умов військової служби), а також захист цивільних прав у разі загрози порушення та власне їх порушення.

У законодавстві України закріплені: «права та свободи суб'єктів права, що передбачає й відповідні юридичні гарантії належного їх здійснення. Завдяки цьому способу держава надає юридичної загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами» [7].

Найпоширенішим видом цивільно-правових відносин є зобов'язальні правовідносини. Завдяки зобов'язанням забезпечується динаміка цивільного обороту. Саме тому особливою є увага до даного виду правовідносин як з боку законодавця, так і з боку науковців. Водночас, на нашу думку, недостатньо дослідженням залишається питання щодо участі військовослужбовців у цивільно-правових відносинах та в зобов'язаннях зокрема.

Крім того, військовослужбовці беруть участь у цивільних зобов'язаннях, як договірних, так і не договірних. При цьому деякі правовідносини, в яких беруть участь військовослужбовці, регулюються безпосередньо цивільним правом, а деякі – ні, але в будь-якому випадку взаємопов'язані між собою. У зв'язку з чим можна дійти висновку про розмежування договірних правовідносин, в яких беруть участь військовослужбовці, у зв'язку з чим можна виокремити ті правовідносини, які регулюються цивільним правом, і ті, які цивільним правом безпосередньо не регулюються.

Що стосується зобов'язальних правовідносин, вони є лише складовою частиною всієї системи цивільних правовідносин, їх зміст і правова природа є надзвичайно складною. В окремих наукових дослідженнях, серед яких, дослідження М. О. Левицького, О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, зазначається, що: «цивільне право визначає такі відносини як майнові та особисті немайнові, що регулюються нормами цивільного права між відокремленими та юридично рівними учасниками, які є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, що виникають, змінюються або припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю засобів державного примусу» [97; 239].

У науковій літературі знаходимо й інші визначення поняття цивільних правовідносин, які мають свої особливості, проте, як правило, здебільш редакційного характеру. Проте вони всі базуються на тих самих юридичних ознаках. Головним є те, що вони охоплюють усі види цивільних правовідносин, як абсолютні, якими є відносини власності, відносини щодо особистих невідчужуваних прав особи, так і відносини, до яких належать зобов'язальні правовідносини. До найважливішої ознаки, що розмежовує абсолютні та відносні правовідносини є те, що в перших уповноваженій особі протистоїть невизначене конкретно коло осіб, а в других правовідносинах бере участь конкретно визначені особи – кредитор і боржник. Отже для будь-якого зобов'язального правовідношення характерним є наявність конкретного складу його учасників (суб'єктів), що є елементом цивільного правовідношення.

До елементів зобов'язальних правовідносин відносяться суб'єкти, об'єкти та зміст (суб'єктивне цивільне право та суб'єктивний цивільний обов'язок).

Якщо говорити про суб'єкта правовідносин, то: «це учасник правових відносин, що має суб'єктивні права та здатний виконувати юридичні обов'язки, або володіє конкретним правом, яке дозволяє перебувати у правовому зв'язку з іншим учасником (учасниками) цивільних відносин, на

яких покладаються обов'язки, що відповідають праву уповноваженої особи» [32].

Як зазначено в частині першій статті 510 ЦК України: «сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор». Однак, в окремих видах зобов'язань сторони мають інші специфічні найменування, наприклад, продавець і покупець, підрядник і замовник, зберігач і поклажодавець тощо, при цьому у цивільно-правовому зобов'язанні, виступати у ролі кредитора та/чи боржника можуть фізичні та юридичні особи, держава, інші публічні утворення» [246].

Активною стороною в зобов'язанні, такому випадку, виступає кредитор, оскільки йому належить право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Якщо до відмінностей у правовідносинах, то основною в кредитора від уповноваженої особи в речовому зобов'язанні в тому, що кредитор має право не на річ, а на ту дію, яку має здійснити, або здійснює боржник на його користь.

У науковій літературі зазначається: «пасивним учасником зобов'язального правовідношення є боржник, бо на ньому лежить обов'язок здійснити на користь кредитора певну дію, наприклад, передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо або утриматися від певної дії» [234].

Для цивільних відносин досить поширеними є зобов'язання, в яких кожна із сторін одночасно може виступати кредитором і боржником (договір купівлі-продажу, поставки, оренди тощо).

Військовослужбовці є громадянами України, які виконують почесний обов'язок із захисту Батьківщини. Проте виконання цього обов'язку пов'язано з певними обмеженнями та специфікою у правовому полі регулювання зобов'язальних відносин зокрема. Слушною, до речі, є думка, що: «реалізуючи військовий обов'язок, громадянин починає проходити

військову службу, та його статус трансформується у статус військовослужбовця» [18].

Також зазначається: «військовослужбовці перебувають під захистом держави й мають усю повноту прав і свобод, закріплених Конституцією України» [176].

Чинним законодавством зазначено, що: «ніхто не має права обмежувати військовослужбовців та членів їхніх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України» [175].

Військовослужбовці, незалежно від свого статусу та рангу, можуть бути стороною в договірних відносинах, як цивільних, так і військових. Вони мають право на участь у цивільних правовідносинах згідно з законодавством країни, в якій вони знаходяться.

Участь військовослужбовців у договірних відносинах може бути пов'язана з різними аспектами їхньої служби. Наприклад, це можуть бути договори оренди житла, договори про надання послуг, договори про купівлю-продаж товарів, договори про надання позики та інші види договорів, що виникають у повсякденному житті.

Основні принципи, які характеризують участь військовослужбовців у договірних відносинах, включають: принцип рівності сторін, законності, відповідальності, конфіденційності та безпеки.

Таким чином, на загальних засадах, військовослужбовці мають ті ж самі права та обов'язки, як й інші громадяни України, у частині участі в договірних відносинах. Водночас, військовослужбовці мають рівні можливості для укладання договорів і захисту своїх прав.

Таким чином, можна стверджувати, що: «участь військовослужбовців у договірних відносинах повинна відбуватися у рамках законодавства країни, в якій вони знаходяться, при цьому вони повинні дотримуватися правил і обмежень, встановлених військовим законодавством, які можуть впливати на їхню здатність укладати договори» [129].

Військовослужбовці несуть відповідальність за виконання своїх зобов'язань, включаючи зобов'язання, що випливають з договорів. Вони зобов'язані додержуватися умов укладених договорів та вчасно і належним чином виконувати свої зобов'язання, включаючи сплату відповідних платежів чи надання послуг.

Участь військовослужбовців у договірних відносинах може вимагати обміну конфіденційною інформацією або доступу до захищеної інформації. У таких випадках військовослужбовці повинні дотримуватися встановлених правил щодо збереження конфіденційності та забезпечення безпеки інформації.

Однак існує ще такий момент як виключення з договорів. У деяких випадках, залежно від особливостей військової служби, існують певні обмеження або виключення щодо участі військовослужбовців у деяких видів договорів. Наприклад, участь у комерційній підприємницькій діяльності або в правочинах, що можуть загрожувати безпеці держави, може бути обмежено або заборонено військовим законодавством.

Участь військовослужбовців у договірних відносинах має свої особливості, оскільки вона пов'язана з їхньою військовою службою та зобов'язаннями перед державою. Вони повинні бути свідомі своїх прав та обов'язків у контексті цивільних договірних відносин і дотримуватися встановлених вимог законодавства. Забезпечення правової впевненості та захисту інтересів військовослужбовців у договірних відносинах є важливим аспектом, який сприяє стабільності та довірі в громадських відносинах.

Одним з важливих аспектів участі військовослужбовців у договірних відносинах є збереження військової дисципліни та військових обов'язків. Військовослужбовці мають дотримуватися встановлених військовим законодавством обмежень і обов'язковості виконання військових наказів та вказівок. При укладанні договорів вони повинні враховувати свої військові зобов'язання та забезпечувати їх виконання безперешкодно та відповідно до закону.

Окрім того, військовослужбовці повинні дотримуватися етичних норм і принципів при участі в договірних відносинах. Вони повинні діяти з чесністю, справедливістю та відповідальністю, дотримуючись найвищих стандартів професійної поведінки. Це має включати чесну комунікацію, виконання умов договору, збереження конфіденційності та захист інтересів всіх сторін.

Зважаючи на проведений аналіз та викладене: «правовий захист військовослужбовців у договірних відносинах гарантується законодавством України, а у разі порушення умов договору або незаконних дій з боку іншої сторони договору, військовослужбовець має право на захист своїх прав та інтересів через судову систему» [130]. Законодавство надає військовослужбовцям право на відшкодування завданих їм збитків або компенсацію моральної шкоди, якщо це передбачено законом.

Участь військовослужбовців у договірних відносинах також може мати вплив на їх військовий статус і службову кар'єру. Деякі договори можуть вимагати згоди військового командування або попередньої згоди відповідних військових органів. Важливо, щоб військовослужбовці були обізнані з процедурами і вимогами, які стосуються участі в договірних відносинах, щоб уникнути порушень і негативних наслідків для своєї служби.

Слід також відзначити, що в умовах правового режиму воєнного стану на період його дії можуть обмежуватись окремі конституційні права та свободи людини і громадянина. Зокрема, у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 26 листопада 2018 року № 393 тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, обмежувалися конституційні права і свободи, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [163]. Водночас на військовослужбовців під час дії зазначеного правового режиму, поширюються обмеження прав та свобод, передбачені військовим законодавством.

При укладанні договорів військовослужбовці повинні бути особливо уважними до деталей і умов договору. Вони мають ретельно читати і розуміти кожен умову, включаючи права й обов'язки кожної сторони, строків, платежів та інших важливих аспектів. Якщо є сумніви або незрозумілості, рекомендується звернутися до юридичного консультанта або представника, щоб отримати професійну допомогу та поради.

Важливо зазначити, що участь військовослужбовців у договірних відносинах повинна бути в межах, встановлених законодавством та нормами військової служби. Вони мають уникати будь-яких дій, які можуть вплинути на їхню здатність ефективно виконувати військові обов'язки або можуть поставити під загрозу безпеку держави.

Таким чином, «зобов'язальне право як невід'ємна частина цивільного права, направлено на регулювання динаміки майнових та особистих немайнових правовідносин, які складаються у зв'язку з передачею майна, надання послуг, виконанням робіт, заподіянням шкоди, безпідставним набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави» [129]. Отже, до елементів зобов'язання належать: суб'єкт, об'єкт та зміст. Суб'єктами цивільно-правових зобов'язань є їх сторони (кредитор і боржник), інші особи на стороні боржника або (та) кредитора, а також треті особи.

Військовослужбовець як громадянин України виступає в цивільних відносинах як фізична або юридична особа, а отже є учасником цивільних правовідносин. Відповідно до законодавства: «військовослужбовці мають право на укладання договорів у межах, встановлених законодавством, також, військовослужбовці можуть бути стороною у будь-якому виді цивільного договору (купівлі-продажу, найму, позики, волонтерської допомоги, послуг перевезення, тощо), при цьому, участь військовослужбовців у даних цивільних правовідносинах не повинна заважати виконанню ними своїх військових обов'язків, а також не порушувати наявну службу відповідальність» [89; 101].

Договірні правовідносини, в яких стороною виступає військовослужбовець можуть бути піддані спеціальним правилам, встановленими військовим законодавством.

Отже, механізм регулювання участі військовослужбовців зобов'язальних правовідносинах у будь-якому разі вимагає свого подальшого удосконалення, у тому числі й у контексті сучасних реалій і практичних проблем.

2.2. Правовий статус військовослужбовців як суб'єктів цивільно-правової відповідальності в договірних зобов'язаннях

У науковій літературі зазначається, що: «правовий статус є комплексною, інтеграційною категорією, яка відображає взаємовідносини осіб, то як суспільства, громадянина та держави, особистості та колективу, а також інші соціальні зв'язки» [210].

Протягом розвитку законодавства незалежної України, у наукових колах категорія «правовий статус» у ході проведення досліджень, ототожнювався окремими науковцями із категорією «правоздатність», а отже «правовий статус» як самостійна категорія не розглядався. Підставами для такого ототожнення вказаних категорій, було те, що обидві вказані властивості, у суб'єктів правовідносин, виникають і припиняються одночасно, а також, ці властивості є невідчужуваними. Сучасними науковцями обґрунтовано, що: «правоздатність та правовий статус є різними явищами та категоріями, так-як вони співвідносяться як частина так і як ціле, при цьому правовий статус базується на правоздатності, але він ширший і структурно складніший, а також виступає узагальнюючим, збірним поняттям» [210].

Так, у наукових колах, традиційно правовий статус характеризується як: «система прав та обов'язків людини та громадянина, що законодавчо

закріплюється державою у Конституції та інших законодавчих, нормативно-правових, та підзаконних актах» [106].

Окремі науковці звертають увагу на те, що категорію «правовий статус» слід розглядати ширше, оскільки в його структуру входять певні елементи, зокрема: «правові норми, встановлюють вказаний статус; правосуб'єктність осіб; основні права та обов'язки осіб; законні інтереси осіб; громадянство; юридична відповідальність; правові засади; правовідносини загального (статусного) типу» [78; 211; 215].

У загальному розумінні, як зазначається в науковій літературі: «правовий статус особи узагальнює наявність прав та обов'язків (конституційних та галузевих), які притаманні громадянам» [106].

Разом з тим, окремі науковці доходять аргументованого висновку про те, що: «існування спеціальних правових статусів, які конкретизують та доповнюють загальні права та обов'язки особи з урахуванням специфіки її соціального, службового та іншого положення» [8; 86; 180]. Також, такий правовий статус як спеціальний, характеризується особливостями стану певної категорії осіб, зокрема військовослужбовців.

У свою чергу, статус військовослужбовців виступає «сукупністю прав і свобод, гарантованих державою, і навіть обов'язків та відповідальності військовослужбовців» [19].

Слід звернути увагу, що в правовому полі, «правове становище військовослужбовців» визначається: Конституцією України, міжнародними принципами і стандартами, Законами України: «Про оборону України» [169], «Про військовий обов'язок і військову службу» [165], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [175], ЦК України [246], Указом Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» [172], а також іншими нормативно-правовими актами різних галузевих сфер. Конкретні взаємні зобов'язання та права військовослужбовців закріплюються

в контракті про проходження військової служби, який укладається між військовослужбовцем та Міністерством оборони України.

Науковцями зазначається, що «правовий статус військовослужбовців» виступає, за своєю структурою, складною правовою конструкцією, а отже й має двоскладову структуру. Зокрема, правовий статус військовослужбовців пов'язаний нерозривно зі статусом громадянина України, тобто військовослужбовці як громадяни України мають загальний цивільний статус, а отже наділені правами, свободами, обов'язками та відповідальністю, які поширюються на всіх громадян України.

Водночас, у наукових дослідженнях окремих науковців зазначається, що: «правовий статус військовослужбовців має певні особливості, що зумовлено виконанням останніми обов'язків стосовно захисту держави, її територіальної цілісності та незалежності, необхідністю беззаперечного виконання поставлених завдань у будь-яких, у тому числі й несприятливих бойових умовах» [98; 182], у зв'язку з чим, між конкретним змістом, порядком реалізації цивільних прав та інтересів військовослужбовців, виникають окремі об'єктивні протиріччя. Зокрема, вказана категорія осіб має право користуватися загальними цивільними правами і свободами, обмеженими умовами проходження військової служби, тобто, як зазначають науковці: «цивільні права та свободи військовослужбовців, їх обов'язки та відповідальність визначаються з урахуванням можливості їх реалізації в умовах Збройних Сил України, що може призвести до деяких обмежень військовослужбовців у загально-цивільних правах і свободах» [19; 20].

Отже, на нашу думку: «правовий статус військовослужбовців проявляється в особливому правовому статусі тих чи інших категорій фізичних осіб, які об'єднанні не лише фактом наявності громадянства України, а й іншими специфічними ознаками, якими виступають особливості військової служби» [128].

Так, А. Ю. Лисак, Н. В. Хортюк та інші науковці підкреслюють, що: «з одного боку, на військовослужбовців поширюються норми загального

законодавства, тому вони мають права громадян України взагалі, а з іншого, щодо них діє спеціальне військове законодавство, яке в силу особливостей військової служби передбачає для військовослужбовців як додаткові права (наприклад на соціальні пільги), так й додаткові обов'язки, і зокрема виконання цих обов'язків нерідко пов'язане з допущенням вилучень із комплексу особистих прав військовослужбовців як громадян, але лише таких, які зумовлені специфікою військової організації, особливим характером військової служби, і не інакше як у випадках, передбачених законом» [99; 149; 225].

Таким чином, військовослужбовці поряд із загальним правовим статусом мають спеціальний статус, який не просто доповнює загальний, а й змінює (обмежує або доповнює) його, тобто правовий статус військовослужбовця складається із таких складових частин, як загальні та спеціальні [128]. При цьому загально-цивільна складова статусу військовослужбовців спеціально для останніх у жодному законодавчому акті, які регламентують діяльність військовослужбовців та проходження військовослужбовцями військової служби, не конкретизовано. Зокрема, у Законі України «Про Національну гвардію України» [168], стаття 20 хоча й присвячена правовому статусу військовослужбовців Національної гвардії України, однак у ній поняття «правовий статус військовослужбовців» не визначено.

Тут слід звернути увагу на те, що в науковій літературі надається визначення «правового статусу особи», зокрема: «правовий статус особи є сукупністю прав, обов'язків, законних інтересів, гарантії їх реалізації, що закріплені у законодавстві і характеризують особу як суб'єкта права» [2]. Разом з тим, як акцентує увагу Р. В. Макаренко, посиляючись на наукові висновки В. В. Галуцько, В. І. Олефіра, М. П. Пихтіна: «зміст правового статусу особи трактується у правознавстві в окремих аспектах: правовий статус особи ототожнюється з правосуб'єктністю; правовий статус встановлюється нормативно-правовими актами, що встановлюють

суб'єктивні права та юридичні обов'язки особи; правовий статус особи визначається нормативно-правовими актами, які встановлюють суб'єктивні права та юридичні обов'язки особи в сукупності з їх правосуб'єктністю; правовий статус розглядається як система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків та юридичної відповідальності, відповідно до яких особа як суб'єкт права (тобто такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку у суспільстві» [106].

Крім того, В. Й. Пашинський, Л. П. Медвідь та Б. М. Шамрай, здійснюючи наукові дослідження, зазначають, що: «правовий статус військовослужбовця є видом спеціального правового статусу, в основі якого лежить конституційний (загальний) статус особи, при цьому, під загальним (конституційним) статусом, розуміється статус громадянина України, закріплений у Конституції й конституційних законах; спеціальний статус, розуміється в якості статусу представника певної соціальної групи – військовослужбовців, наділеного спеціальними, додатковими правами і обов'язками, а у якості індивідуального статусу, розуміється статус особи, яка має персоніфіковані права і обов'язки, що визначаються особливостями правового положення, правами і обов'язками, кожного конкретного військовослужбовця» [148; 149].

У свою чергу, В. Й. Пашинський надає наступне визначення: «правовий статус військовослужбовців виступає юридично гарантованим їх становищем у суспільстві, обумовленим сукупністю передбачених Конституцією України, загальним законодавством і спеціальним військовим законодавством прав, свобод і обов'язків, гарантій їх реалізації та відповідальності військовослужбовців» [147]. Водночас, науковець впевнений у необхідності вжиття заходів щодо змін співвідношення структурних елементів правового статусу військовослужбовця та їх ролі: «раніше значення мали військово-службові права та обов'язки, то наразі у сучасності, їх слід

органічно поєднувати з такими категоріями, як права людини, гідність та честь, свобода, справедливість тощо» [147].

Отже, враховуючи викладене вище, доцільним надати визначення поняття «цивільно-правовий статус військовослужбовців», зокрема визначити в якості сукупності прав, свобод, законних інтересів, гарантованих державою, а також обов'язків та відповідальності військовослужбовців, одна частина яких належить їм як громадянам України, а інша має особливості професійної службової діяльності на військових посадах щодо здійснення функцій забезпечення оборони країни та захисту безпеки держави. Зазначені елементи цивільно-правового статусу військовослужбовців встановлюються законодавством України, і забезпечуються формами і засобами, передбаченими цивільним та цивільним процесуальним законодавством [127].

Збройні сили є складовою будь-якої демократичної держави та суспільства. Виконуючи свої функції в галузі оборони та національної безпеки, збройні сили відіграють ключову роль у забезпеченні безпечного середовища, яке дозволяє користуватися всіма невід'ємними правами та свободами людини. За виконання своїх обов'язків військовослужбовці як представники держави зобов'язані поважати права людини та положення міжнародного гуманітарного права. Однак робити це в ході вирішення своїх завдань (як у гарнізоні, так і в бойових умовах) вони, швидше за все, будуть лише в тому випадку, якщо їх власні права будуть гарантовані в рамках їхнього власного відомства.

Правові положення Європейської конвенції щодо захисту прав людини та основних свобод, поділяють права людини на чотири групи: «цивільні та політичні права; права, пов'язані з наданням рівних можливостей та недопущенням дискримінації у збройних силах; права, пов'язані з життям у військовому середовищі; процесуальні права, пов'язані з реалізацією та забезпеченням дотримання прав людини військовослужбовця у гарнізоні» [81].

Вивчення ситуації у сфері дотримання прав людини у збройних силах різних країн стикається з низкою серйозних проблем. Насамперед, ця тема ніколи не була предметом активних досліджень, тому існує лише незначна кількість публікацій, які багато уваги приділяють дотриманню прав людини, зокрема військовослужбовців. Іншою проблемою є розрив між правовими нормами та дійсністю. Норми та стандарти, закріплені в конституції та законах тієї чи іншої країни, реально дотримуються не завжди.

Європейською конвенцією щодо захисту прав людини та основних свобод, визначено певну концепцію, зокрема: «концепція «громадяни у військовій формі» передбачає, що на військовослужбовців, як професійних військових, так і службовців на заклик, поширюються ті ж права та гарантії, що й на інших громадян, з поправкою на деякі обмеження, що накладаються умовами військової служби. Справді, дотримання прав людини та основних свобод всіх людей, включаючи військовослужбовців, є складовою загальної концепції безпеки, прийнятої ОБСЄ, в якій підтримання миру пов'язане з дотриманням прав людини та основних свобод» [81].

Зазначені вище фактори визначають відмінності видів обмежень, які та чи інша держава вважає за краще встановити щодо прав людини своїх військовослужбовців. Ці відмінності простежуються в тому, що існує ширша роль і становище збройних сил у суспільстві. Зазвичай, збройні сили розглядаються як особливий інститут, що кардинально відрізняється від цивільних інститутів.

Ця особливість – абсолютний імператив для військових, оскільки лише вона дає змогу зберегти боєздатність збройних сил.

Відповідно до цієї точки зору «військовий не просто державний службовець, а людина, яка діє за покликанням, віддана своєму обов'язку, вітчизні та військової честі» [108]. Окремі науковці, навпаки, вважають, що «збереження особливого становища збройних сил має лише відносне значення, оскільки у XX - XXI століттях під впливом політичних, правових,

культурних, технологічних та економічних факторів з боку суспільства збройні сили зазнали та зазнають тенденцій «оцивільнення» [77].

Таким чином, у наші дні професія військовослужбовця є продуктом ширших трансформацій суспільства. Наслідки цих трансформацій можна проілюструвати з прикладу моделі «інститут чи професія». Основне становище цієї моделі полягає в тому, що професія військовослужбовця переходить від інституційного формату до чогось на зразок професійного формату, який можна порівняти з іншими існуючими в суспільстві професіями.

Професія військовослужбовця все більше втрачає статус особливого інституту, заснованого на вірності обов'язку, вітчизні та честі, і стає «просто роботою» зі своїми фінансовими стимулами, гарантією зайнятості та привабливими умовами праці. У рамках моделі «інститут» права людини військовослужбовця підлягають значному обмеженню, оскільки професія військового не порівнянна з жодною іншою професією в суспільстві, тоді як у рамках моделі «професія» військовослужбовцям у загальному випадку слід надати ті ж права, що й іншим громадянам.

Разом з тим такі обмеження обов'язково повинні відповідати кільком критеріям. Вони мають бути раціонально пов'язані з оборонними потребами держави; базуватися на міцній правовій основі – переважно на законодавстві; бути пропорційними, тобто адаптованими з точним урахуванням інтересів збройних сил, які можуть бути порушені, та з дотриманням прав військовослужбовців [175].

Будь-які обмеження прав людини військовослужбовців, які містять елементи дискримінації за ознакою раси, етнічної чи релігійної приналежності, статі чи сексуальної орієнтації, слід піддавати особливій перевірці з урахуванням їх характеру, а також з урахуванням вимог про чітке обґрунтування таких обмежень [82]. Тягар доказування необхідності обмеження прав військовослужбовців слід покласти на самих військовослужбовців.

Права людини – це не просто красиві слова, записані на папері: вони підлягають неухильному виконанню у повсякденній практиці збройних сил [82; 165; 175].

Порушення прав людини внаслідок незаконних дій (наприклад, неналежне поводження із призовниками) належать до найбільш приватних порушень у збройних силах.

Отже, однією з головних, є проблема практичної реалізації прав людини для військовослужбовців та належний захист цих прав. Досягши цієї мети, збройні сили стають не просто захисниками територіальної цілісності держави, а й захисниками та втіленням її демократичних цінностей.

Законодавством України передбачено, що військовослужбовці користуються тими самими основними правами, як і інші громадяни (стаття 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

Дослідження цивільно-правового статусу військовослужбовців представляє науково-практичний інтерес через особливості військової служби, бо дана категорія громадян ніколи не може бути повністю захищена від негативних наслідків виконання обов'язків військової служби. Важливо створити умови для безперешкодної реалізації військовослужбовцями своїх прав, тобто виключити існування будь-яких інших, крім юридично встановлених, обмежень щодо їх здійснення.

Нині дедалі більшого значення в житті набувають питання забезпечення права і свободи людини. Закріплені в Конституції України положення, відповідно до якого людина є найвищою цінністю, обумовлює необхідність державної охорони та захисту гарантованих прав та свобод [82]. Між правами і свободами немає принципової різниці, оскільки за своєю юридичною і системою гарантій вони тотожні і відбивають соціальні можливості людини у різних сферах [192].

Найважливішою рисою забезпечення права і свободи громадянина є гарантованість, що передбачає наявність системи інститутів, створюють

необхідні соціальні (економічні, політичні, духовно-моральні тощо) й організаційно-правові умови здійснення та захисту цих юридичних можливостей.

Правові гарантії забезпечують законність у процесі реалізації та захисту суб'єктивних прав, сприяють законодавчому вдосконаленню змісту правочинів; за допомогою юридичних гарантій створюється та діє система форм охорони суб'єктивних прав, їх правового захисту [138]. Правові гарантії зобов'язують повноважні органи, а також посадових осіб вжити певних процедурних або процесуальних дій з метою забезпечення правильного правозастосування, що відповідає декларованим гарантіям прав громадян. Отже, вони об'єктивно сприяють реалізації цивільних права і свободи.

Як юридичні гарантії реалізації цивільних правовідносин застосовуються, притаманні лише цивільному праву, заходи захисту суб'єктивних цивільних прав і заходи відповідальності за невиконання обов'язків, які мають, переважно, майновий характер. Порушення духовних інтересів може завдавати не меншої, а в деяких випадках значно більшої шкоди особистості, ніж порушення майнових прав, і, на жаль, не завжди можлива її компенсація.

У літературі поширена класифікація юридичних гарантій на гарантії реалізації суб'єктивних прав і гарантії їх захисту. Якщо гарантії реалізації спрямовані на створення та забезпечення всіх необхідних умов для здійснення суб'єктами своїх правомірних можливостей, то гарантії захисту «сприяють усуненню перешкод для реалізації суб'єктивного права, спрямовані на відновлення порушеного стану та на встановлення неvigідних наслідків у правовому становищі суб'єктів правовідносин, що виникли або змінюються» [112].

На думку А. Штанько: «система захисту включає виявлення порушень права та закону у законотворчості та у правозастосуванні, їх негайне припинення, приведення в дію засобів захисту права та закону, відновлення

права та правопорядку, притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні права та закону» [253].

Відповідно до положень статті 20 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» стосовно прав військовослужбовців закріплено, що: «військовослужбовці мають право, у порядку, встановленому законами України, на захист своїх прав та законних інтересів шляхом звернення до суду у порядку, встановленому цивільним процесуальним кодексом, тобто військовослужбовці можуть захистити свої права та свободи і законні інтереси шляхом позову до суду» [175]. Крім того, неправомірні рішення та дії (бездіяльність) органів військового управління та командирів щодо реалізації прав військовослужбовців можуть бути оскаржені в адміністративному порядку (несудовий спосіб захисту прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців) [40; 260].

Судовий спосіб захисту прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців та членів їх сімей передбачає звернення за захистом порушеного права до судів загальної юрисдикції, а також звернення до Європейського Суду з прав людини, наділеного компетенцією вирішувати суперечки між особою та державою.

Несудовий спосіб захисту прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців та членів їх сімей включає подання скарг, заяв до вищих органів військового управління, до органів Військової прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмана).

До несудових способів захисту прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців та членів їх сімей належить також звернення до нотаріуса за вчиненням нотаріальних дій (стаття 18 ЦК України). Нотаріальні дії в цьому випадку спрямовані на попередження порушення прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців та членів їхніх сімей, які могли б статися в майбутньому.

Реалізація заходів правового та соціального захисту військовослужбовців є обов'язком командирів (начальників), посадових осіб органів військового управління.

Таким чином, під механізмом цивільно-правового захисту прав військовослужбовців слід розуміти закріплену в законі та внутрішньо узгоджену систему правових засобів, за допомогою якої забезпечується реалізація юридичних гарантій прав даної категорії громадян, а за необхідності – правову дію на суспільні відносини, що виражається у припиненні та попередженні порушень цивільних прав військовослужбовців, а також у відновленні прав у разі їх порушення.

Під цивільно-правовим захистом прав військовослужбовців слід розуміти здійснювану, зазвичай, з ініціативи військовослужбовця – носія порушеного чи оспорюваного права – діяльність суду, самого військовослужбовця, а в передбачених законом випадках – органів виконавчої, органів військового управління з правового реагування, а при необхідності – щодо застосування примусових заходів з метою усунення перешкод у реалізації військовослужбовцями своїх цивільних суб'єктивних прав, ліквідації наслідків їх порушення (оспорювання) шляхом застосування способів, передбачених ЦК України.

В умовах сьогодення, вирішення проблем взаємовідносин військовослужбовців у якості суб'єктів цивільного права, вимагає пошуку нових підходів. Участь військовослужбовців у цивільних правовідносинах відповідно до їх цивільних прав та обов'язків, дозволить підвищити розуміння їх відносин як фізичних осіб, а отже оптимізувати нормативно-правове регулювання цивільно-правових відносин військовослужбовців щодо придбання та використання майна (рухомого або нерухомого), коштів в якості фінансового та матеріально-технічного забезпечення, тощо, що направлено на покращення умов проходження служби, та службової діяльності військовослужбовців.

Звертається увага на те, що завдяки наділенню військовослужбовців цивільною правосуб'єктністю, в останніх виникає можливість приймати участь у цивільно-правових відносинах. Водночас, слід звернути увагу на те, що стосовно визначення категорії «правосуб'єктність», єдиних поглядів серед науковців не склалося. Різноманітність визначень пов'язується із тим, що поняття «правосуб'єктність» не використовується законодавцем у нормативно-правових актах, а отже не визначається й юридичний зміст правосуб'єктності. Не дивлячись на це, залишається об'єктивна важливість визначення категорії «правосуб'єктність», що дозволяє розглядати правові можливості юридичних та фізичних осіб у єдності.

Так, у науковій літературі зазначається, що під правосуб'єктністю слід розуміти як: «здатність особи бути суб'єктом (учасником) цивільних правовідносин, тобто носієм дозволених прав та обов'язків» [83].

Разом з тим, науковцями надається визначення цивільної правосуб'єктності, зокрема як: «соціально-правова можливість суб'єкта бути учасником цивільних правовідносин» [122]. Водночас, принагідним здається визначення правосуб'єктності, яке надається в огляді Верховного суду України, у відповідності до чого: «правосуб'єктність визначається як передбачена нормами права здатність (можливість) особи (фізичної або юридичної) бути учасником правовідносин, тобто виступати суб'єктом права, а саме носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків» [158]. Вказане визначення вважається більш розширеним та прийнятним для розуміння.

Отже, перебуваючи в цивільних відносинах військовослужбовці наділені спеціальною правосуб'єктністю. Вважаємо, що реалізація цивільної правосуб'єктності військовослужбовцями, дає останнім можливість участі в договірних відносинах, набуття відповідних цивільних прав, обов'язків та відповідальності. Разом з тим, звертається увага на відповідність змісту та характеру договірних відносин, які виникають у військовослужбовців як суб'єктів цивільних правовідносин.

2.3. Зміст договірних зобов'язань, в яких військовослужбовці беруть участь

У сучасному стані договірного права України спостерігається деяка розбіжність та суперечливість, що відображені у нормах Цивільного та Господарського кодексів та інших актів законодавства, які тим чи іншими способами торкаються регулювання договірних відносин, і це, у свою чергу, досить несприятливо відображається на практиці його застосування. У зв'язку з цим на даному етапі розвитку та процесі побудови конструкцій договірного права України зростає значення різних за характером і нерідко суперечливих тенденцій [259].

У світі зростає кількість міжнародних договорів та угод, що створюють договірні зобов'язання між сторонами з різних країн. Міжнародні договори можуть мати велику значимість для глобальної економіки та міжнародної торгівлі. У таких випадках додатково до національного законодавства використовуються міжнародні правові документи, такі як міжнародні конвенції, угоди та стандарти, що регулюють договірні відносини між сторонами з різних країн.

Договірні зобов'язання є одним з основних понять у сфері цивільного права. Вони виникають з договорів, укладених між сторонами, і визначають права та обов'язки, які сторони повинні виконувати в рамках цих договорів. Здійснення договірних зобов'язань є важливим аспектом господарської та правової діяльності, оскільки вони регулюють взаємини між сторонами укладених угод.

Зобов'язання виступають важливим елементом правового регулювання у сфері взаємин між сторонами укладених угод. Вони забезпечують стабільність і прозорість у бізнес-середовищі, дозволяють сторонам захищати свої права та забезпечують виконання зобов'язань у рамках укладених договорів.

Важливим аспектом у розвитку цивільного і зокрема договірного права є такий собі симбіоз елементів речових, зобов'язальних та інших правовідносин. Це знаходить своє проявлення, у першу чергу в договорах, які спрямовані на перехід права власності від відчужувача до набувача майна (купівля-продаж, поставка, міна, дарування, довічне утримання, рента тощо). Прикладом такого симбіотичного поєднання, де є і речові, і зобов'язальні елементи правовідносин, є договір управління майном [246]. Відносини між установником управління та управителем майна за цим договором мають зобов'язальний характер. Однак, «якщо визначено договором, управитель виступає в якості довірчого власника майна, яким він володіє, користується та розпоряджається, відповідно до договору управління майном та закону, хоч до нього не переходить право власності на зазначене майно» (частина 5 стаття 1033 ЦК України).

Отже, крім зобов'язальних прав та обов'язків управителя перед установником управління, управитель може бути наділений і речовими правами як довірчий власник у відносинах, як з установником управління, так й іншими особами.

Внаслідок свого регулятивного характеру договірні зобов'язання визначають правомірну поведінку суб'єктів цивільних правовідносин, а також забезпечують її дотримання усіма учасниками цивільних правовідносин, а в разі порушення правил цієї поведінки – створюють можливість для застосування відповідних заходів цивільно-правової відповідальності. Усі договори відрізняються спеціальними ознаками, обумовленими специфікою регулюючої їх галузі.

Зобов'язання є встановлене в межах певної юридичної конструкції (договірною або позадоговірною) правовідносини, засновані на особистого зв'язку між певними учасниками цивільних відносин (сторонами). Сутність зобов'язально-правового зв'язку полягає у формальній можливості однієї сторони – кредитора, вимагати від іншої сторони – боржника, певної поведінки, що виражається в наданні чого-небудь.

Основний зв'язок у зобов'язанні посилюється додатковим, що дає потенційну можливість вдатися до примусу правопорушника (боржника) для того, щоб він виконав обов'язок відповідно до норм чинного законодавства.

Аналіз правових ситуацій зобов'язального типу показує, що сама ідея зобов'язання породжується в момент, коли на боржника покладається забезпечений нормами права обов'язок повернути отримане від іншої сторони договору. Зрозуміло, такий обов'язок не може бути покладений на боржника без його згоди, тому «зобов'язання» нерідко ототожнюється з добровільно прийнятим боржником обов'язком виконати умови договору, а отже й передбачене договором зобов'язання.

У разі невиконання зобов'язання боржник несе цивільно-правову відповідальність. Ці два аспекти – обов'язок (борг) та відповідальність утворюють структуру зобов'язання як особливої правової ситуації.

Обов'язок як зобов'язання боржника дотримуватись конкретної поведінки виникає в останнього внаслідок відносного покращення свого становища, спочатку внаслідок отримання з іншого боку певного блага, наприклад, при отриманні ним певної суми грошей за договором позики.

У свою чергу, відповідальність є феноменом, що перебуває в можливості кредитора примусово висувати вимоги, які передбачають можливість примусового виконання визначених зобов'язань боржником в інтересах кредитора в разі відшкодування завданих йому збитків (шкоди).

Насамперед, зобов'язання як цивільне правовідношення характеризується наявністю таких елементів: суб'єкти, об'єкти, зміст.

Суб'єктом правовідносин прийнято називати учасника правових відносин, у якого наявні суб'єктивні права та здатність виконувати юридичні обов'язки, особу, що володіє конкретним правом, і перебуває в правовому зв'язку з іншим учасником (учасниками) суспільних відносин, на яких, у свою чергу, покладено обов'язки, що відповідають праву уповноваженої особи [32].

ЦК України називає «учасниками цивільних правовідносин визнає фізичних осіб, юридичних осіб, державу Україну, Автономну Республіку Крим, територіальні громади, іноземні держави та інших суб'єктів публічного права» [246].

Для того, щоб стати суб'єктом зобов'язання, вказані учасники повинні володіти правосуб'єктністю.

Саме тому у зв'язку із стрімким реформуванням військової сфери, а також введенням у повсякденність військовослужбовців новацій, нагальним питанням постає визначення участі останніх у цивільних правовідносинах. За загальним розумінням, цивільним правом регулюються майнові і пов'язані з ними немайнові відносини в суспільстві. У вказаних правовідносинах беруть участь військовослужбовці в якості фізичних осіб та військові частини в якості юридичних осіб. Також, зазначається, що «майнові та немайнові (особисті) відносини, засновуються на вільному волевиявленні учасників – носіїв суб'єктивних цивільних прав, та які між собою рівні юридично» [97].

Так, військовослужбовці під час несення та проходження військової служби, або навчальних зборів, відносяться до повноправних учасників цивільних правовідносин. Звідси, у разі настання негативних наслідків, або завдання військовослужбовцем шкоди, останні будуть нести юридичну відповідальність згідно до положень чинного законодавства.

Необхідно звернути увагу і на практичні проблеми - участь військовослужбовців в договірних зобов'язаннях. Так, на практиці дуже складним, з практичної точки зору, є участь військовослужбовців у договірних зобов'язаннях у сфері найму (оренди) житла. Складність та проблемність зазначеного виду зобов'язань полягає в наступному: 1) порядку укладання договору найму (оренди) житла; 2) цивільно-правової відповідальності військовослужбовців у разі неналежного виконання зобов'язань; 3) врахування суб'єктного складу; 4) проведення розрахунків за вказаним договором тощо.

Зазначене обумовлено тим, що відповідно до чинного законодавства України військовослужбовці мають розміщуватися поквартирно в разі виконання відповідних обов'язків в іншій місцевості. При цьому укладання відповідного договору найму (оренди) житла мають командири частин як наймачі (орендарі) – з одного боку, а з іншого – наймодавець (орендар), як інша сторна зазначеного договору. Проте на практиці, командири частин такі договори не укладають і відповідно, не підписують вказані договори найму (оренди) житла, внаслідок чого військовослужбовці можуть тимчасово прожити і користуватися житлом без належного оформлення. У зв'язку з цим, доцільно говорити або про централізований найм (оренду) житла для військовослужбовців, або проводити це за рахунок особистих коштів військовослужбовців з відповідною компенсацією з боку держави.

Слід зазначити, що в окремих випадках для укладення деяких договорів законодавець встановлює спеціальні вимоги до сторін (спеціальна правоздатність, наявність ліцензії тощо). Відповідно до статті 1054 ЦК України: «кредитором може бути тільки банк або інша фінансова установа» [246]; стаття 984 ЦК України встановлює, що: «страховиком є юридична особа, яка спеціально створена для здійснення страхової діяльності та одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності» [246]; договори на біржі можуть укладати тільки члени біржі або брокери (наприклад, стаття 15 Закону України «Про товарну біржу» тощо).

Відповідно до положень статті 92 ЦК України: «військова частина, яка є юридичною особою, набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону» [246].

Як зазначається в науковій літературі: «цивільну правоздатність, разом з юридичними особами, тобто військовими частинами, має також кожен військовослужбовець як фізична особа і громадянин України, при цьому вона виникає з моменту його народження і полягає у праві мати в особистій власності майно, заповідати його, одержувати авторські права тощо; разом з тим, правоздатність фізичної особи (військовослужбовця) припиняється зі

смертю людини, при цьому законодавство України не робить у цьому відношенні для військовослужбовців ніяких винятків» [14].

Згідно до положень частини 1 статті 510 ЦК України: «сторонами у зобов'язаннях виступають кредитор та боржник, при цьому, кредитор виступає активною стороною у зобов'язаннях, так-як він має право вимагати від контрагента – боржника виконання його обов'язку; в свою чергу, боржник виступає у якості пасивного учасника зобов'язальних правовідносин, тобто останній зобов'язаний здійснювати на користь контрагента – кредитора, певні дії» [246].

У науковій літературі відмічається, що: «термін «особа» загальному розумінні має універсальний характер, так-як направлений на визначення певного кола учасників цивільних правовідносин (речових, зобов'язальних тощо)». Також визначається, що «у цивільних правовідносинах учасником виступає особа (за формою фізична або юридична), що наділяється цивільною правосуб'єктністю» [237]. Звідси, правосуб'єктність слід визначати як здатність осіб бути суб'єктами правовідносин, здійснювати свої суб'єктивні права та обов'язки. Отже, правоздатність, дієздатність та деліктоздатність виступають складниками правосуб'єктності. Разом з тим, «особи (фізичні або юридичні) наділяються правовим статусом, який включає суб'єктивні права, юридичні обов'язки, а також гарантії їх дотримання» [5].

Водночас, положеннями частини 2 статті 510 ЦК України передбачено: «що у зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно декілька осіб» [246].

Цікавою є позиція О. С. Кізлової, яка звертає увагу на те, що: «оскільки право як систему галузей можна умовно розділити на приватну і публічно-правову підсистеми, найбільш логічним буде розмежування договорів на приватноправові і публічно-правові» [76].

Власне предметом регулювання приватного права охоплено договірні відносини. Договірні зобов'язання як різновид відносного правовідносин встановлюють правовий зв'язок лише між сторонами зобов'язання. Що ж

стосується третьої особи, то зобов'язання не можуть створювати для неї обов'язків, оскільки воно може породжувати для такої особи тільки право щодо боржника та (або) кредитора, і то лише у випадках, встановлених виключно договором. Саме таке правило міститься у положеннях статті 511 ЦК України [246]. При цьому, як зазначається у літературі: «питання про те, скористатися цим правом чи відмовитися від нього, вирішується саме третьою особою шляхом вільного волевиявлення, тобто договірні зобов'язання не повинні зачіпати прав і законних інтересів осіб, які безпосередньо не причетні до договору» [104].

Таким чином, договірні зобов'язання передбачають здійснення боржником активних дій, спрямованих на виконання покладених на нього обов'язків. Таким чином, договірні зобов'язання – це зобов'язання з позитивним змістом. Окремі елементи негативного змісту в договірних зобов'язаннях не змінюють його позитивного змісту в цілому, і, як вірно відмічають сучасні науковці: «пасивна функція ніколи не вичерпує юридичного об'єкта зобов'язання, а зазвичай виступає як доповнення до позитивних дій» [239].

Між тим, Господарський кодекс України містить поняття: «майново-господарських зобов'язань як цивільно-правових зобов'язань, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких «зобов'язана» сторона повинна вчинити певні господарські дії на користь другої сторони або утриматися від певних дій, а «уповноважена» сторона має право вимагати від «зобов'язаної» сторони виконання її обов'язків» [37]. Майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України (частина 1 стаття 175 ГК України). Серед підстав виникнення господарських зобов'язань, положення частини 1 статті 174 ГК України визначаються: «господарський договір та інші угоди, які передбачені законом, а також угоди, що не передбачені законом, але такі, що йому не суперечать» [37].

Оскільки майново-господарські зобов'язання, що виникають з договорів поставки, оренди, перевезення, капітального будівництва тощо, є цивільно-правовими, у законодавстві має забезпечуватись єдність їх правового регулювання. Тут виникає питання – як можна пояснити, що за одні і ті ж порушення сторонами зобов'язань із договорів будівельного підряду (капітального будівництва), неустойка за статтями 883 і 886 ЦК України має штрафний характер (стягується неустойка і відшкодовуються збитки у повному обсязі), а відповідно до частини 1 статті 322 ГК України вона має зарахувальний характер (збитки відшкодовуються в сумі, не покритій штрафними санкціями).

Отже, законодавчим шляхом повинні бути усунені розбіжності та суперечності, що існують у положеннях Цивільного і Господарського кодексів та інших актів законодавства в регулюванні договірних відносин. І пріоритет тут повинен надаватись положенням Цивільного кодексу, які мають для договірного права загальний характер.

Із плином часу і з врахуванням практики застосування законодавчих актів може виникати потреба в доповненні або зміні деяких їх положень. Безумовно, такі зміни або доповнення мають бути достатньою мірою обґрунтованими.

Розходження в цивільному і господарському законодавстві про договори відображається і на практиці його застосування, зокрема судовій практиці з вирішення спорів про визнання правочинів (договорів) недійсними та інших спорів щодо виконання і відповідальності за порушення договорів.

Прийнято вважати, що договірним зобов'язанням притаманний майновий характер, оскільки їх головною метою є опосередкування відносин економічного обороту, проте, наразі, немає ніяких «перешкод» для існування зобов'язань немайнового характеру. У сучасному стані речей це повністю погоджується з принципом свободи договору, який закріплено у статті 627 ЦК України та сучасним поглядом на сутність і роль нематеріальних благ.

Серед загальних принципів цивільного законодавства, зазначається свобода договору (стаття 3 ЦК України), що полягає «у вільному укладенні договорів, вибору контрагентів, визначенні умов договору сторонами (стаття 62 ЦК України); у свободі вибору форми договору; праві на укладення «непозначених», «змішаних» договорів; можливості встановлювати способи забезпечення договірних зобов'язань; форми та заходи відповідальності за їх порушення тощо» [102]. Звичайно ж, при цьому, сторони договірних зобов'язань у своїх відносинах, враховуючи вимоги цивільного законодавства, повинні дотримуватись вимог законодавства, вимог добросовісності, розумності, справедливості та звичаїв ділового обороту.

У багатьох наукових дослідженнях підкреслюється, що: «принципи добросовісності виступають основним критерієм правомірності дій сторін договірних зобов'язань, що проявляється через конкретні, загальні та спеціальні склади добросовісної поведінки» [141].

Слід підкреслити протилежну, на відміну від командно-адміністративної системи, в умовах якої, на основі планових приписів, формувались економічні відносини між сторонами договірних зобов'язань, тенденцію сучасного розширення свободи волевиявлення сторін договірних зобов'язань, особливо в період євроінтеграції України та запозичення позитивного досвіду сучасного договірного права зарубіжних країн. Так, йдеться про те, що: «з метою належного захисту інтересів сторін договору, забезпечення збалансованого розвитку майнового обороту, слід запроваджувати певні обмеження дії принципів свободи договору, що проявляються в інтенсивному розвитку антимонопольного законодавства, законодавства про захист прав споживачів, державного регулювання ціноутворення, якості товарів, робіт, послуг тощо» [91; 141; 237].

Вище викладене дає можливість дати наступне визначення договірного зобов'язання. Отже, «договірним зобов'язанням виступають правовідносини між юридично рівними і самостійними, у майновому сенсі, особами,

підставою виникнення яких є укладання договорів, що висловлює їх загальну волю на досягнення цивільно-правових результатів майнового чи немайнового характеру та, у разі здійснення особою – стороною договору певних активних дій, що відповідають праву вимоги іншої сторони договору і не зачіпають прав і законних інтересів третіх осіб, які не є учасниками даних правовідносин» [129].

Таким чином, договірні зобов'язання визначають права та обов'язки сторін укладених договорів. Вони є основою для забезпечення стабільності, взаємовигідного співробітництва та захисту прав у контрактних відносинах. Розуміння загальної характеристики договірних зобов'язань є важливим для бізнесу та громадян, які укладають договори. Незалежно від типу договору, загальна характеристика договірних зобов'язань надає основні принципи, які допомагають забезпечити їх ефективність та виконання.

У процесі укладання договору сторони домовляються про свої права та обов'язки, встановлюють умови, терміни, ціну та інші деталі, які регулюють відносини між ними. Укладання договору може вимагати певних формальностей, залежно від виду договору та законодавства країни.

Якщо виникають суперечності або спори щодо виконання договірних зобов'язань, сторони можуть використовувати різні механізми для їх вирішення. Це можуть бути переговори, медіація, арбітраж або судовий шлях. Зазначені механізми допомагають знайти компроміс та забезпечити роз'яснення чи відшкодування, в разі необхідності, порушених зобов'язань.

Узагальнюючи, загальна характеристика договірних зобов'язань дає загальне розуміння їх сутності та важливості. Вони визначають права та обов'язки сторін, умови та механізми виконання договору, а також способи вирішення спорів. Розуміння цих характеристик є необхідним для успішного укладання, виконання та захисту договірних зобов'язань у різних сферах діяльності.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

3.1. Поняття цивільно-правової відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях

Інститут цивільно-правової відповідальності виступає однією з головних гарантій успішного розвитку громадянського обороту в суспільстві, їх зміцнення, стабільності. За допомогою форм цивільно-правової відповідальності потерпіла сторона має змогу відновити своє майнове становище. Слід пам'ятати, що захисту порушених прав фізичних юридичних осіб в Україні та гарантується Конституцією України.

Фахівці справедливо відзначають той факт, що інститут цивільно-правової відповідальності є однією з найважливіших частин системи цивільного права.

Питання поняття цивільно-правової відповідальності є дискусійним у юридичної науки. Справа в тому, що «поняття, закріплені у праві, мають відмінність від понять, якими оперує правова наука, головним чином за ознакою стабільності. У науці кожен дослідник вправі сам конструювати чи вибирати з вже існуючих понять те, що узгоджується з його поглядами, тоді як праві поняття залишаються постійними терміном дії закону і змінюються лише законодавцем» [241]. Цим і пояснюється велика різноманітність поглядів щодо дослідження.

Існують різні підходи визначення цивільно-правової відповідальності. Якщо розглядати відповідальність як санкцію, прибічникам цього підходу можна віднести: І. О. Ромашенка, В. Д. Примака, І. С. Канзафарову, та інших які розуміють цивільно-правову відповідальність, перш за все «як санкцію за правопорушення, що викликає для правопорушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових або додаткових цивільно-правових обов'язків, як справедливо зазначають

науковці, – ця санкція виражається в примусових заходах до дотримання норм права і застосовується органами держави до тих, ким ці норми порушуються, і відповідно юридичні наслідки, які пов'язані з заходами державного примусу, не можна зарахувати до галузі правової відповідальності» [71; 119; 185].

Л. І. Каленіченко про цивільно-правову відповідальність говорить «як про одну з форм державного примусу, що полягає у стягненні судом з правопорушника на користь потерпілого майнових санкцій, що призводять до настання для правопорушника не вигідних майнових наслідків його поведінки та спрямовані на відновлення порушеної майнової сфери потерпілого» [68].

Водночас відповідальність завжди пов'язана з певними обмеженнями, тобто вона супроводжується заподіянням винному негативних наслідків. Отже, обмеження або позбавлення, для правопорушника розуміється як додаткові несприятливі наслідки. Виконання останнім прийнятих обов'язків у натурі для правопорушника не тягне додаткових наслідків.

Р. Б. Шишка, І. С. Канзафарова, Ю. І. Парута та О. І. Зозуляк вважають, що «відповідальність може бути реалізована в безперечному порядку і навіть добровільно покладена на себе боржником шляхом сплати суми неустойки або збитків потерпілій стороні, це не змінює її державно-примусового характеру» [64; 71; 252].

Ця точка зору є більш правильною і відповідає чинному законодавству «боржник має право визнати позовні вимоги, укласти мирову угоду добровільно, тим самим він не звільняє себе від додаткових несприятливих наслідків, при цьому державний примус буде виражено у рішенні чи ухвалі про укладення мирової угоди, відповідно до яких боржник буде зобов'язаний нести негативні майнові наслідки» [123].

Слід враховувати, що санкція виступає необхідним атрибутом кожної правової норми. Існує думка, що «у цивільному праві санкціями повинні визнаватися не усі наслідки порушення договору, а лише ті, які мають на меті спонукати або прямо змусити правопорушника до виконання зобов'язання;

деякі вважають санкціями в зобов'язальному праві лише заходи грошового впливу у вигляді стягнення з правопорушника збитків, неустойки; разом із тим санкцію визначають як несприятливі наслідки правопорушення, при цьому підкреслюють момент не вигідності для правопорушника тих наслідків, які випливають із вчиненого ним правопорушення» [30].

Якщо узяти до уваги розподіл санкції на окремі групи: заходи захисту та заходи відповідальності, то ці групи мають елемент державного примусу.

У науковій літературі наголошується, що «не усі заходи примусового характеру є одночасно й заходами відповідальності, так як не є відповідальністю примусові заходи, які застосовуються до боржника для виконання ним тих обов'язків, які він повинен був виконати за узятим на себе зобов'язанням, однак добровільно не виконав» [251]. Наприклад, «стягнення суми боргу, де у таких випадках боржник несе додаткові обтяження у примусовому порядку разом із обов'язком виконати ті зобов'язання, які у нього були до вчинення правопорушення» [233]. Цієї позиції дотримується і інші науковці.

До заходів захисту також належить двостороння реституція при визнанні правочину недійсним.

Отже, відповідальність завжди передбачає застосування санкцій, тоді як застосування санкцій необов'язково тягне за собою настання відповідальності.

Незважаючи на відмінності думок авторів, що визначають відповідальність як санкцію за правопорушення та обов'язки правопорушника зазнати заходів державного примусу, у них, по суті, виражаються два аспекти одного й того самого суспільного відношення: перші розглядають відповідальність з позиції здійснення певних функцій державним апаратом, інші ж переносять тягар на правове становище правопорушника.

Що ж до позитивної відповідальності, вона передбачає контроль суб'єкта правовідносин за власні дії, це відповідальність постійна,

добровільна, вона настає тоді, коли спрацьовує перша, тобто, коли суб'єкт правовідносин вчиняє правопорушення. Негативна відповідальність існує як потенційна загроза, вона може і не наступити, якщо особа – суб'єкт правовідносин, поводить себе свідомо та правомірно.

Позитивна відповідальність, як і негативна, може виражатися в настанні і певних несприятливих наслідків для суб'єкта правовідносин.

Відмінною рисою позитивної відповідальності є те, що несприятливими наслідками наділяє суб'єкта правовідносини не держава, а суспільство.

Слід зазначити, що відповідальність у її повному обсязі розуміється як відповідальність за минуле, сьогодення та майбутнє, і саме в такому вигляді, тобто у всіх її аспектах, вона підлягає вивченню та науковій розробці. Завдання полягає в тому, щоб обґрунтувати необхідність, правомірність та правовий характер позитивної відповідальності, виявити її особливості, місце та роль у правовій системі суспільства.

Таким чином, у науковій літературі поняття цивільно-правової відповідальності визначається по-різному, але в кожному з розглянутих визначень є загальна наукова позиція щодо відображення межі обумовленого явища.

Отже, узагальнюючи наявні наукові визначення, цивільно-правова відповідальність полягає в тому, що в результаті її застосування правопорушник позбавляється або обмежується в наявних у нього цивільних правах, змушений нести нові або додаткові обтяжливі обов'язки (у вигляді сплати неустойки, стягнення збитків, тощо) [137].

Значення цивільно-правової відповідальності полягає в тому, що наявність норм щодо відповідальності, їх застосування на практиці має запобіжний та компенсаційний характер.

Виконуючи відновлювальну та запобіжну функції майнової сфери потерпілого, цивільно-правова відповідальність має своєю головною метою саме відновлення порушених прав та відшкодування заподіяної шкоди.

Цивільно-правова відповідальність передбачена за порушення договірних зобов'язань або за заподіяння позадоговірної майнової шкоди. Вона має характерні особливості, зумовлені специфікою цієї галузі та предметом її регулювання, що відрізняє її з інших видів юридичної відповідальності, зокрема відмінною її рисою виступає майновий характер.

Відшкодування збитків займає особливу увагу серед інших форм відповідальності.

У науковій літературі звертається увага на те, що «відшкодування збитків як форма цивільно-правової відповідальності включає усі ознаки останньої, зокрема, їм властиві можливість застосування примусу, а отже відшкодування збитків є особливим заходом впливу і може розглядатися як цивільно-правова санкція, яка має певні риси» [51].

Водночас, науковці зазначають, що «від штрафних санкцій відшкодування збитків відрізняється саме компенсаційною ознакою» [56]. Метою відшкодування збитків виступає відновлення порушених відносин через встановлення негативних наслідків для правопорушника, які виражаються у покладенні обов'язків на правопорушника вчинити певні дії. У юридичній літературі, наприклад, зустрічаються визначення збитків: «як грошової оцінки майнових втрат суб'єкта правовідносин; як наслідки, що виникають за результатом неправомірної поведінки, тобто порушення прав та інтересів суб'єкта правовідносин» [16].

Збитки, відповідно до положень статті 22 ЦК України «можуть складатися з: реальних збитків (понесені витрати або витрати, які необхідно буде зробити, тобто це будь-які витрати, безпосередньо спричинені порушенням права, наприклад, транспортні, експертні, судові тощо, у тому числі «майбутні» витрати, наприклад, на реєстрацію права власності на придбане, замість втраченого, нерухоме майно тощо); упущеної вигоди» [248].

Різниця між реальними збитками та упущеною вигодою полягає в тому, що в першому випадку майно потерпілого в результаті правопорушення

зменшується на розмір реальної шкоди, а в другому випадку не збільшується, як би мало збільшитися, якби не правопорушення. Непрямі збитки стягуються за наявності наміру чи грубої недбалості правопорушника.

Принцип повного відшкодування має місце у всіх випадках, крім випадків, передбачених законом або договором, що обмежують відповідальність порушника.

Обмеження обсягу відповідальності передбачено ЦК України, та цілою низкою інших нормативно-правових актів [236]. Обмеження законом відповідальності може виражатися «або у допущенні стягнення лише реальної шкоди у майні, за винятком стягнення неотриманих доходів або у встановленні права кредитора на стягнення лише частини реальної шкоди; або можливості стягнення лише встановленої неустойки з недопущенням компенсації будь-якого виду збитків; вартістю предмета договору, вартості певної послуги; запровадженням межі обмеження відповідальності; обчислення можливих у майбутньому збитків, тощо» [241].

Цивільно-правова відповідальність є одним з видів юридичної відповідальності, і полягає в застосуванні до порушника прав та законних інтересів суб'єктів цивільного права, санкцій майнового характеру, які стягуються за позовом або заявою потерпілої сторони та спрямовані на відновлення її майнового стану. Як зазначалось вище, цивільно-правова відповідальність виконує стимулюючу, компенсаційну та виховну функції. Проте характерною рисою цивільно-правової відповідальності є її відновлювальний, компенсаційний характер. Унаслідок порушення майнових, а також немайнових прав, які належать суб'єктам цивільних відносин, в останніх виникають несприятливі наслідки майнового характеру, тобто пов'язані із втратою або пошкодженням майна, завданні витрат, неотриманні запланованих прибутків, тощо. Наприклад, через прострочення, допущене підрядником під час будівництва складів, замовник змушений був орендувати необхідні йому складські приміщення.

У науковій літературі, згідно з однією з безлічі концепцій, під відповідальністю розуміється неухильно-суворе, гранично ініціативне здійснення усіх обов'язків, де відповідальність виступає як «позитивна» [49], і її найважливішою рисою є застосування санкцій, що мають переважно штрафний характер.

На думку прихильників перспективної (активної, позитивної) відповідальності, остання найбільш рельєфно проявляється в порушеннях, проте може реально існувати і при вчиненні дозволених (а тим більше прямо передбачених законом) діянь. З цих позицій про поняття правової відповідальності науковці стверджують наявність відповідальності у двох аспектах: а) відповідальність як обов'язок, встановлений у законі; б) відповідальність як обов'язок, що виникає внаслідок правопорушення і зводиться до відновлення збитків, завданих цим правопорушенням.

Прихильники зазначеної позитивної (активної) юридичної відповідальності тим самим критикують її традиційне трактування – як реакції на правопорушення, що полягає в заподіянні шкоди і порушенні інтересів, які охороняються законом, де «покарання – це і є відповідальність». Обґрунтовуючи зазначене, науковці вказують на: «необхідність дотримуватися принципу справедливості» [194].

Слід зазначити, що окремі прибічники позитивної теорії розширюють поняття відповідальності, вважаючи, що юридична відповідальність настає для особи у процесі виконання її обов'язків навіть за відсутності правопорушення. З цим не можна погодитися, оскільки ця теорія поєднує соціальну відповідальність з юридичною відповідальністю, а, як справедливо стверджують окремі науковці «стосовно юридичної відповідальності, про «активні» аспекти мови взагалі не може бути, так-як юридична відповідальність має наступати лише за вчинення протиправного діяння, у вигляді негативних наслідків для правопорушника шляхом державного примусу, тобто у вигляді реалізації санкцій за правопорушення» [65; 223].

Досліджуючи поняття відповідальності порушення зобов'язань як певного різновиду юридичної відповідальності, можна назвати підхід, який характеризується ідеєю похідного характеру відповідальності стосовно санкції правової норми. У центрі уваги тут саме норма права та її логічна структура, а відповідальність та її заходи, покликані «обслуговувати» санкцію, у зв'язку з чим цей підхід називають «нормативним».

Цивільно-правову відповідальність часто розглядають і як особливий вид правовідносин, де до її визначення включаються і всі інші традиційні ознаки відповідальності (аспект державного примусу, несприятливі для правопорушника наслідки чи виконання правових обов'язків (якщо розглядають відповідальність з «позитивного» аспекту).

Таким чином, автори цього напряму не звертають особливу увагу на аналіз правовідносин як правової відповідальності. Можна зазначити, що це концепція по суті мало відрізняється від інших. З цього приводу зазначимо, що, на наш погляд, мають рацію ті автори, на думку яких правовідносини можуть бути лише формою реалізації правової відповідальності, але не самою відповідальністю.

У літературі досить часто висловлюється думка, за якою «юридична відповідальність є заходами державного чи громадського примусу де останнє розцінюється як необхідна ознака юридичної відповідальності» [67]. Отже, науковці вважають «добровільне виконання обов'язку юридичною відповідальністю не є. Наприклад, якщо неустойка сплачена боржником добровільно, немає питання щодо відповідальності. Але якщо виконання зобов'язання не було, з ініціативи кредитора, застосовуються заходи примусу, а отже діє механізм відповідальності» [67].

На наш погляд слід погодитися з думкою дослідників про те, що державний примус до виконання порушеного обов'язку відповідальністю не є [26]. Як основні аргументи тут наводиться таке «по-перше, це «спонукання» нічого не додає до змісту відповідальності і, отже, не може бути визнано відповідальністю, при цьому окремі науковці вказують, що таке

визнання означало б скасування проблеми відповідальності; по-друге, можливість звернення до держави за примусовим виконанням належного обов'язку становить сутнісну межу в цілому і не є особливою властивістю лише відповідальності» [196].

Як бачимо, такий підхід надає відповідальності компенсаційні риси, а стосовно цивільно-правової відповідальності веде до змішання понять «виконання зобов'язання» (яке є самостійним явищем) та «відповідальність». Так, відповідно до цієї точки зору примушення до виконання зобов'язання в натурі вже необхідно розглядати як відповідальність, хоча це є лише виконання належного тобто «належне виконання». Звичайно, останнє слід розглядати як санкцію, забезпечену державним примусом, але не можна вважати це відповідальністю. Проте, згідно з зазначеним підходом такі поняття, як «санкція» та «відповідальність», ототожнюються. Як правильно зазначають науковці «не кожна санкція є заходом юридичної відповідальності [59].

Щодо сутності санкції зазначимо, якщо підсумовувати більшість зроблених у літературі висловлювань із цього приводу, то очевидно, що під цивільно-правовою санкцією слід розуміти встановлені законом заходи майнових чи інших правових, не вигідних для особи наслідків, що застосовується до неї в разі недотримання приписів закону, невиконання прийнятих зобов'язань, заподіяння шкоди або за наявності інших передбачених законом підстав.

Сучасні науковці щодо поняття цивільно-правової відповідальності також зіставляють його з поняттям санкції як правового феномену. У результаті окремі науковці приходять до висновку, що цивільно-правова відповідальність є «однією з форм державного примусу, яка полягає у стягненні судом з правопорушника на користь потерпілого майнових санкцій», де останні спрямовані на відновлення порушеної майнової сфери потерпілого [237]; інші вказують на те, що відповідальність «може бути визначена як правовідносини, які виражаються у вигляді несприятливих

наслідків майнового та немайнового характеру для особи – правопорушника (боржника), забезпечених державним примусом та супроводжуються засудженням правопорушення та його суб'єкта» [235]; з погляду третіх авторів «під цивільно-правовою відповідальністю слід розуміти лише санкції, пов'язані з додатковими обтяженнями для правопорушника» [231]; а окремі вважають, що «цивільно-правова відповідальність полягає у позбавленні правопорушника майна без будь-якої компенсації» [57; 125].

Слід зазначити, що щодо порівняння цивільно-правових санкцій та відповідальності в літературі існує чимало висловлювань з урахуванням того, що санкція – поняття багатозначне. Проте єдиної думки щодо співвідношення понять «санкція у зобов'язанні» та «відповідальність за невиконання зобов'язання» немає.

Констатуючи спільність поглядів більшості авторів, можна сказати, що в науковій літературі склалися три точки зору (концепції) про взаємозв'язок відповідальності та санкції, які полягають у наступному: цивільно-правова санкція є різновидом цивільно-правової відповідальності (концепція «пріоритету відповідальності», тобто санкція – правовий наслідок порушення обов'язків) [187]; цивільно-правова санкція є логічним антиподом концепції «пріоритету санкції», тобто відповідальність є видом санкції, що має специфічні ознаки [95]; цивільно-правова санкція є цивільно-правовою відповідальністю «концепція тотожності» [111].

Щодо першої концепції слід зазначити, що, на наш погляд, відповідальність є лише реалізацією певного різновиду санкцій, без яких не може бути відповідальності. Відмова від широкого розуміння відповідальності, що включає реалізацію всіх правових санкцій, продиктована тим, що використання такого підходу об'єктивно знижує рівень правового захисту порушених прав і законних інтересів.

Прибічники «концепції тотожності» вважають реалізацію будь-якої санкції порушенням цивільно-правового обов'язку відповідальності, виходячи з того, що примус до виконання прийнятих боржником обов'язків

вже саме собою є відповідальністю. Здається, що ця думка не знайшла свого поширення через те, що тут неможливо провести розмежування санкції та відповідальності, не кажучи вже про визначення відмінностей даних понять з реальним виконанням зобов'язання. Як зазначалося, не можна брати за відповідальність реальне виконання зобов'язання під примусом, оскільки за змістом воно нічим не відрізняється від добровільного реального виконання того самого зобов'язання, отже, функцій відповідальності не виконує і вважатись такою не може.

Концепція «пріоритету санкції», згідно з якою поняття санкції ширше за поняття заходів відповідальності, багатьом авторам видається найбільш доцільною і нами підтримується.

Таким чином, на підставі вищевикладеного, на нашу думку, слід підтримати точку зору авторів, згідно з якою цивільно-правова відповідальність є реалізацією такого різновиду майнових санкцій, що характеризується настанням для боржника (заподіювача шкоди) негативних наслідків у його майновій сфері і при цьому забезпечує потерпілому відновлення становища, в якому той перебував до того, як його право було порушено.

Що стосується позиції законодавця, то, як було зазначено, ЦК України не містить визначення «цивільно-правової відповідальності», її видів і заходів (які були б точно встановлені), а також інших спеціальних ознак, які б сприяли її відмежуванню від інших правових засобів, які застосовуються у зв'язку з наявним порушенням суб'єктивних цивільних прав, і нерідко як наслідки такого порушення (наприклад, від способів забезпечення виконання зобов'язань, від обов'язків, що примусово виконуються, а також від інших заходів оперативного впливу (тобто права потерпілої) сторони на односторонню дію, що породжують такі юридичні наслідки, як відмова від товарів, відмова від виконання договору, тощо)).

Цивільно-правова відповідальність спрямована на ліквідацію даних несприятливих наслідків за рахунок правопорушника та, тим самим, виступає

одним із засобів захисту цивільних прав потерпілої особи. Здійснення цивільно-правової відповідальності можливе лише за заявою потерпілої від правопорушення сторони. Найчастіше цивільно-правова відповідальність реалізується в добровільному порядку, тобто, без звернення потерпілого за захистом до суду.

Заходи цивільно-правової відповідальності необхідно відрізнити від інших санкцій, які не є заходами цивільно-правової відповідальності. Так, є відповідальністю санкції, позбавлені майнового характеру. Наприклад, обов'язок боржника спростувати відомості, що не відповідають дійсності. Заходи, які перебувають у примусі боржника до виконання зобов'язання. Наприклад, вимога передати індивідуально-визначену річ чи виправити недоліки у виконаній роботі, санкції майнового характеру, які стягуються у дохід держави. Наприклад, стягнення до доходу держави отриманої сторонами за угодою, забороненою законодавством.

Суб'єктами цивільно-правової відповідальності можуть бути будь-які суб'єкти цивільних правовідносин юридичні та фізичні особи, у тому числі військовослужбовці. Військовослужбовці на загальних засадах, так само як і фізичні або юридичні особи – учасники цивільно-правових відносин, зокрема в частині виконання зобов'язань, відповідають також за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, виконання яких було покладено на них, якщо законодавством не встановлено інше.

У залежності від підстав виникнення, цивільно-правова відповідальність за порушення зобов'язань поділяється на договірну та позадоговірну. Залежно від характеру відповідальності зобов'язаних осіб: часткову, солідарну та субсидіарну [218].

Щодо визначення поняття «договірна відповідальність», то в науковій літературі зазначається загальне визначення, зокрема «договірну відповідальність слід розуміти як відповідальність за невиконання або неналежне виконання, покладених на суб'єктів цивільно-правових, договірних відносин, зобов'язань, які виникли з договору» [26; 159].

Щодо визначення поняття «позадовірна відповідальність», то в науковій літературі зазначається загальне визначення, зокрема «позадовірною відповідальністю слід розуміти відповідальність, яка настає за заподіяння шкоди майновим або немайновим (особистим) правам суб'єктів цивільних правовідносин, які мають абсолютний характер (життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, тощо» [72; 213].

Учасники договорів мають досить велику свободу при виборі форм цивільно-правової відповідальності, визначенні розміру та умов відповідальності. На відміну від договірної відповідальності, позадовірна відповідальність, переважно врегульована імперативними нормами права і є суворішою.

За наявності кількох боржників відповідальність має частковий характер, тобто розподіляється між зобов'язаними особами в певних частках (наприклад, відповідальність спадкоємців за позиковим зобов'язанням спадкодавця).

Солідарна відповідальність має місце у випадках, встановлених законодавством або угодою сторін, і полягає в обов'язку кожного з суб'єктів договірних зобов'язань, відповідати в обсязі вимог, що висувуються до нього, доки зобов'язання не буде виконане повністю. За загальним правилом, солідарною відповідальністю за зобов'язаннями, пов'язаним із участю в цивільних правовідносинах (статті 96, 107, 124 133, 541 ЦК України) визнають відповідальність осіб, які спільно заподіяли шкоду (статті 124, 133, 554, 808, 1075, 1119, 1138, 1190 ЦК України).

При субсидіарній відповідальності поряд із основним суб'єктом, який несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, є додатковий суб'єкт, який так само як й основний виконавець несе відповідальність перед особою, права та інтереси якої були порушені вказаним невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань, у повному обсязі або в певній частині. ЦК України містить приклади, коли субсидіарні боржники відповідають солідарно, зокрема, наприклад, відповідальність

учасників повного товариства за боргами товариства (стаття 124 ЦК України) відповідальність учасників товариства з додатковою відповідальністю за боргами товариства (стаття 141 ЦК України).

Відповідно до цивільного законодавства можна виділити такі форми цивільно-правової відповідальності «відшкодування збитків, сплата неустойки, стягнення відсотків за неправомірне користування чужими коштами, компенсація моральної шкоди» [212]. Притягнення правопорушника за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань до цивільно-правової відповідальності можливе за наявності певних умов [100].

Так, у разі завдання збитків, стягнення завданих збитків відбувається за умов: протиправної дії або бездіяльності; наявності збитків або шкоди; причинного зв'язку між протиправними діями (бездіяльністю) та завданою шкодою (збитками); вини правопорушника.

У разі порушення прав та інтересів одного з учасників цивільно-правових відносин, що призвело до неустойки, стягнення такої неустойки і відсотків здійснюється за наявності: протиправної поведінки та вини правопорушника, у випадках, встановлених законодавством або договором.

Притягнення правопорушника за невиконання або неналежне виконання зобов'язань до цивільно-правової відповідальності не виключає застосування й інших санкцій, передбачених законодавством або договором (наприклад, у разі порушення строків виконання зобов'язань, виконання зазначених зобов'язань втратило інтерес для іншого учасника цивільно-правових (договірних) відносин, останній може відмовитися від ухвалення виконання та вимагати відшкодування збитків).

Таким чином, враховуючи викладене, цивільно-правовій відповідальності військовослужбовців притаманний ретроспективний характер, який полягає в тому, що її виникнення пов'язане зі скоєнням правопорушення, останнє є підставою її виникнення. Однак для застосування заходів цивільно-правової відповідальності щодо військовослужбовця

необхідно встановити й умови відповідальності: наявність шкідливих наслідків правопорушення, причинного зв'язку між цими наслідками та поведінкою правопорушника, провину правопорушника.

«Підстава відповідальності» та «умова відповідальності» є різнопорядковими цивільно-правовими категоріями.

Забезпечуючи відновлення порушених прав і благ потерпілого, цивільно-правова відповідальність військовослужбовців здійснює правовідновну та превентивну (виховну) функцію, а її реалізація підпорядкована загальнородовим (законність, справедливість, гуманізм, обґрунтованість, невідворотність, доцільність) та власним принципам (повне відшкодування шкоди, безумовна відповідальність за навмисну провину).

У діяльності військовослужбовців поширена договірна і позадоговірна відповідальність (виникає, як правило, при заподіянні майнової шкоди), субсидіарна відповідальність, що виникає у військовослужбовця та органу державної влади, в якому законодавством передбачена військова служба, за зобов'язаннями підвідомчих йому військових установ.

Субсидіарна відповідальність за зобов'язаннями військовослужбовців, які проходять службу у військових організаціях повинна виникати виключно при нестачі коштів, що перебувають у розпорядженні таких організацій, факт відсутності коштів у військової організації для самостійного виконання військовослужбовцями зобов'язань слід встановлювати в судовому порядку.

Обсяг цивільно-правової відповідальності військовослужбовців, що визначається, виходячи з принципового положення – повного відшкодування заподіяних збитків, у ряді випадків, передбачених чинним законодавством, може бути обмежений або проіндексований з урахуванням рівня цін.

Шкода, заподіяна при веденні бойових дій цивільному населенню та цивільним об'єктам, є протиправною і має підлягати відшкодуванню. Доцільно нормами міжнародного цивільного права визначити загальні принципи відшкодування такої шкоди.

Основні правила цивільно-правової відповідальності військовослужбовців визначаються правовими нормами загального характеру, проте, організаційно-правова форма, здійснення військовослужбовцями функцій органу державної влади та правоохоронної діяльності, підвідомчість військових організацій, у якій проходять службу військовослужбовці, органу державної влади, в якому законодавством передбачено військову службу, зумовлює наявність особливостей цивільно-правової відповідальності військовослужбовців.

На підставі вищевикладеного, доцільно запропонувати визначення цивільно-правової відповідальності військовослужбовця, під якою пропонується розуміти встановлені умовами договору або правовою нормою негативні наслідки, як правило, майнового характеру, що застосовуються в особливій процесуальній формі з опором на державний примус до військовослужбовця, який вчинив цивільне правопорушення, з метою відновлення чи компенсації порушених матеріальних чи нематеріальних прав та благ потерпілого.

Разом з тим пропонується класифікація особливостей цивільно-правової відповідальності військовослужбовців та військових організацій, які зумовлені: а) організаційно-правовою формою; б) здійсненням функцій органу державної влади (притаманні військовим установам, які безпосередньо реалізують основні напрямки діяльності органів державної влади); в) правоохоронною діяльністю (притаманні військовим установам, які здійснюють таку діяльність); г) підвідомчістю органу державної влади, у якому законодавством передбачено військову службу.

3.2. Підстави цивільно-правової відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях

Відповідальність за порушення обов'язків є необхідною ланкою будь-якої правової системи. З дня свого виникнення право встановило

необхідність покладання на порушника відповідальності чи іншого негативного впливу з метою захисту інтересів та прав особи, яка постраждала від порушення. Крім того, неможливість притягнення порушника до відповідальності позбавляє порушений обов'язок її основної правової ознаки.

У законодавстві дотепер відсутнє визначення поняття «цивільно-правова відповідальність». Однак із сукупності норм ЦК України в наукових дослідженнях робиться висновок «цивільно-правовою відповідальністю є заходи, які застосовуються до особи, яка порушує норми цивільного законодавства» [28].

До ознак цивільно-правової відповідальності загалом відносять: «відповідальність, що виникає перед іншими учасниками цивільно-правових відносин (фізичними або юридичними особами), а не перед державою чи суспільством загалом; у разі порушення будь-яких зобов'язань у межах цивільно-правових відносин на порушника законом чи договором покладається майнова відповідальність, тобто необхідність відшкодувати майнові втрати потерпілого (наприклад, обов'язок відшкодувати збитки іншої сторони» [73; 205; 214; 228].

Метою цивільно-правової відповідальності є відновлення порушених прав, тобто цивільно-правова відповідальність має забезпечити відшкодування фізичним або юридичним особам їх власні збитки. Отже, цивільно-правова відповідальність має відновлювальний та компенсаційний характер.

З метою застосування цивільно-правової відповідальності до особи, яка порушила цивільні права та обов'язки, у тому числі за порушення договірних зобов'язань, серед підстав виникнення такої відповідальності існують наступні умови, зокрема: «сторона договору порушила конкретні обов'язки, встановлені договором чи законом; наявність шкоди або збитків; причинно-наслідковий зв'язок між порушенням договірних зобов'язань та виникненням збитків; наявність вини порушника у вигляді умислу (наміру) або необережності» [121] (частина перша статті 614 ЦК України).

За загальними правилами, притягнення до цивільно-правової відповідальності відбувається за наявності повного складу цивільного правопорушення. Однак законом можуть бути передбачені винятки з цього правила: «коли для покладання відповідальності за цивільним правом достатньо усіченого складу цивільного правопорушення, тобто не потрібна наявність усіх його елементів» [63]. Наприклад, особа, яка не виконала або неналежним чином виконала зобов'язання, у разі якщо іншого не передбачено законом чи договором, несе цивільну відповідальність незалежно від вини (стаття 1187 ЦК України), складу цивільного правопорушення, як збитки, а, отже, і необхідність у доведенні наявності іншого його елемента – причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи і збитками завданими шкодою.

Розглянемо докладніше елементи повного складу цивільного правопорушення, які виступають умовами цивільно-правової відповідальності.

Обов'язковою умовою цивільно-правової відповідальності є протиправність поведінки особи. Критеріями оцінки поведінки особи як протиправної є вимоги законодавства, а також відповідні їй вимоги адміністративних актів, умови договору, звичаї цивільного обігу тощо. Виступають також принципи громадянського права: принцип недоторканності власності, принцип свободи договору, сумлінність та справедливість та інші.

Протиправна поведінка може виражатися у вигляді протиправної дії чи протиправної бездіяльності особи. У науковій літературі зазначається «протиправною дією є дія, яка суперечить законодавству або іншим критеріям оцінки поведінки особи: адміністративному акту, договору, суті зобов'язання, сумлінності та розумності тощо» [184].

У науковій літературі надається визначення «протиправної бездіяльності», що розуміється, як: «бездіяльність особи, яка мала об'єктивні можливості діяти, тобто мала юридичний обов'язок і фізичну можливість

вчинити певні дії» [183]. Наприклад, протиправною бездіяльністю є одностороння відмова від виконання зобов'язання (частина друга статті 615 ЦК України), якщо це не викликано об'єктивними обставинами неможливості виконання зобов'язання (статті 617, частина перша статті 922 ЦК України) [121]. Навпаки, наприклад, прострочення доставки вантажів перевізником, викликане затримкою рейсу за погодних умов, хоч і є бездіяльністю перевізника, однак не може кваліфікуватися як протиправна бездіяльність, оскільки спричинена відсутністю фізичної можливості вчинити дію.

Відшкодування шкоди, заподіяної правомірними діями (статті 1169, 1171 ЦК України) не слід кваліфікувати як форму цивільно-правової відповідальності, так як відсутня необхідна умова її настання – протиправність поведінки заподіювача шкоди [33].

Цивільно-правова відповідальність у формі відшкодування шкоди (збитків) передбачає наявність такої шкоди (збитків) як результату протиправної поведінки. Під шкодою, як умовою цивільно-правової відповідальності, розуміється будь-яке применшення особистого чи майнового блага особи, яка потерпіла від правопорушення. З цієї точки зору різняться матеріальна (майнова) шкода та моральна (немайнова) шкода.

Матеріальна шкода виражається в різних майнових втратах: втрата здоров'я або майна, зменшення вартості пошкодженого майна, несення додаткових витрат тощо у грошах, наприклад, у формі відшкодування збитків, характеристика яких була дана вище (статті 11, 16, 22, 1166 ЦК України) [121].

Моральна шкода є фізичними чи моральними стражданнями громадянина, викликаними порушенням його особистих немайнових прав: честі та гідності, недоторканності особистості, здоров'я тощо. Моральна шкода не піддається точній матеріальній оцінці, тому вона може бути компенсована у випадках, передбачених законом, лише в приблизно певній грошовій сумі з урахуванням вимог розумності та справедливості,

індивідуальних особливостей потерпілого та інших обставин (статті 23, 1167 ЦК України, стаття 225 ГК України) [121]. Компенсація моральної шкоди здійснюється незалежно від майнової шкоди, що підлягає відшкодуванню. Наприклад, заподіяння шкоди здоров'ю може спричинити як компенсацію моральної шкоди, так і компенсацію матеріальної шкоди (відшкодування збитків).

Встановлення причинного зв'язку як умови цивільно-правової відповідальності необхідно у всіх випадках, коли покладається відповідальність у формі відшкодування шкоди (збитків). У таких випадках, як зазначається в науковій літературі: «необхідно встановити наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи і шкодою, що виникла (збитками)» [43]. Відповідно, протиправно заподіяна особою шкода підлягає відшкодуванню, а в разі якщо шкода викликана дією інших причин, а не протиправною поведінкою особи, вона цією особою не відшкодовується.

Науковці зазначають, що «причинний зв'язок є об'єктивно існуючим конкретним зв'язком явищ, одне з яких є причиною, а інше – наслідком, при цьому юридично значущою причиною завжди є поведінка людей, тобто суспільний, а не природний зв'язок явищ, який також можливий» [52]. Наприклад, псування овочів, викликана їх гниттям у результаті тривалого зберігання, тобто природне явище, яке саме по собі не може розглядатися як причинний зв'язок, що тягне за собою цивільно-правову відповідальність. Такі наслідки можуть бути викликані неналежними умовами зберігання овочів, що є суспільним, юридично значущим явищем, та тягне за собою відповідальність зберігача за шкоду, заподіяну покладавцю.

Питання про поняття причинного зв'язку в юридичній літературі викликає деякі суперечки, у результаті чого сформувалися і набули широкого поширення різні теорії причинного зв'язку: «теорія типового (адекватного) заподіяння шкоди; теорія необхідного та випадкового причинного зв'язку; теорія необхідної умови; теорія прямих та непрямих причинних зв'язків; теорія можливого та дійсного заподіяння шкоди» [224].

Так, відповідно до теорії типового (адекватного) заподіяння шкоди, «певна обставина є причиною даного результату лише у тому випадку, якщо ця обставина завжди викликає аналогічні наслідки, а не лише у конкретному випадку» [33]. Прихильники вказаної теорії зазначають, що «типовий причинний зв'язок потрібно інтерпретувати як наявність можливості передбачення особою настання негативних наслідків та дійсності» [139]. Ця теорія спростовується самою практикою, яка вказує на те, що типові причини не завжди спричиняють однакові наслідки.

Відповідно до теорії необхідного і випадкового причинного зв'язку, «для настання відповідальності потрібен необхідний причинний зв'язок між протиправною поведінкою і результатом, що настав, тобто випадковий причинний зв'язок не дає підстав для притягнення до відповідальності за результат» [87]. Однак і тут виникає практична проблема: після настання результату неможливо розмежувати необхідні і випадкові причини, що спричинили цей результат. Крім того, з погляду філософії випадкових причинних зв'язків бути не може, оскільки зв'язок між причиною та наслідком завжди є необхідним.

Як висвітлюється в науковій літературі «відповідно до теорії необхідної умови причиною даного результату може бути визнана лише така обставина, за відсутності якої результат не настав би» [72]. Разом з тим, науковці звертають увагу на те, що: «для виявлення причинного зв'язку прихильники теорії необхідної умови пропонують використовувати наступне правило: подумки виключити ту чи іншу обставину з-поміж причин, що призвели до даного результату, тобто, якщо б при цьому результат не настав би, то ця обставина визнається причиною результату, а якщо б при виключенні даної обставини результат все одно настав би, то ця обставина не є причиною результату» [71]. Незважаючи на зовнішню привабливість цієї теорії, з нею важко погодитися. Зокрема з цього приводу науковці зазначають «у світлі вказаної теорії причинний зв'язок з об'єктивно існуючого зв'язку явищ перетворюється на суб'єктивно оціночну категорію,

засновану на припущенні про те, що ця умова є причиною певного результату» [71].

Відповідно до теорії прямих і непрямих причинних зв'язків, причини настання шкоди (збитків) можуть бути прямими і непрямыми. Окремі науковці зазначають, що: «непрямі причинні зв'язки відповідно до цієї теорії пропонується не вважати юридично значущими і не враховувати як умови цивільно-правової відповідальності» [85]. При цьому, науковцями звертається увага на те, що «у вказаному вище випадку такі зв'язку не можна вважати і справжніми причинними зв'язками, а отже крім того, залишається проблема розмежування прямих та непрямих причинних зв'язків» [85].

У науковій літературі зазначається, що «згідно з теорією можливого і дійсного спричинення шкоди, усі обставини, супутні вказаному результату, є його причиною, проте не всі вони відіграють однакову роль, зокрема: одні обставини створюють абстрактну можливість настання негативного результату (наприклад, дитина, що купається в річці, може потонути); інші обставини створюють конкретну можливість настання негативного результату (наприклад, збирання квітів на діючому полігоні-стрільбищі); треті обставини перетворюють можливість настання негативного результату на дійсність, яка вже виникла, тобто це ті випадки, коли причина сумнівів не викликає» [74].

У разі абстрактної можливості настання результату причинного зв'язку в юридичному значенні немає. Якщо навіть результат настане, то він відповідальності не спричинить, оскільки створена ситуація не є об'єктивно повторюваною. У двох інших випадках є юридично значущий причинний зв'язок, оскільки створена така можливість, яка може бути перетворена на дійсність завдяки обставинам, що об'єктивно повторюються в даній ситуації.

Щоб відмежувати абстрактну можливість настання даного результату від конкретного, необхідно знати результат. В індивідуальних особливостях результату завжди втілюються індивідуальні особливості лише однієї

супутньої обставини. Отже, тільки та обставина є причиною, яка відобразилась в індивідуальних особливостях такого результату.

Щодо визначення «вини», у науковій літературі зазначається, що «вина як умова цивільно-правової відповідальності визначається як родовими ознаками, що характеризують провину у праві (включаючи цивільні галузі права), так і видовими (специфічними) ознаками» [74].

Разом з тим, науковці, у родовому відношенні вину розуміють як «суб'єктивну умову будь-якої юридичної відповідальності, яка виступає у психічному ставленні особи до своєї протиправної поведінки, у якій проявляється зневага до інтересів суспільства та окремих осіб» [232]. При цьому, звертається увага на те, що «внутрішні психічні процеси, які відбуваються у свідомості людини, безпосередньо дослідити неможливо, а оцінюються вони за їх зовнішнім проявами, тобто з поведінки людини» [74; 160].

Крім того, у цивілістичній науці виною в цивільному праві визначають, як «невжиття особою всіх залежних від неї заходів для належного виконання зобов'язання або для запобігання заподіяння шкоди» [30].

Отже, винною є усвідомлювана та вольова (навмисна чи необережна) протиправна поведінка особи. У цивільному праві вина має значну специфіку, що відрізняє її від вини у кримінальному та інших галузях права [232].

По-перше, у цивільному праві вина є умовою відповідальності як фізичних, так і юридичних. При цьому вважається, що вина юридичної особи виявляється у відповідності до положень статті 1172 ЦК України «у винних діях її учасників (підприємницькі товариства, кооперативи), органів (керівників), працівників, пов'язаних з виконанням ними трудових (службових, посадових) обов'язків» [121]. Учасники, органи, працівники юридичної особи, дії яких спричинили відповідальність юридичної особи, відповідають перед юридичною особою за регресним вимогою останнього

(стаття 124 ЦК України). Працівники юридичної особи відповідають перед ним за трудовим законодавством, оскільки є суб'єктами трудового права.

По-друге, у цивільному праві, на відміну кримінального права, діє презумпція винності правопорушника. Сторони в суперечці, зокрема позивач і відповідач зобов'язані доводити обставини, куди вони посилаються. Позивач доводить факт протиправності поведінки відповідача, факт настання шкоди (збитків), причинний зв'язок між протиправною поведінкою відповідача і шкодою, що настала. Вину відповідача позивач не може довести, тому що вина - психічне (внутрішнє) ставлення відповідача до своєї протиправної поведінки й результату, що настав. Тому, як зазначається, «тягар доведення невинуватості закон покладає на відповідача, який вважається винним доти, доки не доведе протилежне (статті 614, 803, 883, 886, 900, тощо ЦК України)» [121]. При цьому, «особа визнається невинуватою, якщо при ступені дбайливості і обачності, які від нього вимагалися зобов'язанням та умовам договору, вона ужила усіх заходів для належного виконання зобов'язань (абзац другий частини першої статті 614 ЦК України)» [121].

По-третє, виділення форм провини в цивільному праві не має такого суттєвого значення як, наприклад, у кримінальному праві, де від ступеня провини (умисел прямий чи непрямої, необережність у формі недбалості чи самовпевненості) залежить кваліфікація правопорушення та характер покарання. У цивільному праві, за загальним правилом: «вина є лише умовою, але не мірою відповідальності, оскільки тут діє принцип повного відшкодування збитків (частина третя статті 22 ЦК України)» [121]. Однак у випадках, передбачених законом, і в цивільному праві враховується ступінь провини, що виражається у трьох формах: намірі, грубій необережності та простій необережності. Форми провини в цивільному праві відображають ступінь вжиття усіх заходів щодо виконання зобов'язання, які були покладено на нього, з урахуванням конкретних обставин та особливостей самого суб'єкта-правопорушника (стаття 614 ЦК України) [121].

Намір або умисел, характеризується навмисністю порушення, неприйняттям правопорушником заходів для належного виконання покладених на нього обов'язків. Як правило, умисел у цивільному праві поширюється тільки на саму поведінку, але не на його результат (наприклад, постачальник навмисно затримує постачання, але не має на меті заподіяння отримувачу збитків).

Найчастішою умовою цивільно-правової відповідальності є вина у формі необережності. У науковій літературі визначається, що «необережність виражається у ненавмисності вчинення правопорушення, зокрема у недотриманні правопорушником необхідних вимог обережності і обачності (уважності), які від нього вимагалися покладеними обов'язками, конкретним обставинам, умовами договору, особливостям суб'єкта-правопорушника, тощо» [146]. Тут слід враховувати об'єктивний та суб'єктивний критерії оцінки характеру провини.

Об'єктивний критерій виявляється в характері покладених на правопорушника обов'язків та конкретних умов договору. Наприклад, виконання зобов'язання з доставки вантажу залізничним транспортом та гужовим транспортом передбачають різні вимоги дбайливості та обачності: у першому випадку, очевидно, вони є вищими. Суб'єктивний критерій оцінки провини обумовлений особливостями самого суб'єкта-правопорушника. Наприклад, у виконанні зобов'язання до дій майстра обґрунтовано пред'являються вищі вимоги дбайливості й обачності, ніж до дій учня, зобов'язаного виконати аналогічне зобов'язання.

На основі об'єктивного та суб'єктивного критерію оцінки форми провини в цивільному праві розмежовуються груба та проста необережність. У науковій літературі «груба необережність розуміється як недотримання правопорушником елементарних (звичайних) вимог обережності та обачності» [96; 145]. Так, пішохід припускає грубу необережність, переходячи вулицю на червоне світло світлофора. Однак, якщо пішохід є незрячим, таке ж порушення з його боку розглядатиметься як проста

необережність, оскільки він має бути більш уважним та обачним під час переходу вулиці.

У науковій літературі «простою необережністю визначається недотримання правопорушником високих (незвичайних) вимог дбайливості та обачності» [146; 174]. При цьому виконання елементарних вимог означатиме лише те, що не було допущено грубої необережності. Так, у вину пароплавству у формі простої необережності може бути поставлене невиконання у строк зобов'язання перевезення, якщо капітан судна, виконавши елементарні вимоги судноплавства, не виконав тих високих вимог, які він міг виконати, і внаслідок цього застряг у льодах.

Як зазначалося, виділення форм провини в цивільному праві (наміру (умислу), грубої та простої необережності) має значення у випадках, передбачених законом: при врахуванні провини потерпілого, при змішаній та спільній відповідальності. Вина потерпілого може бути підставою звільнення правопорушника від відповідальності. Так, шкода, що виникла внаслідок умислу потерпілого, не підлягає відшкодуванню, зокрема при грубій необережності потерпілого у відшкодуванні шкоди може бути відмовлено (стаття 1193 ЦК України).

Змішана відповідальність заснована на змішаній вині кількох осіб, які висувають одна одній зустрічні вимоги (стаття 211 ЦК України) [248]. У даному випадку збитки наступають у результаті винної поведінки і порушника, і потерпілого, при цьому зосереджуються у сфері лише потерпілого. Разом з тим, наступний результат є нероздільною величиною, внаслідок чого неможливо встановити, хто і в якому розмірі завдав збитків потерпілому. У таких випадках закон враховує ступінь провини та відповідно до неї розподіляються збитки. Зокрема, якщо і заподіювач, і потерпілий винні однаковою мірою (наприклад, автомобіліст, перевищивши швидкість, збиває пішохода, що переходить вулицю в недозволеному місці, - обидва допускають грубу необережність), то збитки розподіляються між ними також

у рівній мірі, в рівних частках. Якщо ж ступінь провини різний, то більшість збитків відшкодовується особою, яка має переважну провину.

Спільною (або солідарною) відповідальністю вважається відповідальність двох і більше осіб (співзаподіювачів та/або співборжників) за шкоду, заподіяну третій особі-потерпілій (наприклад, два автомобілі зіткнулися та завдали шкоди пішоходу) [218; 248]. Потерпілий у цьому випадку не винен (на відміну від змішаної провини). Завдана шкода при спільному заподіянні, так само як і при змішаній вині, є нероздільною величиною, оскільки невідомо хто з опонентів завдав потерпілому більшої шкоди (у цьому схожість зі змішаною виною). При спільному заподіянні потерпілому шкоди, заподіяні збитки відшкодовуються повністю, які згодом між самими співзаподіювачами розподіляються відповідно до ступеня провини кожного. Відповідальність декількох заподіювачів перед потерпілим є солідарною, а у випадках, прямо зазначених у законі, – частковою (стаття 173 ЦК України) [27].

По-четверте, у цивільному праві, за загальним правилом, лише вина виступає умовою відповідальності (стаття 614, частина друга статті 1166 ЦК України) [22; 248]. Законом чи договором можуть бути передбачені випадки відповідальності незалежно від вини, тобто за випадкове заподіяння шкоди. Наприклад, відповідальність незалежно від вини передбачена частиною другою статті 1188 ЦК України [155].

Видається, що юридична відповідальність не може бути безвинною, не може наступати за бездоганну поведінку особи. Випадки відповідальності незалежно від вини мають лише зовнішню схожість з юридичною відповідальністю, по суті, ж вони є спеціально передбаченим законом обов'язком особи, яка діє на свій ризик та розсуд, відшкодувати можливі негативні наслідки своєї правомірної діяльності, що відповідає відновлювальній функції цивільно-правової відповідальності. Суб'єктивною підставою такого відшкодування виступає ризик особи, яка бере на себе цей

ризик при здійсненні певного виду діяльності (підприємницької діяльності, діяльності, пов'язаної з джерелом підвищеної небезпеки тощо).

Положеннями статті 218 ГК України визначено, що «якщо інше не передбачено законом або договором, особа, яка не виконала або неналежним чином виконала зобов'язання при здійсненні підприємницької діяльності, несе відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили, тобто надзвичайних та невідворотних за цих умов обставин» [120]. До таких обставин не відноситься порушення обов'язків з боку контрагентів боржника, відсутність на ринку потрібних для виконання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів тощо. Підприємець несе підвищену відповідальність, він відповідає навіть за випадкове (невинне) заподіяння шкоди, оскільки за визначенням, він здійснює свою діяльність на свій ризик.

На засадах ризику будується відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки. Особа, діяльність якої пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих (використанням транспортних засобів, механізмів, електричної енергії високої напруги, атомної енергії, вибухових речовин, сильнодіючих отрут тощо), зобов'язана відшкодувати шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведе, що шкода виникла унаслідок непереборної сили чи наміру потерпілого (частина п'ята статті 1187 ЦК України) [248]. Джерела підвищеної небезпеки не можуть повністю контролюватись людиною, тому така відповідальність стимулює власників джерел підвищеної небезпеки до того, щоб постійно вдосконалювати джерела підвищеної небезпеки, що ними експлуатуються, зокрема техніку безпеки, знижуючи рівень неконтрольованого людиною прояву їх шкідливих властивостей. У наведених прикладах відповідальність правопорушника будується на засадах ризику, тобто настає незалежно від вини, а в деяких випадках вона має свої межі, якими виступає непереборна сила. У цьому слід розрізняти поняття «випадку» і «непереборної сили».

У науковій літературі зазначається, що «випадком вважається обставина, яку заздалегідь неможливо було передбачити, а тому й запобігти» [140; 226]. Випадкова обставина, яка стала причиною правопорушення, виключає провину правопорушника, але не позбавляє його відповідальності, якщо вона передбачена законом чи договором. Випадок характеризується суб'єктивною неупередженістю, оскільки якби правопорушник знав про майбутній випадок, він міг би його запобігти [226]. Так, якби підприємець знав, що його контрагент-боржник прострочить постачання сировини, він би заздалегідь потурбувався про інші джерела постачання сировини і не порушив своїх зобов'язань перед кредитором, і не поніс би відповідальність перед ним.

У науковій літературі в якості непереборної сили розуміють «обставини, що характеризуються надзвичайністю та об'єктивною неупередженістю за даних умов, тобто неупередженістю навіть у випадках, якби їх можна було передбачити» [41; 161].

Непереборна сила є підставою звільнення особи від відповідальності. Наприклад, прострочення доставки вантажу морським транспортом, спричинене обставинами непереборної сили (наприклад, штормом), звільняє перевізника від відповідальності (наприклад стаття 176 КТМ України) [80]. Слід наголосити, що надзвичайність та невідворотність обставини оцінюється з урахуванням конкретних умов діяльності особи, наприклад, обставини, пов'язані з плаванням у льодах, повинні по-різному оцінюватися для криголама та рибальської шхуни. Нерідко в договорах перераховуються «форс-мажорні обставини», які звільняють від відповідальності контрагентів. Однак необхідно враховувати, що в будь-якому випадку ці обставини при виникненні спору підлягають оцінці з точки зору «надзвичайності та невідворотності за цих умов».

Як зазначалося, підставою звільнення від відповідальності може бути лише випадкове заподіяння (при дії загального правила про відповідальність за провину) чи непереборна сила (при дії виключення про відповідальність

незалежно від вини), а й вина потерпілого. Так, шкода, що виникла внаслідок наміру потерпілого, не підлягає відшкодуванню; при грубій необережності потерпілого розмір відшкодування може бути зменшено або у відшкодуванні шкоди може бути відмовлено (стаття 1193 ЦК України) [248].

3.3. Особливості цивільно-правової відповідальності військовослужбовців в окремих цивільно-правових зобов'язаннях

Тривалий час, за своєю природою, як юридичний факт – виконання зобов'язань за цивільно-правовими договорами привертає увагу багато дослідників та науковців у галузі цивільного права. Так, більшість науковців у своїх дослідженнях доводять, що певною особливістю виконання зобов'язань за цивільно-правовими договорами, як юридичного факту, зокрема «правоприпиняючого» є те, що «сторони договорів, вчиняючи, з метою задоволення своїх прав, інтересів та потреб, певні та необхідні дії, тобто виконують права та обов'язки, визначені змістом зобов'язань» [113].

Водночас, на відміну від таких підстав припинення договірних зобов'язань, таких як: одностороння відмова від виконання договірних зобов'язань; неможливість виконання договірних зобов'язань за певних обставин, в тому числі за обставин «форс-мажору», «бойових дій», «техногенних» або «природних» катастроф, тощо, саме виконання договірних зобов'язань визначає природу початку та завершення виконання зобов'язань за договорами при досягненні визначеної мети [137]. Саме вказані особливості дозволяють розглядати виконання договірних зобов'язань в якості ідеальної та специфічної підстави припинення зобов'язальних правовідносин.

Разом з тим, у науковій літературі зазначається, що одним з важливих моментів, які виникають при укладенні цивільно-правових договорів, слід вважати досягнення сторонами договорів згоди щодо усіх істотних умов цих

договорів. Сьогодні, нажаль, поза увагою залишаються розгляд та дослідженню питань звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань у зв'язку із виникненням істотних обставин – ведення бойових дій, тимчасової окупації територій України, агресій військових формувань РФ, ведення воєнного стану, вимушених обмежувальних заходів, що призводить до низки негативних наслідків. Так, зокрема між контрагентами виникають спірні питання: «чи може одна із сторін договору бути звільненою від відповідальності за порушення договірних зобов'язань у разі настання «форс-мажорних» обставин, та чи взагалі зазначені обставини мають місце, та в який термін вони мають бути підтверджені. Окремі науковці зазначають, що: «як би контрагенти не намагалися максимально чітко виконувати свої зобов'язання за договорами, у реальному житті виникають події, на які вони не можуть вплинути (зокрема введення воєнного стану та ведення бойових дій)» [93].

У першу чергу, на початку слід зазначити, що військовослужбовці, окрім того, що вони є захисниками України та спеціальним суб'єктом правових відносин, з боку цивільного права вони є також «фізичними» особами, а отже й носіями суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, що виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу. Військовослужбовці виступають учасниками цивільних правовідносин, та в даному випадку суб'єктами зобов'язальних правовідносин.

За загальними визначеннями «суб'єктами зобов'язання є учасники правовідносин, які використовують свою правосуб'єктність шляхом реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків» [237].

У кожному зобов'язанні беруть участь боржник і кредитор. Кредитор є уповноваженою стороною, оскільки він має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, а боржник – зобов'язаною, оскільки він має здійснити на користь кредитора певну дію або утриматися від вчинення

певної дії. Тобто військовослужбовці можуть виступати як у ролі кредитора, так і бути боржником у зобов'язанні.

Таким чином, «кожен військовослужбовець є повноправним учасником цивільних правовідносин та стороною в цивільно-правовому договорі, а у випадку, якщо була заподіяна шкода, у відповідності до вимог законодавства України, військовослужбовець несе цивільно-правову відповідальність» [127].

Щодо виконання зобов'язання, то як правовий інститут – це сукупність цивільно-правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з виконанням зобов'язань (як договірних, так і позадоговірних).

Особливістю інституту виконання договірних зобов'язань у праві України є поширеність його норм «по-перше, основоположні норми щодо виконання зобов'язання вміщені в ЦК України, що дає підстави вважати виконання зобов'язання інститутом зобов'язального права як найбільшої підгалузі цивільного права; по-друге, норми щодо виконання майново-господарських (цивільно-правових за своєю природою) зобов'язань вміщені, зокрема, у главі 22 ГК України (статті 193-198), в інших нормативно-правових актах, а також у міжнародних договорах (конвенціях), учасницею яких є Україна; по-третє, цивільні відносини (у тому числі зобов'язальні відносини) відповідно до частини першої статті 7 ЦК України можуть регулюватись звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту» [21].

Питання про правову природу поведінки (дій чи утримання від певних дій), спрямованої на виконання договірних зобов'язань, на даний час не знайшли в цивілістичній науці свого однозначного вирішення. Так загально, виконання зобов'язань характеризується низкою ознак: основною є досягнення мети укладення договору; похідною є послідовність фактичних та юридичних дій сторін зобов'язання, спрямованість на досягнення економічної чи юридичної мети зобов'язання, задоволення чи здійснення суб'єктивних прав сторін, виконання обов'язків сторонами.

В юридичній літературі висловлені певні точки зору, за якими «вчинення (утримання від вчинення) дій на виконання договірних зобов'язань розглядається як: юридичний вчинок; особливий юридичний факт; двосторонній правочин; односторонній правочин» [90; 237].

На нашу думку, «виходячи зі змісту частини першої статті 202 ЦК України, слід підтримати позицію науковців, які розглядають дії на виконання договірних зобов'язань саме як учинення односторонніх правочинів, водночас, сприймаючи такий підхід, відзначимо, що правочинами в процесі виконання договірних зобов'язань можуть бути визнані тільки ті дії, які виконуються сторонами договорів належним чином (тобто є правомірними)» [133].

Таким чином, дії щодо виконання договірних зобов'язань з надання послуг є односторонньо-зобов'язуючими правочинами, за умови, якщо вони вчиняються належним чином, тобто є правомірними, інакше вони не можуть бути віднесені до правочинів, а є проявом порушення договірних зобов'язань.

З урахуванням наведеного, «під виконанням договірних зобов'язань з надання послуг пропонуємо розуміти сукупність фактичних або юридичних дій (у певних випадках – утримання від дії) сторін договірних зобов'язань, спрямованих на реалізацію передбачених договорами або законом їхніх суб'єктивних прав і обов'язків задля досягнення мети договірних зобов'язань (економічної та юридичної)» [135].

На сьогодні важливе значення для характеристики виконання договірних зобов'язань мають визначені законом засади виконання договірних зобов'язань. Серед таких принципів називають принцип «належного» та принцип «реального» виконання [230].

Доцільно зазначити, що в наукових колах й досі тривають дискусії щодо співвідношення належного та реального виконання договірних зобов'язань, хоча термін «реальне виконання» законодавцем взагалі не вживається, тому дискусії щодо співвідношення понять «належного» і «реального» виконання

позбавлені будь-якого сенсу, так-як відсутні як теоретичні, так і практичні аспекти [38; 39]. Тому, на нашу думку, при аналізі договірних зобов'язань з наданням послуг більш доречнішим буде розуміння належного виконання умов договорів про надання послуг.

Доцільно зазначити, що ще в римському праві, щоб виконання припинило зобов'язання, необхідним було дотримання таких умов, як умови про сторони договору, відповідність змісту договірних зобов'язань, час і місце виконання договірних зобов'язань.

У сучасному цивільному праві такі положення визначають «умовами виконання, елементами належного виконання договірних зобов'язань» [13; 21]. Останні складають зміст принципів належного виконання договірних зобов'язань. Спільним є те, що якщо не буде дотримано усіх вимог виконання договірних зобов'язань, то не буде досягнуто й мети, яка закріплена в договорі. Водночас, слід виділити найбільш суттєві елементи, які зводяться до того, що виконання зобов'язання є системою фактичних та/або юридичних дій сторін договірних зобов'язань, які полягають у здійсненні передбачених договором юридичних обов'язків для мети зобов'язання. Зазначене, у свою чергу, зумовлює появу і загальних положень окремих договорів, включаючи договори про надання послуг. Вони покликані уніфікувати загальні норми досліджуваного інституту договірних правовідносин, що має сприяти реалізації цих правовідносин.

Відповідно до положень ЦК України «однією з підстав припинення зобов'язання є неможливість його виконання, за яку жодна зі сторін не відповідає (стаття 607 ЦК України)» [217; 248].

Неможливість виконання зобов'язання може бути визначена як «суб'єктивна або об'єктивна нездатність сторони договору вчинити певні дії, що представляють собою зміст зобов'язання; неможливість виконання характеризується ситуаціями, у яких виконання стороною договірних зобов'язань, стало неможливим в силу певних причин; неможливість виконання договірних зобов'язань є подією, яка виникає на момент

виконання зобов'язання та протиставляється принципу односторонньої відмови від зобов'язання; поняття «неможливості» є збірним, так-як ця неможливість пов'язується з певними факторами, які перешкоджають нормальній динаміці виконання договірних зобов'язань» [13].

У наукових дослідженнях виділяють «фактичну», тобто «фізичну» неможливість (знищення індивідуально-визначеного предмету зобов'язання) і «юридичну» неможливість виконання (акти державних органів, втрата стороною договору речового права щодо предмету зобов'язання, вилучення речі, що є предметом договору, із цивільного обігу тощо).

Також, у науковій літературі зазначається, що «у виникненні неможливості виконання договірних зобов'язань сторонами договору, зобов'язання не припиняються. При неможливості виконання зобов'язання за наявності вини сторони договору, виконання цих зобов'язань не припиняється, а лише змінюється, так-як для винної сторони обов'язок виконання трансформується в обов'язок відшкодувати завдані контрагентові збитки, сплатити неустойку тощо» [179].

Однак слід розмежовувати неможливість виконання як підставу припинення зобов'язання та форс-мажор як підставу звільнення від відповідальності за невиконання договірного зобов'язання.

Говорячи про договірні зобов'язання, в яких військовослужбовці беруть участь, у сфері страхування, слід також виокремити певні проблеми. Нові договори страхування, в яких однією із сторін є військовослужбовці, страхові компанії на практиці не завжди укладають, хоча тут треба враховувати положення ст. 633 ЦК України щодо публічності договорів. Крім того, на практиці виникають ситуації, коли фізична особа уклала договір страхування відповідно до чинного законодавства України, а потім вже зазначену особу мобілізували, і відповідно, зазначена фізична особа змінила свій статус - вона стала військовослужбовцем, який є стороною в договорі страхування. Враховуючи зазначене, з метою захисту прав та охоронюваних інтересів військовослужбовців у страхових правовідносинах, внести зміни та

доповнення до ст. 988 ЦК України шляхом доповнення ч. 1 вказаної статті п. 7, в якому зазначити як обов'язок страховика виконати умови договору щодо військовослужбовців, які в процесі дії договору страхування змінили свій статус. Крім того, доцільно доповнити ст. 979 ЦК України ч. 2 наступного змісту: «...2. Призов на військову службу або мобілізація фізичної особи не є підставою для відмови від надання послуг страхування і укладання відповідного договору».

Крім того, на практиці виникають також проблеми щодо страхування ризику воєнних дій, адже це визначається як один із складних видів страхування з наступних підстав: 1) не всі страхові компанії здатні забезпечувати покриття військових ризиків; 2) самі по собі військові ризики є непередбачувальні і є затратними для учасників страхових відносин.

Аналогічна ситуація існує і у сфері кредитування, адже на сьогоднішній день банківські установи не охоче укладають нові кредитні договори з військовослужбовцями, а вже укладені договори з фізичною особою можуть бути трансформовані у зв'язку зі зміною статусу сторони договору. Тому відповідні зміни і доповнення мають бути внесені і до ст. 1054 ЦК України. Зокрема, з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів військовослужбовця як сторони кредитного договору, пропонується доповнити ч. 1 ст. 1056 ЦК України абзацом 2 наступного змісту: «... Призов на військову службу або мобілізація позичальника не є підставою для відмови від надання чи отримання кредиту».

Також на практиці часто виникають питання щодо договорів пожертви, за яким часто благодійні та волонтерські організації передають різні товари (наприклад, обладнання, автомобілі тощо) військовослужбовцю для виконання бойових завдань саме як фізичній особі. Але ця фізична особа перебуває в статусі військовослужбовця, і фактично в даному випадку йдеться про поєднання публічно-правового та приватно-правового статусу фізичної особи – військовослужбовця. Складність зазначеного питання полягає в тому, що в подальшому зазначений військовослужбовець може

бути демобілізований у порядку, визначеному чинним законодавством України, і відразує постає питання – що робити з майном, яке передали за договором пожертви (наприклад, автомобіль), адже з одного боку – за договором пожертви передано цей автомобіль конкретній фізичній особі (військовослужбовцю), а з іншого боку - автомобіль в даному конкретному прикладі переданий саме для виконання відповідних бойових завдань, спрямованих на захист нашої країни конкретним військовим підрозділом (формуванням тощо), і сама по собі фізична особа, який передається річ за договором пожертви, не має вирішального значення.

У зв'язку з цим пропонується внести відповідні зміни та доповнення до ст. 729 ЦК України (пожертва) шляхом доповнення до вказаної статті ч. 4, яку пропонується викласти в наступній редакції: «...4. У разі оформлення договору пожертви на конкретну фізичну особу, яка має статус військовослужбовця, для виконання бойових завдань військовим формуванням, після демобілізації, а також в разі смерті фізичної особи, передане їй майно за вказаним договором не належить на праві власності цій фізичній особі і не переходить в порядку спадкування іншим особам, а залишається для виконання бойових завдань і надалі у відповідному військовому формуванні, якому воно передавалося».

Окемо слід звернути увагу і на проблемах, пов'язаних з виконанням договору довічного утримання, укладеного відповідно до положень ст. 744 ЦК України фізичною особою як набувачем, і яка пізніше була відповідно до чинного законодавства України мобілізована. Зокрема, ці проблеми пов'язані з виконанням та припиненням договору довічного утримання (догляду). Аналогічна ситуація виникає і щодо спадкового договору, укладеного відповідно до ст. 1302 ЦК України. Аналізуючи зазначені норми ЦК України, можна дійти висновку, що необхідності внесення змін та доповнень до вказаних статей немає, оскільки чинним законодавством України передбачені загальні підстави для припинення і договору довічного утримання (догляду),

і спадкового договору, і вони включають ситуації, коли набувачем за вказаними договорами є військовослужбовець.

Ще одним складним питанням щодо участі військовослужбовців у договірних зобов'язаннях є питання щодо надання згоди іншого з подружжя щодо цивільно-правових договорів, коли один із подружжя є військовослужбовцем. Це стосується тих цивільно-правових договорів, які відповідно до чинного цивільного законодавства України передбачають обов'язкову згоду іншого з подружжя щодо укладання правочину (наприклад, відчуження спільного нерухомого майна, автомобіля тощо). Складність на практиці полягає в тому, що один з подружжя, який є військовослужбовцем, і який не проти укладання відповідного договору щодо відчуження майна, фізично і технічно не може підтвердити свою згоду на укладання зазначеного правочину і оформити це нотаріально, оскільки перебуває у відповідному військовому формуванні. Порядок укладання правочинів передбачений главою 16 ЦК України, зокрема, ст. 205 ЦК України визначає форму укладання правочину. Відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, а також відповідно до ст. 40 Закону України «Про нотаріат», до нотаріально посвідчених прирівнюються заповіти та довіреності, посвідчені відповідними особами (в тому числі, командиром військової частини). Проте, на практиці командири військових частин такі правочини не хочуть засвідчувати, тобто провести таке посвідчення дуже складно, а відтак, це унеможлиблює в подальшому укладання договору на відчуження спільного подружнього майна. З метою врегулювання зазначеної ситуації, враховуючи завантаженість командирів військових частин, доцільно запровадити механізм посвідчення згоди іншого з подружжя, який є військовослужбовцем, на укладання цивільно-правових договорів, які потребують нотаріально засвідченої згоди іншого з подружжя. Зазначений механізм полягає в тому, що військовослужбовець подає заяву нотаріусу, яку підписує за допомогою кваліфікованого електронного підпису особи, що передбачено Законом України [177], що у свою чергу дає змогу

нотаріусу чітко ідентифікувати особу і її згоду. І вже в такому випадку нотаріус може посвідчити згоду іншого з подружжя, який є військовослужбовцем, на укладання певного цивільно-правового договору щодо розпорядження спільним майном подружжя. У зв'язку з цим можна внести зміни та доповнення до ст. 209 ЦК України (форма правочину) шляхом включення ч. 5 наступного змісту: «...5. У разі, коли один із подружжя є військовослужбовцем і не може особисто в присутності нотаріуса засвідчити свою згоду на укладання цивільно-правового договору щодо спільного майна подружжя, він подає заяву нотаріусу, яку підписує за допомогою електронного цифрового підпису особи. Після ідентифікації особи та його згоди, нотаріус посвідчує згоду іншого з подружжя, який є військовослужбовцем, на укладання певного цивільно-правового договору щодо розпорядження спільним майном подружжя». Аналогічні зміни та доповнення можна внести до Закону України «Про документообіг». Внесення зазначених змін та доповнень буде виходом із зазначеної складної ситуації і лише позитивно вплине на правове регулювання договірних відносин у цій сфері.

З 24 лютого 2022 року, коли розпочалось повномасштабне вторгнення військових формувань РФ на територію України, відкрило новий ракурс розгляду та вирішення проблем цивільно-правового характеру, з якими зіткнулися громадяни України та держава загалом. Тут відмічається, що ведення бойових дій країною агресором на території України призводить до загроз життю та здоров'ю громадян України, а також до нанесення суттєвих та важких руйнувань та шкоди цивільній та військовій інфраструктурі, а також загибелі цивільного населення та військовослужбовців, що авжеж потребує негайного вжиття заходів щодо захисту, окрім невід'ємного права на життя, також прав власності, договірних правовідносин, тощо.

Слід звернути увагу, що Торгово-промислова палата України у своєму листі від 28 лютого 2022 року визначила «військову агресію російської федерації проти України, що стало підставою запровадження воєнного стану,

слід вважати форс-мажорними обставинами, а отже зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору» [254].

Сам по собі форс-мажор не відмінняє для сторони обов'язок з виконання договірних зобов'язань, а лише на деякий час звільняє від відповідальності, в результаті за порушення строків з його виконання.

Натомість «форс-мажорні обставини можуть бути лише певною відстрочкою у виконанні договірних зобов'язань до моменту закінчення форс-мажорних обставин, в даний період до моменту припинення/скасування воєнного стану, оскільки укладений між сторонами договір є обов'язковим для них до виконання» [217].

Так, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» доповнено, серед іншого, розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України пунктом 18 [166].

Зокрема, наразі вказаним пунктом визначено, що «у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 ЦК України, а також від обов'язку сплати на користь кредитора (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення» [248].

Відповідно до Закону України «Про споживче кредитування» пунктом 6 визначено, що «у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після дня його припинення або скасування у разі прострочення споживачем виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит споживач звільняється від відповідальності перед

кредитодавцем за таке прострочення. У разі допущення такого прострочення споживач звільняється, зокрема, від обов'язку сплати кредитодавцю неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) споживачем зобов'язань за таким договором. Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з причин інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056-1 ЦК України, у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті» [179].

Разом з тим, звертається увага на позитивні моменти врегулювання питань щодо неналежного або неспроможності виконання споживчих (кредитних) договорів у зв'язку з воєнним станом та бойовими діями, зокрема, у відповідності до положень Закону України «Про споживче кредитування», у період дії воєнного стану, нарахування неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких була передбачена договорами споживчого кредитування, що нараховані починаючи з 24 лютого 2022 року, тобто з дня повномасштабного вторгнення військових формувань РФ на територію України, за прострочення виконання (невиконання, або часткове виконання) за зазначеними договорами, підлягають списанню кредитором.

Однак, слід зазначити, що існують і інші види цивільно-правових договорів, окрім договорів позики, зокрема, договори: «купівлі-продажу», «найму» (оренди), «підряду» тощо. Ситуація щодо нормативно-правового врегулювання проблемних питань у вказаних правовідносинах, дещо відрізняється від врегулювання проблемних питань щодо виконання договорів споживчого кредитування. Так, за вказаними вище договорами, сторонам таких договорів необхідно довести, що умови цих договорів та договірні зобов'язання не виконанні належним чином, або не в повному обсязі, у зв'язку з веденням бойових дій в умовах дії воєнного стану, а також у випадку доведення фактів невиконання зобов'язань, у зв'язку з настанням обставин непереборної сили (бойові дії, тимчасова окупація, настання

негативних наслідків у зв'язку із військовою агресією та вчиненням військових злочинів, техногенними та природними катастрофами (в якості прикладу пошкодження Каховської ГЕС), тощо), сторони договорів будуть звільнені від відповідної відповідальності [132].

Враховуючи викладене вище, в якості підсумків слід зазначити, що загалом, кожний, укладений між сторонами, вид цивільно-правового договору повинен містити, в обов'язковому порядку: положення щодо певних дій сторін договору; умови виконання зобов'язань за договорами в умовах «форс-мажорних» обставин, зокрема, враховуючи сьогодення, в умовах ведення бойових дій; наслідки належного або неналежного виконання умов договору та договірних зобов'язань, враховуючи «форс-мажорні» обставини; тощо [132].

Наразі, ведення бойових дій на території України, зокрема, військова агресія військових формувань РФ, вплинула на більшість сфер життєдіяльності громадян України, в тому числі на можливість виконання цивільно-правових зобов'язань за договорами військовослужбовцями. Передбачається, що завдяки вказаним підставам, більшість укладених в Україні цивільно-правових договорів, належним чином, не будуть виконані, оскільки умови виконання договірних зобов'язань, враховуючи бойові дії, будуть змінюватись, а в окремих випадках, взагалі, у зв'язку із неможливістю виконання договірних зобов'язань, укладені договори будуть розірвані. Зазначене дає підстави продовжувати дослідження питань щодо наслідків невиконання зобов'язань за цивільно-правовими договорами у зв'язку із запровадженням по всій території України воєнного стану.

Підсумовуючи вище сказане, доходимо висновків, що виконання військовослужбовцями належним чином зобов'язань за умовами договору слід вважати за умов належних предмету зобов'язань за договорами; суб'єктів цих зобов'язань за договорами; строків виконання зобов'язань за договорами; місця виконання визначених договором зобов'язань; способів виконання, передбачених договором, зобов'язань. Зважаючи на викладене,

можна стверджувати, що дотримання вказаних умов (вимог) договору, у разі належного виконання усіх зобов'язань призведуть до одночасно правоприпиняючих юридичних фактів та виникнення юридичних наслідків.

На сьогоднішній час, коли військова агресія РФ проти України вплинула майже на всі сфери життєдіяльності людини в Україні, зокрема, на можливість виконання цивільно-правових зобов'язань, звичайно ж виникли нові обставини, що стають перешкодою особам, учасникам договірних зобов'язань, серед яких є й військовослужбовці, виконати умови та зобов'язання, передбачені договором належним чином. У зв'язку з чим необхідно дослідити питання щодо наслідків невиконання цивільно-правових зобов'язань через запровадження військового стану в Україні, та, зокрема, з метою визнання таких обставин «форс-мажорними». Крім того, обставини сьогодення можна також вважати загально-масштабними, як і період введення на території України та й по всьому світу, карантинних заходів з метою запобігання розповсюдження гострого респіраторного вірусу «COVID-19», який вже встиг закінчитися. Зазначене потребує і спеціального законодавчого врегулювання, постановлення і обґрунтування правових позицій, що дозволило б більш детально врахувати особливості усіх аналогічних ситуацій.

Моментом припинення зобов'язання шляхом його належного виконання визнається відповідне прийняття результатів зобов'язання стороною договору, що оформлюється належним чином і в порядку, встановленому сторонами договору чи законом. Прийняття виконання зобов'язань є діями сторони договору, що припиняє здійснення, а разом із ним і самі договірні зобов'язання, дією, що свідчить про прийняття кінцевого результату [137].

Також, моментом припинення договірних зобов'язань може бути момент настання юридичного факту в сукупності, визначеній зобов'язаннями.

Крім того, моментом припинення договірних зобов'язань шляхом їх виконання можуть бути дії сторони договору. Зокрема, договір позики припиняється внаслідок внесення останньої грошової суми на рахунок

кредитора (в разі, визначення порядку повернення позики частинами, що було оформлене договором, а не розпискою). Виконання договірних зобов'язань, безумовно, є самостійним юридичним фактом. На користь цієї тези свідчить існуюча в науковій літературі думка, що «виконання правочину є самостійним правочином, у зв'язку з чим його можна визнати недійсним на тих самих засадах, що й загальний правочин» [107; 206; 219].

Отже, якщо сторонами не було досягнуто згоди щодо редагування договору у відповідності з обставинами, існуючими на сьогодні, враховуючи умови воєнного стану, які істотно змінились, то договір може бути розірваний, з підстав, що закріплені у ЦК України та змінений за рішенням суду на вимогу сторони заінтересованої та за наявності одночасно таких умов: укладаючи договір, сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; зміну обставин зумовила причина, яку заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всіх докладених зусиль, які від неї вимагалися [137].

В умовах введення по всій території України воєнного стану, у зв'язку із повномасштабним вторгненням військових формувань країни агресора – РФ на територію України 24 лютого 2022 року, питання нормативно-правового регулювання цивільно-правових відносин, зокрема, участі військовослужбовців у цих відносинах не залишилось поза увагою.

Так, одним із нагальних питань, що виникли в умовах воєнного стану, стало питання щодо виконання аліментних зобов'язань військовослужбовцями, зокрема стягнення аліментів із платників - військовослужбовців, які перебувають у Збройних Силах України.

Законодавство України встановлює, що «жодних обмежень щодо стягнення аліментів із військовослужбовців не встановлено». Зокрема положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 року № 122 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 року № 146» встановлено, що: «з військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України

військових формувань, Держспецзв'язку, Держспецзв'язку, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу органів та підрозділів внутрішніх справ, Національного антикорупційного бюро, Державного бюро розслідувань, БЕБ, служби цивільного захисту та Державної кримінально-виконавчої служби, співробітників Служби судової охорони утримання аліментів провадиться за всіма видами грошового забезпечення, крім грошового забезпечення, що не має постійного характеру, та інших випадків, передбачених законом» [167].

Отже, з вищенаведеного, військовослужбовці виконують свої зобов'язання стосовно сплати аліментів на загальних засадах, за всіма видами грошового забезпечення (крім такого, що не має постійного характеру).

Звертається увага на те, що питання аліментів, яке може виникнути в колишнього подружжя, у тому числі, в колишнього подружжя, в якому чоловік є військовослужбовцем, може бути врегульоване на підставі нотаріально засвідченого договору. Вказаний спосіб забезпечення виконання аліментних зобов'язань з боку військовослужбовців є актуальним в умовах війни та так званих «релокації» батьків і дітей, у тому числі за кордон.

Звідси, батько (батько військовослужбовець) та мати (мати військовослужбовець) мають право укласти між собою аліментний договір, тобто договір «Про участь в утриманні дитини», який підлягає нотаріальному посвідченню, та в положеннях якого можуть встановити розмір, строки, а також порядок сплати аліментів і додаткових витрат на дитину.

Водночас існує й варіант укладення договору «Про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно», який посвідчується нотаріально, і що є альтернативою стосовно аліментних зобов'язань. У відповідності до зазначеного договору, платник аліментів, у тому числі й батько – військовослужбовець, в якого виникли аліментні зобов'язання, передає у власність своєї дитини наявне в нього у власності нерухоме майно, і при цьому звільняється від сплати аліментів.

Однак, залишаються обов'язки щодо сплати додаткових витрат на утримання дитини, які є незмінними.

Таким чином, питання належного утримання дітей, в умовах воєнного стану та ведення на території України повномасштабної війни, залишаються пріоритетними, оскільки ці питання є одними із найважливіших у сфері захисту прав та законних інтересів дітей в умовах воєнного стану та бойових дій.

Введення в дію, по всій території України, воєнного стану, значно вплинуло на порядок стягнення аліментів, зокрема щодо виконання аліментних зобов'язань батьками, у тому числі військовослужбовцями. Звертається увага на те, що в окремих спеціальних нормативно-правових актах зазначається, що, аліментні зобов'язання виконуються в обов'язковому порядку.

Починаючи з 24 лютого 2022 року, у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ на територію України, було прийнято рішення про тимчасове блокування державних реєстрів та доступу до них. Вказане призупинило фактичне виконання існуючих рішень суду. Однак, таке блокування, не вплинуло на виконання обов'язків щодо утримання дітей усіма можливими способами (наприклад, шляхом самостійної сплати аліментів безпосередньо іншому батькові).

Принагідно, на ініціювання нових судових проваджень і продовження існуючих спорів, введення в дію воєнного стану аж ніяк не вплинуло, оскільки функціонування судової системи продовжило здійснюватися та й надалі здійснюється. Винятком були випадки початку військових дій, коли судами розглядалися насамперед справи окремих категорій. І навіть у такий період право на звернення до суду не нівелювалося. Окремим питанням звернення до суду може розглядатися ситуація, коли такий суд фізично знищений або за його місцезнаходженням ведуться активні бойові дії, або він перебуває на тимчасово окупованій території. У разі територіальна підсудність цих судів змінюється, справи передаються в інший суд.

Війна на території України в окремих сферах спричинила застосування пільг, відсутність нарахування пені та штрафів, зменшення фінансового навантаження громадян з тих чи інших питань. Прикладом цього було запровадження кредитних канікул за кредитними договорами. Водночас утримання дітей є окремим обов'язком, щодо якого закон чітко встановив відсутність будь-яких преференцій. Якщо платник аліментів ігнорує свій обов'язок і не виконує рішення суду, всі види відповідальності застосовні для нього (пені, штраф, адміністративна, кримінальна відповідальність тощо).

Окремим питанням, яке виникло в існуючих умовах, стало стягнення аліментів з військовослужбовців. Закон не містить жодних винятків із цього приводу та покладає на них обов'язок неухильно здійснювати утримання дітей. При цьому стягнення аліментів здійснюється на загальних засадах та за всіма видами доходів таких платників.

Внаслідок військових дій значна кількість громадян втратила не лише своє майно, а й роботу та доходи. У таких умовах аналогічно виникає питання: «Яким чином має здійснюватись утримання дітей тими батьками, які стали безробітними?» Закон не виділяє безробіття як обставина, за якої аліменти можуть не виплачуватись. Нині, як й у довоєнний період, безробітні боржники зобов'язані платити аліменти з середньої зарплати для працівників території, де вони проживають (перебувають).

Насамкінець, як і будь-яке питання, що виникає із сімейних правовідносин, аліменти можуть бути врегульовані між батьками добровільно на підставі договору. Такий договір особливо актуальний у світлі зміни місць та країн проживання батьків та дітей, і дозволяє врегулювати максимально широко та паритетно матеріальне забезпечення дитини.

Окремим питанням, що виникає на часі, є притягнення боржників, які не сплачують аліменти, до відповідальності.

Нагадаємо, що статтею 196 СК України передбачено відповідальність за прострочення сплати аліментів, зокрема у вигляді стягнення за рішенням

суду пені у розмірі 1% від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення.

Розрахунок провадиться з дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня прийняття судом рішення про стягнення пені, але не більше ніж 100 відсотків заборгованості.

Крім того, слід пам'ятати, що за несплату аліментів передбачено також адміністративну (статтю 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення) та кримінальну (статтю 164 Кримінального кодексу України) відповідальність.

Усі перелічені види відповідальності діють і зазнали змін під час війни. Відповідно, несплата аліментів під час воєнного стану не звільняє платника аліментів від відповідальності.

Коли аліменти на дитину з військового під час військового стану не сплачуються, передбачені такі санкції: Нарахування пені, яка становить 1% за кожний день прострочення виплати (проте сума неустойки неспроможна перевищувати суму боргу); Адміністративна відповідальність за статтею 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення; Кримінальна відповідальність за статтею 164 Кримінального кодексу України.

Цікавим виступає й правове регулювання орендних відносин військовослужбовців у рамках цивільного законодавства, що загалом можна визнати досить чітким та несуперечливим. При цьому, існують окремі проблеми, які не дозволяють правозастосовникам однозначно вирішувати питання про точне застосування норм, що породжує неоднозначність у судовій практиці та складнощі у врегулюванні спірних ситуацій, що прямо позначається на якості українського правосуддя в цивільних справах.

Як зазначається в літературі: «договір оренди є зобов'язанням, яке полягає у передачі майна, але при цьому не тягне за собою перехід право власності на вказане майно до іншої особи» [110]. При цьому, «орендодавець залишається власником речі, що передається орендатору, а також має

повноваження розпоряджатися своїм майном, водночас, повноваження володіння та користування орендодавець передає орендарю» [110].

М. В. Мороз визначає договір оренди як «самостійний вид цивільно-правового договору, умови якого визначають обов'язок орендодавця з одного боку щодо надання орендарю з іншого боку у тимчасове володіння та (або) користування майна на визначений строк за встановлену плату» [114]. Водночас, окремі науковці звертають увагу на особливість даного цивільно-правового договору, як «право власності орендаря на плоди, продукцію та доходи, які він отримує в результаті майна, що орендується» [116].

Аналіз нормативного визначення поняття договору оренди дозволяє виділити такі його сутнісні ознаки «основу договору оренди лежать взаємні зобов'язання його сторін; зобов'язання орендодавця полягає у наданні орендарю будь-якого майна у тимчасове володіння та користування або у тимчасове користування; зобов'язання орендаря полягає в оплаті за передані йому орендодавцем повноваження володіння та користування (користування) майном; повноваження володіння та користування (користування) майном передаються орендарю на певний час (на певний строк)» [237].

Також у літературі зазначається наявність у договорі оренди характерних рис, властивих самостійним видам цивільно-правових договорів. До таких рис можна віднести, насамперед, належність договору оренди до певної категорії цивільно-правових договорів (зокрема, категорії договорів на передачу майна).

Крім того, для договору оренди характерно диспозитивний характер норм, дія якого починається за умови відсутності врегулювання сторонами відповідних питань у договорі.

Також для договору оренди характерна така риса, як внутрішня класифікація, яка заснована на виділенні окремих видів залежно від типу майна, що здається в оренду.

Розглядаючи договір оренди як одне з цивільно-правових зобов'язань, слід зазначити, що властивими йому ознаками виступають: двосторонній

характер зобов'язання, консенсуальність, відплатність, взаємність виконання зобов'язань орендаря та орендодавця. Ті ж самі ознаки й застосовуються до договорів оренди, які укладаються між юридичними особами та військовими організаціями, між юридичними особами та військовослужбовцями, між фізичними особами та військовослужбовцями тощо.

Договір оренди є двостороннім у зв'язку з наявністю в кожній з його сторін обов'язку на користь іншої сторони, таким чином, орендодавець є одночасно і боржником орендаря у зв'язку з обов'язком передати в оренду певну річ та його кредитором щодо права вимагати орендну плату за надану у володіння та користування річ.

При цьому договір оренди, що випливає з його нормативного визначення, характеризується тим, що його конструкція включає два зустрічні обов'язки: для орендодавця – обов'язок передати орендарю у володіння та користування відповідно до умов укладеного договору певне майно, а для орендаря - обов'язок сплатити за оренду переданого майна.

Разом із зазначеним, військовослужбовці та військові організації, на загальних засадах, можуть бути учасниками цивільно-правових відносин щодо користування земельними ділянками. Однією з можливостей набуття права користування земельною ділянкою є порядок, передбачений у статті 93 Земельного кодексу (далі – ЗК) України, відповідно до чого «право оренди земельної ділянки є заснованим на договорі строковим платним володінням та користуванням земельною ділянкою, необхідною для орендаря для проведення підприємницької та іншої діяльності» [61]. Земельні ділянки можуть передаватися в оренду громадянам, в тому числі військовослужбовцям та юридичним особам, в тому числі військовим організаціям України, іноземним громадянам та особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним об'єднанням та організаціям, а також іноземним державам.

Оскільки нині в умовах воєнного стану, набуття права користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення шляхом

придбання його у власність неможливе, усі сільгоспвиробники користуються земельними ділянками на підставі договорів оренди зазначених земельних ділянок. Взаємини сторін у цій сфері регулюються положеннями ЗК України та Законом України «Про оренду землі».

Відповідно до положень статті 6 Законом України «Про оренду землі» визначено, що «орендарі набувають права оренди земельної ділянки на підставах та у порядку, передбачених ЗК України, ЦК України, ГК України, іншими законами України та договором оренди землі» [171].

Положення статті 13 Закону України «Про оренду землі» передбачають, що «договір оренди землі є договором, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендарю земельну ділянку у володіння та користування на визначений термін, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог Земельного законодавства» [171].

Звертаючись до судової практики, встановлено, що більшість справ, пов'язаних із цивільно-правовими відносинами щодо оренди земельних ділянок, становлять справи про стягнення заборгованості за орендну плату, тобто орендарі, користуючись земельними ділянками, порушують принцип платного користування землею.

Причинами вказаних порушень виступають багато факторів, такі як: знищення врожаю внаслідок несприятливих погодних умов; передача в оренду земельної ділянки непридатної для сільськогосподарського виробництва; а також у сучасних умовах воєнного стану, такі форс-мажорні обставини як ведення бойових дій; тимчасова окупація тощо.

Крім вищезазначеного, згідно положень статті 13 Закону України «Про оренду землі» відзначається, що «обидві сторони договору оренди земельної ділянки мають діяти, виконуючи умови зазначеного договору оренди у межах чинного законодавства» [171]. Принагідно звернути увагу на те, що законодавство не передбачає надання земельної ділянки в користування за

договором оренди в безоплатне користування, тобто, коли орендар повністю звільняється від орендної плати.

Укладаючи договір оренди земельної ділянки, сторони зазвичай передбачають у ній, що в разі настання форс-мажорних обставин, підтверджених належними доказами, орендар звільняється від відповідальності за несвоєчасну орендну плату.

Також, як ЦК України так і ГК України передбачають, що «учасники цивільних та/або господарських відносин несуть цивільно-правову та/або господарсько-правову відповідальність за вчинення правопорушення у сфері договірних відносин за договором оренди та у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників цивільних та/або господарських санкцій на підставах та у порядку, передбачених ЦК та ГК України, іншими законами та договором» [246].

Таким чином, передбачаючи в договорах оренди умову про звільнення від відповідальності за невнесення орендної плати у разі настання форс-мажорних обставин, сторони не передбачають автоматичного звільнення орендаря від орендної плати, а лише звільнення від сплати санкцій за невиконання або несвоєчасне виконання такого обов'язку.

Зазначена умова договору оренди, повністю відповідає нормам цивільного та господарського законодавства України.

Відносини у сфері оренди майна, зокрема нерухомості, регулюється ЦК України, а також деякими спеціальними законами, що визначають особливості оренди окремих видів майна, таких як: Закон України «Про оренду державного та комунального майна» [170], Закон України «Про оренду землі» [171] тощо.

За договором оренди (найму) орендодавець передає або зобов'язується передати орендарю майно в користування за плату на визначений строк (статті 283, 759 ЦК України).

Як правило, договір оренди є двостороннім. Сторонами договору можуть бути фізичні, юридичні особи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Основними ознаками, що відрізняють договір оренди від інших видів договорів, є «передача майна у тимчасове користування, а не у власність; обов'язковість повернення майна орендодавцю після закінчення строку дії договору або за його дострокового розірвання; оплатність користування орендованим майном» [110].

Аналіз положень статей 180, 638 ЦК України дає зрозуміти, що «суттєвими умовами договору визначено умови, без дотримання яких договір вважатиметься неукладеним». При цьому звертається увага й на істотні умови договору оренди нерухомого майна, до яких відносять «предмет договору (об'єкт оренди нерухомості); форму договору; ціну (розмір орендної плати з урахуванням її індексації); термін дії договору; інші умови, які, на думку сторін, необхідно включити до договору» [237].

У договорі мають бути зазначені обов'язки орендаря «використовувати приміщення та майно виключно за цільовим призначенням, зазначеним у договорі; належним чином сплачувати орендну плату; сплачувати за комунальні послуги, якщо інше не встановлено договором найму; берегти орендоване майно, підтримувати його у належному стані, запобігати пошкодженню; відшкодувати орендодавцю вартість орендованого майна у разі його відчуження чи знищення з вини орендаря; відновити власним коштом пошкоджене з вини орендаря майно чи відшкодувати орендодавцю витрати його ремонт».

При несплаті орендарем за користування майном з нього підлягає стягненню основний борг за увесь період з дати передання майна в оренду (за відповідним актом прийому-передачі) до дня повернення (за актом прийому-передачі) при розірванні договору.

При несплаті за користування приміщенням при оренді між суб'єктами договору підлягають стягненню штрафні санкції в указаному розмірі за певний період указаний у договорі.

За статтею 625 ЦК України «при порушенні строків сплати за оренду підлягає стягненню основний борг із індексом інфляції згідно офіційного індексу споживчих цін, встановленого Державною службою статистики України, та 3% річних».

При несплаті орендарем у добровільному порядку для звернення з позовом, необхідно вчинити наступні дії: розробити акт звірки розрахунків за договором оренди та акт повернення приміщення у зв'язку з припиненням договору оренди; обґрунтувати і надіслати вимогу про сплату заборгованості за договором оренди із вкладенням оригіналів акту приймання-передачі (повернення) приміщення та акту звірки розрахунків; сплатити судовий збір за установленою ставкою; підготувати і посвідчити вірність копій усіх документів стосовно спору; розробити фактично і нормативно обґрунтовану позовну заяву із розрахунками сум до стягнення; надіслати орендарю цінним листом з описом вкладення позовну заяву з копіями усіх додатків; надіслати до господарського суду за місцезнаходженням відповідача один примірник позовної заяви з доданням посвідчених копій усіх додатків і оригіналів документа про сплату судового збору та опису вкладення в цінний лист відповідачу.

Є доцільним зазначення в позові вимоги про компенсацію відповідачем як судового збору, так і гонорару, сплаченого орендодавцем адвокату, за підготовку справи до розгляду і представництво в судовому процесі.

У постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03.06.2019 у справі № 903/432/18 про стягнення заборгованості по сплаті орендних платежів згідно договору оренди нерухомого майна, неустойки за несвоєчасне виконання грошового зобов'язання з орендної плати за користування нерухомим майном суд касаційної інстанції дійшов висновку, що «до спорів, що виникають з приводу нерухомого майна,

відносяться спори, вимоги за якими безпосередньо стосуються об'єкта нерухомого майна, і не відносяться спори, предметом яких є стягнення заборгованості, яка виникла внаслідок невиконання зобов'язань за договором, незалежно від того, що такий договір укладений щодо нерухомого майна. До таких позовів застосовуються загальні правила підсудності» [157].

Однак ВС у постанові № 910/6644/18 від 09.09.2020 року, ВПВС у постановках № 910/10647/18 від 07.07.2020 року, № 911/2390/18 від 16.02.2021 року зазначив, що «чинна редакція частини третьої статті 30 ГПК України вказує на виключну підсудність справ у спорах, що виникають з приводу нерухомого майна, господарським судам за місцезнаходженням майна або основної його частини; тому слід дійти висновку, що виключна підсудність застосовується до тих спорів, вимоги за якими стосуються нерухомого майна як безпосередньо, так і опосередковано, а спір може стосуватися як правового режиму нерухомого майна, так і інших прав та обов'язків, що пов'язані з нерухомим майном; у таких спорах нерухоме майно не обов'язково виступає як безпосередньо об'єкт спірного матеріального правовідношення; тому до спорів, предметом яких є стягнення заборгованості, яка виникла внаслідок невиконання зобов'язань за договором, який укладений щодо користування нерухомим майном, поширюються норми частини третьої статті 30 ГПК України» [153; 154; 156].

Порядок, підстави та умови припинення договірних зобов'язань, мають для цивільних відносин актуальне, а також практичне значення, оскільки вони стосуються майнових прав сторін договору, а в багатьох випадках можуть спричинити для останніх негативні правові наслідки.

Стосовно суб'єктивних прав та обов'язків учасників договірних відносин, відповідно до чинного законодавства України, вони діють, допоки не будуть припиненими. Строк є ключовою характеристикою та складовою змісту зобов'язання, адже будь-які зобов'язальні відносини мають свою тривалість. Зазначене відноситься і до регулятивних відносин, і до

охоронних. Стосовно тривалості договірних відносин, то вона визначається сторонами в договорі, а отже, упродовж дії договору права та обов'язки сторін договору мають бути здійснені. Після спливу визначеного терміну, договірні правовідносини припиняються. Проте слід наголосити, що сучасне законодавство завершення строку не вважає остаточною підставою для припинення зобов'язання.

Найбільш прийнятним та бажаним наслідком припинення зобов'язань є результат їх належного виконання, тобто виконання взаємних прав та обов'язків, що дозволяє враховувати інтереси учасників цивільно-правових відносин. Зміст зобов'язання становить його виконання та полягає у здійсненні боржником певних дій, таких як: передачу майна, виконання робіт, сплату грошей або утримання від дій, яких кредитор має право вимагати.

Окремі науковці приділяють увагу питанням припинення договірних та зобов'язальних правовідносин, при цьому попри значну кількість наукових праць, проведений аналіз судової практики окреслює нові завдання для юридичної науки [258].

Так у наукових колах зазначається, що «виходячи з розуміння зобов'язання як правовідносин, у яких стороні договору належить юридичний обов'язок вчинити певні дії на користь іншої сторони договору, а також право однієї сторони договору вимагати від іншої сторони договору виконання визначених договором обов'язків» [247].

У цивільному праві зазначається, що цивільно-правові зобов'язання виникають на підставі та відповідно до умов і змісту договорів, а отже, належне виконання таких зобов'язань зводиться до дотримання умов договору.

Водночас цивільно-правові зобов'язання виникають і на підставі нормативних приписів (наприклад, уповноважений державний орган ухвалює рішення стосовно здійснення закупівлі певних товарів для державних потреб). Зазначений акт, для суб'єктів господарювання є обов'язковим, а

отже, скасування, такого акту тягне за собою припинення й цивільно-правових зобов'язань.

Як окреслюється у літературі «за звичайних умов договір припиняється шляхом його виконання, проте можливі й інші підстави припинення договірних зобов'язань (глава 50 ЦК України, зокрема розірвання договору (глава 53 ЦК України) [17].

На дискусійному рівні висвітлюються та виникають питання, пов'язані із припиненням договірних зобов'язань при розірванні договору. У главах 58, 59 ЦК України законодавець оперує термінами «вимагати розірвання договору» та «відмовитися від договору» [247]. Отже, питання розмежування чи тотожності цих понять залишається дискусійним.

Окремі науковці вважають, що «розірвання договору за ініціативою однієї із сторін договору та відмова від договору не тотожні». На їх думку, «різницею між відмовою від виконання договору та розірванням договору за ініціативою однієї із сторін договору є: по-перше, розірвання договору можливе лише у судовому порядку, в той час як відмова може відбутись у позасудовому порядку; по-друге, при відмові від виконання договору він припиняється з моменту отримання іншою стороною договору повідомлення про намір контрагента розірвати або змінити договір; по-третє, відповідно розірваним договір може вважатись з моменту набрання законної сили рішення суду» [113].

Інші вчені зазначають, що «дані поняття не можна назвати тотожними, так-як конструкція відмови від договору використовується для того, щоб повернути сторони у переддоговірний стан. Окрім того, відмовитися від договору можна повністю або частково, а розірвати договір частково не можна» [23].

Служба військовослужбовців виступає в якості особливої сфери діяльності, яка передбачає покладання на останніх певної відповідальності й обов'язків перед державою, при цьому інколи виникають ситуації, за яких військовослужбовці змушені припинити свої договірні зобов'язання,

виходячи з різних обставин, що регулюється законодавством України шляхом встановлення процедури припинення військовослужбовцями договірних зобов'язань.

Припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовця може мати різні підстави, такі як: «закінчення терміну договору, за взаємною згодою сторін, форс мажорні, передбачені законом або договором, невиконання однією зі сторін договірних зобов'язань та інші випадки».

Військовослужбовці укладають контракти на певний термін, після закінчення якого військовослужбовець має право завершити військову службу і припинити свої «договірні зобов'язання». Законодавство передбачає «обов'язкове повідомлення про намір припинити службу у встановленому порядку відповідно до військового законодавства. Однак слід зауважити, що на час дії воєнного стану підстави щодо припинення зобов'язань за контрактом мають свої особливості, що прямо передбачено законодавцем» [165].

Стосовно цивільного та господарського законодавства України, то на практиці виникають випадки, коли після завершення строку дії договору, одна із сторін договору відмовляється виконувати свої договірні обов'язки, посиляючись на факт припинення виконання таких обов'язків.

Господарським кодексом України дійсно передбачено, що «строк дії господарського договору становить час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору». Однак залишається питання чи припиняються зобов'язання сторін договору, які виникли на підставі договору, в момент закінчення строку. Відповідь є однозначною, оскільки в законодавстві передбачено, що «закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору» [37].

За результатами проведеного аналізу, наведених правових норм можна дійти висновку, що «строк, упродовж якого діє договір не є терміном дії

зобов'язань, а отже закінчення строку дії договору не є підставою для припинення визначених договором обов'язків».

Водночас, цивільним та господарським законодавством України встановлені такі умови договору, як його виконання шляхом виконання покладених на контрагента договірних обов'язків, при цьому логічне завершення договірних відносин шляхом виконання однією із сторін договору усіх умов договору, не припиняє виконання сторонами договору усіх договірних обов'язків [37; 246].

У постанові Верховного Суду України від 21 грудня 2016 року у справі № 904/9212/15 суд прийшов до висновку, що «сам факт закінчення строку дії двостороннього правочину, виконання якого здійснено тільки однією стороною, не припиняє зобов'язальних правовідносин сторін та не звільняє другу сторону такого правочину від відповідальності за невиконання нею свого обов'язку» [164].

У разі виникнення суттєвих проблем, пов'язаних із погіршенням здоров'я, що перешкоджає виконанню зобов'язань, військовослужбовець може та має право подати відповідну заяву стосовно припинення договірних зобов'язань на підставі наявних медичних висновків і довідок.

Крім того, припинення виконання договірних зобов'язань також можливе за угодою сторін договору. Водночас сторони договорів можуть припинити виконання зобов'язань за власним бажанням і на власний розсуд (за винятком наявності нормативного припису обов'язкового для сторін договору). Разом з тим, мотиви, стосовно угоди про припинення виконання зобов'язань, не мають значення і можуть мати різноманітний характер «втрата інтересу обох сторін договору до виконання договірних зобов'язань, звідси і до досягнення мети, що ставилася; досягнення цілей, що ставилися іншим способом; зміна економічної ситуації тощо» [181].

Також, сторони, за взаємною згодою, мають вступати в приватні відносини і припиняти їх. Іншими словами, ініціатива, стосовно припинення договірних зобов'язань, повинна бути з боку обох сторін договору, а в разі,

якщо сторін договірних відносин більше, то за ініціативи всіх учасників договору.

Законодавством України також передбачаються інші обставини, при яких військовослужбовці можуть припинити свої договірні відносини, наприклад, у разі порушення прав, за обставин непереборної сили.

Торгово-промислова палата України визначила «форс-мажорними обставинами військову агресію російської федерації проти України, у зв'язку з чим по всій території України було запровадження воєнний стан, а також затвердила, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору» [254].

Відповідно до норм ЦК України (частина перша статті 617), за загальновизнаним принципом «дія воєнного стану стосується лише питання звільнення від відповідальності у разі невиконання договірних зобов'язань, але не звільняє повністю від виконання самих зобов'язань».

Тобто наявність форс-мажорних обставин лише звільняють сторони договору від відповідальності за порушення строків виконання договірних обов'язків, і не відміняють факт необхідності виконання договірних зобов'язань.

Натомість «форс-мажорні обставини можуть бути лише певною відстрочкою у виконанні договірних зобов'язань до моменту закінчення форс-мажорних обставин, в даний період до моменту припинення/скасування воєнного стану, оскільки укладений між сторонами договір є обов'язковим для них до виконання» [37; 246].

Військовослужбовці, у випадку наміру припинити виконання договірних зобов'язань, мають право звернутися з позовною заявою щодо своїх намірів до суду.

До інших підстав припинення зобов'язань можна віднести: «поєднання в одній особі таких контрагентів договору як боржника і

кредитора, а у відносинах за участю фізичних осіб це може бути перехід майнових прав до спадкоємця, який був, наприклад, позикодавцем за договором позики» [256]. Зазначене вище поєднання кредитора і боржника можливо й у відносинах за участю підприємств, організацій, установ, які перебували в договірних відносинах, та розпочали процес реорганізації шляхом приєднання або злиття.

Зарахування зустрічних вимог при припиненні зобов'язання також має місце на існування в практичному застосуванні. Наприклад, може бути ситуація, коли у відносинах між двома учасниками цивільного обороту можуть виникнути зустрічні взаємні зобов'язання. Щодо підстав їх виникнення, то вони можуть бути різноманітні. Проте фактор виникнення має важливе значення, оскільки деякі види зустрічних вимог не підлягають зарахуванню.

До зарахування, як правило, належать вимоги, що виникають на основі все тих же договорів. Правовим наслідком зарахування вимог є припинення правовідносин між їх учасниками. І практично рахується, що боржник виконав свої обов'язки перед кредитором. Оскільки обов'язки в наведеному прикладі мають взаємний характер, то зарахування вимог пов'язується з припиненням зобов'язань з боку обох сторін. Візьмемо, для прикладу, договір поставки, відповідно якого одна зі сторін повинна оплатити певну суму іншій, а остання за договором підряду виконує для першої певні роботи на цю ж суму, як наслідок, вони можуть припинити взаємні зобов'язання шляхом їх зарахування. Однак припинення зобов'язань зараховуванням має певні вимоги.

Необхідними умовами, щоб вимоги, які підлягають зарахуванню, були зустрічними, це коли кредитор одного зобов'язання виступив би боржником іншого зобов'язання, та навпаки – боржник першого зобов'язання став кредитором другого. Щодо вимог, то вони мають бути однорідними, тобто предметом обох зобов'язань повинні бути речі одного й того самого роду.

Вимогою, яка ставиться в обов'язковому порядку, щоб термін виконання обох зобов'язань настав або визначався моментом його витребування.

Важливо зазначити, що припинення договірних зобов'язань військовослужбовцем повинно відбуватися відповідно до вимог законодавства, щоб уникнути можливих правових наслідків. Військовослужбовці повинні додержуватися процедури, визначеної відповідними правилами і постановами для вирішення їхніх справ. У разі припинення договірних зобов'язань, військовослужбовці можуть мати певні правові наслідки, які слід враховувати.

Договірні зобов'язання повинні бути виконані за загальним правилом, самим боржником, якщо законом або договором не передбачено інше. Проте допускається виконання договірних зобов'язань іншими особами, у випадках і порядку, визначених законодавством. Звідси окремі права та обов'язки, що складають зміст договірних зобов'язань, можуть переходити в порядку правонаступництва. Водночас певні договірні зобов'язання припиняються у зв'язку зі смертю фізичної особи або припиненням юридичної особи, які були учасниками договірних відносин. Смерть є юридичним фактом, що припиняє обов'язки контрагента договору виконати договірні зобов'язання. Однак існує проблема звернення сторін договору, таких як кредитори (тобто потерпілі), з майновими вимогами щодо відшкодування шкоди у вигляді помісячних платежів до правонаступників (спадкоємців) боржника. У зазначеному випадку проблема припинення договірних зобов'язань внаслідок смерті сторони договору – боржника (фізичної особи), має практичний характер, адже, визнавши договірні зобов'язання припиненими внаслідок смерті боржника, втрачається можливість відшкодування шкоди з вартості майна її заподіювача.

Законодавство України передбачає права і обов'язки як для військовослужбовців, так і для військових органів, щоб забезпечити відповідність процедур припинення договірних зобов'язань закону та захист прав усіх сторін. У будь-якому випадку, припинення договірних зобов'язань

військовослужбовцем повинно відбуватися відповідно до закону та встановлених процедур.

У разі припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців, важливо забезпечити правовий захист та дотримання їхніх прав. Військовослужбовці мають право на консультацію з юристами, які спеціалізуються на військовому праві, та на захист своїх інтересів у судах або адміністративних органах.

У сучасній цивілістиці немає єдності думок щодо співвідношення результативності окремих правових механізмів, спрямованих на припинення дії тих чи інших правовідносин. Вочевидь рівнозначними є використовувані законодавцем поняття «відмова від договору» та «відмова від виконання договору», адже важко знайти інший зміст поняття «відмова від договору», ніж як «відмова від виконання договору». Також окремі дослідники «не вбачають різниці і між використовуваними в чинному законодавстві визначеннями (відмова від договору), (розірвання договору), (відмова від правочину), (відмова від зобов'язання), оскільки вони мають однаковий правовий результат: особа, відмовляючись від договору як правочину одночасно відмовляється і від прийнятих на себе зобов'язань, своїх прав та обов'язків за договором» [6].

Зважаючи на викладене, припинення договірних зобов'язань слід вважати правовими наслідками дії юридичних фактів, спрямованих на припинення цивільних прав та обов'язків суб'єктів договірних відносин, з подальшим припинення таких відносин.

Кожен вид договору наділений певними винятковими особливостями, які визначають порядок і умови, а також можливість застосування визначеного способу припинення зобов'язань.

У випадках порушення договірних зобов'язань, коли одна сторона договору не виконує або неналежним чином виконує свої зобов'язання, інша сторона договору має право захистити свої цивільні права та інтереси за допомогою закріплених законодавством способів.

Військовослужбовці як фізичні особи в договірних відносинах можуть бути як боржником так і кредитором, а також можуть залучатись як треті особи. Отже, на військовослужбовців розповсюджується дія як цивільного, так і господарського права та правила участі осіб у правовідносинах.

Отже, «припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців є загальним процесом, з урахуванням специфіки проходженням військової служби, який потребує уважного вивчення відповідних правил і вимог законодавства, при цьому військовослужбовці повинні бути ознайомлені зі своїми правами і обов'язками, а також процедурами припинення договірних зобов'язань» [137].

Враховуючи зазначені аспекти, припинення договірних зобов'язань військовослужбовцями за законодавством України є врегульованим і контрольованим процесом.

Водночас звертається увага на те, що відшкодування шкоди, заподіяної військовослужбовцем при здійсненні публічно-владних функцій, на сьогоднішній день регулюється нормами цивільного права, однак відшкодування такої шкоди має регулюватися насамперед публічно-правовими нормами.

3.4. Звільнення військовослужбовців від цивільно-правової відповідальності в договірних зобов'язаннях

Цивільно-правова відповідальність, як і будь-яка юридична відповідальність, ґрунтується на принципі вини. Невинуватість завдавача шкоди, що в правовій доктрині має назву «випадок», є основою звільнення завдавача шкоди від відповідальності. Специфіка застосування цивільно-правової категорії випадку пов'язана, по-перше, із існуванням безвинної відповідальності, по-друге, у відповідності до об'єктивного підходу до визначення невинуватості, розбіжністю розуміння невинуватості в цивільному праві та інших галузях права. Визначається, що цивільно-правову

сферу застосування випадку слід розглядати, ураховуючи гармонізацію об'єктивного та суб'єктивного підходів до визначення випадку в цивільному праві.

Поняття випадку як невинного заподіяння шкоди досліджувалось у теоретико-правовій, кримінально-правовій та адміністративно-правовій науках, і міститься у відповідному галузевому законодавстві.

Визначення поняття «невинуватості» наведено в КК України, зокрема, «вчинення дії визнається невинуватістю, якщо особа, яка її вчинила, не усвідомлювала і за обставинами справи не могла усвідомлювати суспільної небезпеки своїх дій (бездіяльності) або не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків і за обставинами справи не повинна було чи не могла їх передбачити» [60]. Також «дії визнаються невинними, якщо особа, яка їх вчинила, хоча й передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій (бездіяльності), але не могла запобігти цим наслідкам через невідповідність своїх психофізіологічних якостей вимогам екстремальних умов або нервово-психічним навантаженням» (стаття 28).

У Цивільному кодексі України також міститься визначення невинуватості, проте воно ніяк не узгоджується з аналогічними поняттями в теорії права та в інших галузях права. У цивільному праві невинуватість особи при невиконанні зобов'язання визначається через поняття юридично значущої бездіяльності «особа визнається невинною, якщо за тієї міри дбайливості та обачності, яка від неї вимагалася за характером зобов'язання та умовами відносин, вона вжила всіх заходів для належного виконання зобов'язання» (абзац другий частини першої статті 614 ЦК України).

Очевидно, що таке розуміння невинуватості є неприйнятним для позадоговірної відповідальності, оскільки «вжиття або невжиття заходів для належного виконання деліктного зобов'язання в них неможливе, воно виникає у момент заподіяння шкоди» [5]. Належне виконання деліктного зобов'язання є фактичним відшкодуванням потерпілому. У ЦК України взагалі не вирішено питання про поняття невинного заподіяння шкоди при

виконанні зобов'язань. Але це далеко не всі цивілістичні проблеми щодо використання категорії невинуватості.

Різне розуміння критеріїв невинуватості викликано одночасним існуванням в українському праві двох концепцій вини – об'єктивної та суб'єктивної. Перша концепція висвітлена в ЦК України, де «вина визначається через поведінку правопорушника». Друга концепція стосується публічно-правових галузей права, у яких під виною розуміють «внутрішнє психічне ставлення правопорушника до своєї поведінки та її результатам (усвідомлення і передбачення)» [248].

На наш погляд, поведінкова теорія вини має певні недоліки: по-перше, у ній неможливо визначити поняття форм вини – наміру та необережності; по-друге, за своїм змістом поведінкове розуміння вини збігається з поняттям бездіяльності, відбувається змішання об'єктивної та суб'єктивної сторін правопорушення; по-третє, вона неприйнятна для деліктних правопорушень; по-четверте, за одне й те саме правопорушення особа може бути визнана невинною у кримінальному судочинстві та винною – у цивільному. Саме тому перенесення поведінкової концепції вини та невинуватості у правозастосовчу площину викликає в судів бажання скористатися психологічними критеріями цих правових категорій.

У зв'язку з цим необхідно висунути питання про зближення в цивільному праві об'єктивної та суб'єктивної теорій розуміння вини та невинуватості.

З позицій психологічного підходу заподіяння шкідливих наслідків (у тому числі у вигляді невиконання зобов'язання) буде невинним, якщо особа не тільки не передбачала, але за обставинами справи не могла або не мала їх передбачати. Нагальним прикладом, особливо в сучасності, можна вважати такий: військовослужбовцю, для обґрунтування своєї невинуватості в порушенні зобов'язань треба довести, що він порушив виконання зобов'язань у зв'язку із тим, що узяв активну участь у бойових діях у зв'язку із

повномасштабним вторгненням на територію України військових формувань РФ, що не міг передбачити.

Невинуватість правопорушника при такому розумінні може мати три форми залежно від поєднання об'єктивного («мало») та суб'єктивного («могло») критеріїв провини:

1) особа і не могла, і не мала передбачати можливість настання шкідливих наслідків;

2) особа могла, але не мала їх передбачати;

3) особа не могла, але мала їх передбачати.

Будь-яка вказана форма невинуватості має виключати вину. Ці форми характеризують невинуватість, не пов'язану із передбаченням шкідливих наслідків.

У праві існує ще один варіант випадку, пов'язаний з передбаченням можливості настання шкідливих наслідків, але неможливістю запобігти їхньому наступу внаслідок невідповідності психофізіологічних якостей особи вимогам нервово-психічних перевантажень або екстремальних умов.

З урахуванням специфіки цивільно-правових відносин, цей вид випадку можна визначити таким чином «особа невинна, якщо вона передбачала можливість настання шкідливих наслідків, але не могла їм запобігти внаслідок невідповідності усіх вжитих необхідних та можливих для цього заходів з урахуванням екстремальності ситуації».

Пропонується доповнити статтю 617 ЦК України частиною другою, яку викласти в такій редакції: «Стаття 617. Підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання.

2. За порушення зобов'язання, внаслідок непереборної сили, зокрема у зв'язку із участю у бойових діях, вжиття заходів щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України, за результатами чого особа-військовослужбовець отримала поранення, або загинула, остання звільняється від відповідальності за шкоду та збитки завданні порушенням

(невиконанням або неналежним виконанням) договірних або інших зобов'язань у цивільно-правових відносинах».

Тут невинуватість особи пов'язана з об'єктивною неможливістю запобігання шкідливим наслідкам, можливість настання яких особою передбачається. Головним критерієм невинного, але передбачуваного заподіяння шкідливих наслідків є наявність для порушника екстремальності ситуації, зокрема в сучасних умовах воєнного стану це стосується участі в бойових діях, або вжитті заходів щодо забезпечення захисту незалежності та територіальної цілісності України. Наприклад, військовослужбовцю було відомо про можливість отримання поранення або загибелі при участі в бойових діях (тобто він таку можливість передбачав), що за своєю інтенсивністю, тривалістю, періодом початку та завершення має екстремальний характер, проти якого всі вжиті заходи з боку військовослужбовця будуть малоефективними.

Звертається увага на те, що в науковій літературі зазначається, що «у разі якщо буде доведено, що ситуація (екстремальна) для порушника є типовою, звичайною, закономірною, то вжиті ним заходи для запобігання шкідливим наслідкам порушення зобов'язань не матимуть значення, оскільки критерій екстремальності ситуації для цієї особи відсутній» [118]. Подібний підхід до розуміння невинуватості застосовний як для договірних, так і деліктних правопорушень, як для підприємців, так і для інших суб'єктів цивільного права.

Таким чином, випадок виключає лише «винну» із цивільно-правової відповідальності, яку несуть особи, які не здійснюють підприємницької діяльності та підприємці у випадках, зазначених у законі чи договорі. У сфері безвинної відповідальності категорія випадку взагалі не підлягає застосуванню.

Стосовно визначеного, вважаємо, що така позиція не повинна застосовуватись у сучасних умовах, до військовослужбовців, оскільки останні, з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України,

вживають усіх заходів щодо захисту територіальної цілісності та незалежності України і її населення. Отже, не зважаючи на те, що ситуація – бойові дії для військовослужбовців у теперішній час є типовою, закономірною та звичайною, у будь-якому випадку до військовослужбовців, які порушили зобов'язання, слід застосовувати критерій екстремальності ситуації, з метою звільнення останніх від цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань.

Зазначене, на нашу думку, буде скеровано на вжиття заходів стосовно захисту прав та законних інтересів військовослужбовців, у частині звільнення їх від цивільно-правової відповідальності за порушення у зобов'язаннях, у зв'язку із участю у бойових діях [130]. При цьому, після відновлення миру, завершення бойових дій, повернення окупованих територій, тобто завершення воєнного стану, доцільно нормувати покладання на військовослужбовців обов'язків щодо поновлення порушених прав у зобов'язаннях з урахуванням обставин непереборної сили, які стали підставою порушення військовослужбовцем зобов'язань у цивільно-правових відносинах.

З огляду на вказане, слід звернути увагу на те, що цивільне законодавство приділяє увагу правам фізичних та юридичних осіб. Статті ЦК України тісно стикаються із іншими галузями права, що підкреслює комплексний, складний характер цивільних прав фізичних та юридичних осіб, у забезпеченні яких не останнє місце посідає держава. Водночас побудова правових засад України та гармонізація їх із правовим полем вимагає уточнення положень чинного законодавства, особливо у плані його практичного застосування в галузі цивільного права щодо захисту прав військовослужбовців у договірних зобов'язаннях [150]. Разом з тим, питання захисту прав військовослужбовців актуально й з урахування сьогоденних реалій, коли на території України введено в дію військовий стан [88; 173] у зв'язку із повномасштабним вторгненням військових формувань РФ, які

розпочали активні бойові дії та тимчасово окупували окремі території нашої Держави.

Також у даний час питання, пов'язані з правовим захистом військовослужбовців, є актуальними на світовому рівні, оскільки, на жаль, порушення прав військовослужбовців все ще залишається поширеним явищем.

Чинні нормативно-правові акти, покликані регулювати суспільні відносини за участю військовослужбовців, відрізняються певною неузгодженістю, що знижує ефективність їх застосування. Судова практика захисту прав військовослужбовців нерідко носить суперечливий, несистематизований характер, вимагає ретельного аналізу та науково-практичного коментаря.

Згідно положень статей 21, 22 Конституції України «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [82].

У сучасних умовах очевидно є необхідність у виробленні нової концепції забезпечення суб'єктивних прав військовослужбовців, побудованої на принципі верховенства прав людини при виконанні військового обов'язку. Слід усунути юридичні та фактичні перешкоди реалізації військовослужбовцями в повному обсязі суб'єктивних прав, що їм належать.

Існують різні засоби охорони прав та законних інтересів військовослужбовців. У тому числі значної ролі належить цивільно-правовим нормам. Хоча вони не покликані регулювати відносини державної влади та військовослужбовців, але охорона прав військовослужбовців та членів їх сімей, у тому числі її цивільно-правова складова, є найважливішою передумовою нормальної діяльності як окремих військовослужбовців, так і

військових підрозділів загалом. Дослідження методів захисту прав військовослужбовців у договірних зобов'язаннях має важливе практичне значення.

Збройні сили продовжують відігравати ключову роль у захисті демократичної держави та суспільства, створюючи такі умови у сфері безпеки, які дозволяють кожному громадянину користуватися своїми невід'ємними правами людини та основними свободами [165]. Будучи представниками державної структури, військовослужбовці при виконанні свого обов'язку зобов'язані дотримуватися прав людини та міжнародного гуманітарного права. При цьому військовослужбовці потребують захисту своїх прав, в тому числі у договірних зобов'язаннях та гарантій такого захисту [130].

Цивільне законодавство визнає суб'єктом цивільного права кожную людину незалежно від її віку та стану здоров'я. Таким чином, військовослужбовець, як і будь-який інший громадянин, визнається суб'єктом цивільних правовідносин.

Актуальним питанням для військовослужбовців на сьогодні є забезпечення їх прав на отримання відпусток під час дії воєнного стану. Зазначене питання виникає у зв'язку з тим, що, починаючи з 24 лютого 2022 року, усі військовослужбовці почали вживати заходів щодо оборони України від країни агресора – РФ, і вже протягом дев'яти місяців боронять нашу країну. Оскільки військові формування РФ постійно ведуть бойові, наступальні дії, на окремих територіях, військовослужбовці не можуть скористатись своїм правом на відпустку.

Зважаючи на сьогодення, урядом України було враховано окремі питання та проблеми щодо надання військовослужбовцям використати свої права, а також щодо правового врегулювання дотримання та захисту прав військовослужбовців під час дії воєнного стану, та було внесено зміни до пункту 17 статті 101 Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [175].

Повертаючись до аналізу норм права, які регламентують звільнення від цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань, слід зазначити, що випадок є категорією суб'єктивної сторони правопорушення та виключає провину порушника. При цьому традиційне цивільно-правове поведінкове поняття невинуватості не знаходить адекватного застосування в судовій практиці та потребує коригування з урахуванням суб'єктивного підходу до категорій вини та невинуватості, зокрема, вини та невинуватості військовослужбовців.

Згідно положень статті 3 Конституції України «людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [208].

У цивільному законодавстві України закріплений «принцип відшкодування заподіяної шкоди надає потерпілій особі можливість реального захисту та відновлення її порушених прав і законних інтересів усіма правомірними засобами (глава 82 ЦК України)» [50].

У науковій літературі звертається увага на принцип справедливості як загальний принцип для цивільного права, який «вимагає, щоб у разі застосування відповідальності за завдання шкоди на правопорушника або суб'єкта, вказаного у законі, враховувалися інтереси не лише потерпілого, а й порушника, на якого покладається обов'язок відшкодування» [9].

Як справедливо зазначають окремі науковці «під час визначення наслідків протиправних дій вагоме значення має встановлення наявності складу цивільного правопорушення, так-як за певних обставин, навіть за наявності зовнішніх ознак правопорушення, цивільно-правова відповідальність може не наставати, оскільки вона виключається взагалі або порушник звільняється від такої відповідальності» [4].

Разом з тим, науковці звертаються до такого підходу визначення поняття «звільнення», як філологічний, у відповідності до якого запропоновано різні варіанти тлумачення цього поняття, зокрема, «якщо

розглядати поняття «звільнення» у словосполученні «звільнення від юридичної відповідальності», то його слід тлумачити у якості: «позбавлення» та «неможливості» притягнення до юридичної відповідальності» [124].

Проте варто зазначити, що хоча такий підхід до з'ясування терміну дає змогу проаналізувати різні аспекти поняття «звільнення від юридичної відповідальності», однак за його допомогою досить повна характеристика цього юридичного явища неможлива. Це зумовлює необхідність звернення до спеціального правознавчого, логічного, структурно-системного аналізу зазначеного вище поняття.

О. В. Церковна, досліджуючи сутність та зміст цивільно-правової відповідальності, у тому числі й категорії «звільнення від цивільно-правової (юридичної відповідальності)», робить пропозиції та вважає, що «з метою наближення поняття «виключення юридичної відповідальності» до поняття «звільнення від юридичної відповідальності», термін «звільнення» слід розглядати у широкому визначенні у якості недопущення виникнення юридичної відповідальності при наявності певних умов, і тому варто вести мову саме про «виключення юридичної відповідальності», тобто за певних умов юридична відповідальність визнається неприпустимою, а отже не настає взагалі; а у вузькому визначенні, вказаний термін слід вживати у якості припинення процесу реалізації цивільних правовідносин щодо відповідальності шляхом роз'єднання із загальною системою правовідносин, які виникають унаслідок порушення прав» [227].

Звертаючись до аналізу поняття та змісту «звільнення від юридичної відповідальності» необхідно зазначити, що із цього питання у цивілістичних наукових працях немає загальновизнаної думки. Аналіз наукових джерел вказує на те, що категорія «звільнення від юридичної відповідальності» тісно пов'язана із суміжними категоріями «виключення юридичної відповідальності» та «обмеження юридичної відповідальності».

Підстави звільнення від відповідальності необхідно відмежовувати від обставин, що виключають відповідальність. У процесі встановлення факту

правопорушення уповноваженими на те органами можуть бути виявлені обставини, які законодавець визначив як підстави, коли відповідальність за формальної наявності складу правопорушення виключається.

Таким чином, наковці вважають, що, за певних обставин, юридична відповідальність є «неприпустимою», тобто не настає взагалі. До таких обставин (але не тільки) варто віднести, зокрема, «випадок (казус), необхідну оборону, уявну оборону, крайню необхідність тощо. Згадані обставини вказують на відсутність суспільної небезпеки та протиправності діяння або на відсутність вини правопорушника» [58].

Так, Л. І. Каленіченко наголошує на тому, що однією із суттєвих підстав для виключення юридичної відповідальності є квазіпротиправність діяння (дії чи бездіяльності), що підлягає юридичній оцінці. Суть квазіпротиправного діяння полягає в тому, що така дія або бездіяльність, хоча вона й порушує встановлені вимоги нормативно-правових приписів і за зовнішніми ознаками є проявом протиправної поведінки, за своїм змістом є правомірним правовим явищем. Інакше кажучи, квазіпротиправне діяння є протиправним за формою, однак правомірним за змістом явищем (необхідна оборона, крайня необхідність). З огляду на правомірність природи квазіпротиправного діяння законодавець визнає його обставиною, яка виключає юридичну відповідальність [69].

У процесі оцінювання наведених думок, переваг та хиб акцентування уваги на позиції, сутність якої полягає у визнанні доцільності аналізу лише «обставин, що виключають юридичну відповідальність», варто зазначити, що поряд із такою позитивною, на нашу думку, рисою, як підкреслювання можливості виключення юридичної відповідальності, її недоліком є оперування лише одним цим поняттям, що призводить до нівелювання різниці між випадками виключення юридичної відповідальності взагалі (наприклад, унаслідок неосудності особи) та випадками, коли підстави для юридичної відповідальності визнаються законом, проте від самої

відповідальності порушник звільняється (наприклад, незначущість правопорушення, казус тощо).

У кримінальному праві підставами звільнення від відповідальності та покарання є дійове каяття в разі скоєння правопорушення невеликої тяжкості, примирення сторін і загладжування завданої шкоди, сплив строків давності, амністія, помилування, видання закону, що скасовує кримінальну відповідальність, тощо. При цьому науковці зауважують, що правова природа помилування полягає в можливості саме звільнення від кримінального покарання, а не від відповідальності [143].

У цивільному праві крайня необхідність не виключає юридичну відповідальність, проте на розсуд суду з урахуванням обставин справи може бути підставою для повного або часткового звільнення від відповідальності.

Крім того, у деяких випадках законом може бути встановлена обмежена відповідальність за зобов'язаннями, суд може зменшити обсяг відшкодування шкоди особою з огляду на її майновий стан тощо [121].

Дослідники у сфері кримінального права акцентують на тому, що розмежування понять «виключення кримінальної відповідальності» та «звільнення від кримінальної відповідальності» має вагоме не лише політичне та юридичне, а й моральне значення. Виключення кримінальної відповідальності та звільнення від неї поєднує те, що спеціально уповноважені органи держави не покладають на особу обмежень особистого, майнового та іншого характеру, що передбачені кримінальним законом, у тому числі пов'язані з винесенням вироку суду, призначенням та понесенням кримінального покарання, а також наявністю судимості.

Важливою відмінністю є те, що в разі виключення кримінальної відповідальності відсутня сама підстава такої відповідальності, тобто злочинне діяння (скоєне лише зовнішньо підпадає під ознаки якогось кримінального правопорушення чи проступку, наприклад у разі необхідної оборони, крайньої необхідності та в інших подібних випадках). Навпаки, про звільнення від кримінальної відповідальності можна говорити тоді, коли

особа вже скоїла злочинне діяння, однак за наявності вказаних у кримінальному законі умов, що характеризують вчинене діяння та/або особу правопорушника, ті самі спеціальні органи держави звільняють цю особу від тягара несення нею кримінальної відповідальності. Таке звільнення через прямі вказівки закону може бути факультативним або обов'язковим.

Так, Ю.В. Баулін вважає, що звільнення від покарання – це відмова держави у випадках, передбачених законом, від реальної кримінальної відповідальності, тобто від призначення особі, винній у вчиненні злочину, покарання, або звільнення від його відбування чи подальшого відбування [10].

Науковець пропонує виділяти три групи обставин, що виключають підставу кримінальної відповідальності: «обставини, які виключають протиправність діяння, тобто такі діяння, які зовні хоч і співпадають з ознаками того чи іншого виду злочину, проте є такими, що визнаються правомірними вчинками регулятивними нормами приватного або публічного права; обставини, які виключають суспільну небезпечність діяння, тобто це дія чи бездіяльність, яка формально хоча й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, проте через малозначність не становить суспільної небезпеки – не заподіяла та не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі; обставини, які виключають склад злочину у вчиненому суспільно небезпечному діянні» [11].

Є. О. Письменський вважає, що «звільнення від покарання та його відбування в загальному вигляді можна уявити як специфічну форму реагування держави на злочин. Цей захід кримінально-правового впливу дає змогу, з одного боку, не залишити злочин поза увагою, засудивши винного за його вчинення, а з іншого – досягти мети покарання без його реального виконання» [151].

О. Л. Стрельник, запропонувавши власну дефініцію обставин виключення юридичної відповідальності, відповідно до якої «термін

«виключення» через його багатозначність варто вживати в широкому й вузькому значеннях, зазначає, що підставами виключення юридичної відповідальності (питання про можливість якої постає лише у випадках правопорушення або дій, що за зовнішньою формою нагадують правопорушення) можуть бути обставини двох видів: відсутність яких виключає юридичну відповідальність; наявність яких тягне виключення юридичної відповідальності внаслідок прямої вказівки про це в законі» [202].

Дослідниця вважає, що «аналіз підстав виключення юридичної відповідальності в різних галузях права дає можливість запропонувати визначення загального переліку підстав виключення юридичної відповідальності, які не залежать від галузевої приналежності юридичної відповідальності» [202].

Зокрема, на думку науковця «по-перше, такою обставиною, яка виключає протиправність діяння та виключає юридичну відповідальність, є необхідна оборона, а по-друге, такою загальною обставиною є неосудність (у широкому значенні цього поняття) особи, яка вчинила правопорушення. Усі інші обставини, описані в літературі, застосовуються в разі виключення юридичної відповідальності залежно від галузі права» [202].

На нашу думку, необхідно погодитися з тими правознавцями, які вважають, що виключення відповідальності може мати місце, коли певні обставини, вказані в законі, наявні від самого початку. Тобто вони відомі наперед і не можуть змінювати своє значення для застосування правових норм залежно від наявності якихось додаткових факторів.

Натомість звільнення від відповідальності можливе як тоді, коли певні обставини визначені наперед як такі, що звільняють від відповідальності, або як такі, що звільняють від покарання, так і в тому випадку, коли вони встановлюються пізніше актом відповідного уповноваженого органу, домовленістю сторін тощо.

Що ж до звільнення від цивільно-правової відповідальності, то варто зазначити, що в цивільному праві є специфіка визначення таких підстав.

Якщо у кримінальному, адміністративному праві ми можемо говорити про досить чітке відмежування підстав виключення відповідальності від підстав звільнення від неї, то в цивільному праві зробити це щодо відповідальності в усіх охоронних відносинах практично неможливо. Так, ми можемо розмежувати підстави звільнення від відповідальності та підстави виключення відповідальності в договірних зобов'язаннях. Однак у деліктних зобов'язаннях унаслідок того, що вони виконують важливу охоронну функцію, яка зумовлена вимогами дотримання законності й забезпечення надійності цивільних правовідносин, відшкодування шкоди та відповідальність практично співпадають, а сам факт завдання шкоди вже є правопорушенням з усіченим складом. Тому категорії «звільнення від відповідальності» та «виключення відповідальності» фактично тотожні.

Отже, ми можемо говорити про існування в цивільному праві специфічного поділу підстав звільнення від відповідальності, яке в договірних зобов'язаннях називається абсолютним звільненням, і підстав звільнення, яке має назву відносного звільнення від цивільно-правової відповідальності в деліктних зобов'язаннях.

Таким чином, підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду можна вважати казус (випадок), необхідну оборону, крайню необхідність, непереборну силу та умисел потерпілого.

Як уже зазначалося, категорії необхідної оборони, крайньої необхідності та непереборної сили належать до найбільш загальних правових понять, що використовуються в галузі не лише цивільного, а й кримінального, адміністративного, трудового та інших видів права. Випадок та умисел потерпілого є більш специфічними підставами звільнення від відповідальності та використовуються насамперед у галузі цивільного права.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено комплексне дослідження цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях. Це дослідження сприяло визначенню особливостей правового статусу військовослужбовців, поняття та особливостей цивільно-правової відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях, особливостей участі військовослужбовців в договірних зобов'язаннях тощо. Додатково були розроблені науково-теоретичні пропозиції для вирішення проблемних аспектів у галузі договірних відносин, в яких беруть участь військовослужбовці та їх цивільно-правової відповідальності у цій сфері. На основі проведеного дослідження зроблено наступні висновки:

1. Цивільно-правова відповідальність є юридичним поняттям, що передбачає настання несприятливих наслідків для особи, яка порушила вимоги закону або взяті на себе зобов'язання. Особливість цього виду відповідальності насамперед полягає у компенсації збитків та втрат постраждалій стороні. При цьому зроблено висновок про те, що, з одного боку, коли військовослужбовці беруть участь в договірних зобов'язаннях, застосовуються загальні положення чинного цивільного законодавства України щодо цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, а з іншого боку – є суто специфічні умови та підстави цивільно-правової відповідальності військовослужбовців.

2. На загальних засадах військовослужбовці мають ті ж самі права та обов'язки, як й інші фізичні особи, в частині участі у договірних відносинах. Водночас військовослужбовці мають рівні можливості для укладання договорів і захисту своїх прав. Завдяки наділенню військовослужбовців цивільною правосуб'єктністю, в останніх виникає можливість брати участь у цивільно-правових відносинах

Участь військовослужбовців у договірних відносинах відбувається у рамках законодавства України, при цьому останні повинні дотримуватися правил і обмежень, встановлених військовим законодавством, які можуть впливати на їхню здатність укладати договори. Водночас договірні правовідносини, в яких стороною виступає військовослужбовець, можуть бути піддані спеціальним правилам, встановленим військовим законодавством.

3. Військовослужбовці поряд із загальним правовим статусом мають спеціальний статус, який не просто доповнює загальний, а й змінює (обмежує або доповнює) його, тобто правовий статус військовослужбовця складається із таких складових частин, як загальні та спеціальні. При цьому загально-цивільна складова статусу військовослужбовців спеціально для останніх у жодному законодавчому акті, які регламентують діяльність військовослужбовців та проходження військовослужбовцями військової служби, не конкретизовано. Зокрема, у Законі України «Про Національну гвардію України», стаття 20 хоча й присвячена правовому статусу військовослужбовців Національної гвардії України, однак у ній поняття «правовий статус військовослужбовців» не визначено.

4. Під механізмом цивільно-правового захисту прав військовослужбовців слід розуміти закріплену у законі та внутрішньо узгоджену систему правових засобів, за допомогою якої забезпечується реалізація юридичних гарантій прав зазначеної категорії громадян, а за необхідності – правову дію на суспільні відносини, що виражається у припиненні та попередженні порушень цивільних прав військовослужбовців, а також у відновленні прав у разі їх порушення.

5. Під цивільно-правовим захистом прав військовослужбовців слід розуміти здійснювану, зазвичай, з ініціативи військовослужбовця, носія порушеного чи оспорюваного права, діяльність суду, самого військовослужбовця, а у передбачених законом випадках – органів виконавчої, органів військового управління з правового реагування, а за

необхідності – щодо застосування примусових заходів з метою усунення перешкод у реалізації військовослужбовцями своїх цивільних суб'єктивних прав, ліквідації наслідків їх порушення (оспорювання) шляхом застосування способів, передбачених ЦК України.

6. В умовах сьогодення вирішення проблем взаємовідносин військовослужбовців як суб'єктів цивільного права, вимагає пошуку нових підходів. Участь військовослужбовців у цивільних правовідносинах відповідно до їх цивільних прав та обов'язків дозволяє підвищити розуміння їх відносин як фізичних осіб, а, отже, оптимізувати нормативно-правове регулювання цивільно-правових відносин військовослужбовців щодо придбання та використання майна (рухомого або нерухомого), коштів в якості фінансового та матеріально-технічного забезпечення, тощо, що направлено на покращення умов проходження служби, та службової діяльності військовослужбовців.

7. Дуже складною, з практичної точки зору, є участь військовослужбовців в договірних зобов'язаннях в сфері найму (оренди) житла. Складність та проблемність зазначеного виду зобов'язань полягає в наступному: 1) порядку укладання договору найму (оренди) житла; 2) цивільно-правовій відповідальності військовослужбовців в разі неналежного виконання зобов'язань; 3) врахуванні суб'єктного складу; 4) проведенні розрахунків за вказаним договором тощо. Зважаючи на зазначене, доцільно говорити про централізований найм (оренду) житла для військовослужбовців, або проводити це за рахунок особистих коштів військовослужбовців з відповідною компенсацією з боку держави.

8. Цивільно-правова відповідальність є реалізацією такого різновиду майнових санкцій, що характеризується настанням для боржника (заподіювача шкоди) негативних наслідків у його майновій сфері і при цьому забезпечує потерпілому відновлення становища, в якому той перебував до того, як його право було порушено.

Враховуючи викладене, цивільно-правовій відповідальності військовослужбовців притаманний ретроспективний характер, який полягає у тому, що її виникнення пов'язане із скоєнням правопорушення, останнє є підставою її виникнення. Однак, для застосування заходів цивільно-правової відповідальності щодо військовослужбовця необхідно встановити й умови відповідальності: наявність шкідливих наслідків правопорушення, причинного зв'язку між цими наслідками та поведінкою правопорушника, провину правопорушника.

9. З метою захисту прав та охоронюваних інтересів військовослужбовців в страхових правовідносинах запропоновано внести зміни та доповнення до ст. 988 ЦК України шляхом доповнення ч. 1 вказаної статті п. 7, в якому зазначити як обов'язок страховика виконати умови договору щодо військовослужбовців, які в процесі дії договору страхування змінили свій статус.

Зроблено висновок, що на практиці виникають також проблеми щодо страхування ризику воєнних дій, адже це визначається як один із складних видів страхування з наступних підстав: 1) не всі страхові компанії здатні забезпечувати покриття військових ризиків; 2) самі по собі військові ризики є непередбачувальні і є затратними для учасників страхових відносин.

10. Кожен військовослужбовець є повноправним учасником цивільних правовідносин та стороною у цивільно-правовому договорі, а у випадку, якщо була заподіяна шкода, відповідно до вимог законодавства України, військовослужбовець несе цивільно-правову відповідальність.

Забезпечуючи відновлення порушених прав і благ потерпілого, цивільно-правова відповідальність військовослужбовців здійснює правовідновну та превентивну (виховну) функцію, а її реалізація підпорядкована загальнородовим (законність, справедливість, гуманізм, обґрунтованість, невідворотність, доцільність) та власним принципам (повне відшкодування шкоди, безумовна відповідальність за навмисну провину).

11. З метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів військовослужбовця як сторони кредитного договору слід доповнити ч. 1 ст. 1056 ЦК України абзацом 2 наступного змісту: «... Призов на військову службу або мобілізація позичальника не є підставою для відмови від надання чи отримання кредиту».

12. Крім того, з метою захисту прав та охоронюваних інтересів військовослужбовців в страхових правовідносинах, запропоновано внести зміни та доповнення до ст. 988 ЦК України шляхом доповнення ч. 1 вказаної статті п. 7, в якому зазначити як обов'язок страховика виконати умови договору щодо військовослужбовців, які в процесі дії договору страхування змінили свій статус. Крім того, доцільно доповнити ст. 979 ЦК України ч. 2 наступного змісту: «...2. Призов на військову службу або мобілізація фізичної особи не є підставою для відмови від надання послуг страхування і укладання відповідного договору».

13. Основні правила цивільно-правової відповідальності військовослужбовців визначаються правовими нормами загального характеру, проте, організаційно-правова форма здійснення військовослужбовцями функцій органу державної влади та правоохоронної діяльності, підвідомчість військових організацій, у якій проходять службу військовослужбовці, органу державної влади, в якому законодавством передбачено військову службу, зумовлює наявність особливостей цивільно-правової відповідальності військовослужбовців.

Водночас підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду можна вважати казус (випадок), необхідну оборону, крайню необхідність, непереборну силу та умисел потерпілого.

Шкода, заподіяна при веденні бойових дій цивільному населенню та цивільним об'єктам, є протиправною і має підлягати відшкодуванню. Доцільно нормами міжнародного цивільного права визначити загальні принципи відшкодування такої шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамова О. С. До питання про співвідношення понять «цивільна відповідальність» і «обов'язок страховика по виплаті страхового відшкодування». *Римське право і сучасність. Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 черв. 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2021. С. 30-32.
2. Адміністративне право України : навч. посіб. : у 2-х т. / В. В. Галуцько, В. І. Олефір, М. П. Пихтін та ін. ; за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон : ПАТ “Херсонська міська друкарня” 2011. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 320 с.
3. Актуальні питання адаптації цивільного законодавства України до права ЄС : навч.-метод. практикум для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «доктор філософії», за спеціальністю 081 «Право» у відділі аспірантури і докторантури Національного університету «Одеська юридична академія» / Є. О. Харитонов, О. І. Сафончик, І. В. Давидова. Одеса, 2023. 49 с.
4. Андрієнко І. С., Мирза С. С., Церковна О. В. Характеристика понять «виключення цивільно-правової відповідальності» та «звільнення від цивільно-правової відповідальності». Проблеми цивільного та господарського права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 99-103.
5. Анікіна Г. В., Якимчук С. О. Умови виникнення деліктного зобов'язання у праві зарубіжних країн та України. *Економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 79-86.
6. Бабич І.Г. Розірвання договору та принцип справедливості. *Римське право і сучасність* : матеріали міжнародної наукової конференції. Одеса: Фенікс, 2014. С. 50-56.

7. Бакірова І.О. Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист. *Міністерство юстиції* : вебсайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_8158
8. Баранкевич А.В. Особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 90. С. 19-25
9. Басай О.В. Справедливість як фундаментальна категорія цивільного права України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 87-98
10. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
11. Баулін Ю.В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали наукового полілогу*, (м. Харків, 7 вересня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 11–25.
12. Берназ-Лукавецька О.М. Кірсанов О.В. Проблемні аспекти кредитних договорів в Україні та міжнародному просторі. *Морська безпека та оборона*. 2023 № 2. С. 7-12.
13. Берназ-Лукавецька О.М. Проблемні питання виконання окремих видів договорів в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 527-529.
14. Бескоровайний С.Я. Участь військових частин і військовослужбовців у цивільних правовідносинах. *Юридична наука*. 2013. №12. С. 105-113.
15. Біленко М.С. Загальні положення про договір у цивільному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 347-349.
16. Біленко М.С. Щодо питання цивільно-правової відповідальності в умовах уніфікації законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 6. С. 23-27.

17. Бобошко О. О. Проблемні питання тлумачення понять: "припинення договору" та "розірвання договору". *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 569-572.

18. Богуцький В.В., Григоренко Є.І., Григоренко Я.О. Право на проходження військової служби у контексті забезпечення воєнної безпеки сучасної держави : монографія. Харків : Право, 2019. 274 с.

19. Богуцький П.П. Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 188 с.

20. Богуцький П.П., Скуріхін С.М. Основи військового права України: курс лекцій. Одеса : Фенікс, 2011. 343 с.

21. Бондар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2005. 272 с.

22. Борець Л.В. Проблема вини як умови цивільно-правової відповідальності. URL: <http://ivpp.kpi.ua/wp-content/uploads/%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C-%D0%9B.%D0%92..pdf>

23. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2005. 211с.

24. Булеца С.Б., Заборовський В.В., Менджул М.В., Паніна Ю.С., Рогач О.Я., Свадеба Н.І., Ревуцька І.Е., Чепис О.І., Черевко П.П. Цивільне право : практичний посібник. Видавничий дім «Гельветика», 2022, 408 с.

25. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

26. Верховець А.А. Цивільно-правова відповідальність за порушення договору : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2010. 16 с.

27. Види цивільно-правової відповідальності. Довідкова інформація від 11.05.2007. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/TS001002>

28. Визначення поняття цивільно-правової відповідальності. / С. О. Сліпченко / *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матер. «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, (м. Харків, 18 грудня 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2016. С. 19–22.

29. Вільнянський С.Й. Загальне вчення про зобов'язання. Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Т. 9. К. : Юридична книга, 2008. 465 с.

30. Габріадзе М. Система цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання. *Юридичний вісник*. 2020. №1. С. 85-92

31. Гладкий С.О. Методологія та організація наукових досліджень : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення навчальної дисципліни студентами спеціальності 081 «Право». ВНЗ Укоопспілки «ПУЕТ», 2016. 240 с.

32. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. О. : Фенікс, 2013. 642 с.

33. Голубєва Н.Ю. Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду: на матеріалах судової практики. *Наукові праці НУ «ОЮА»*. 2015. С. 71-86

34. Голубєва Н.Ю. Поняття та значення зобов'язального права України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 14. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. 430 с.

35. Горбач Д.О. Деякі питання юридичної відповідальності особового складу національної гвардії України. *Науковий вісник Академії муніципального управління : Серія «ПРАВО»*. 2015. Випуск 1. ч.1. С. 93-99

36. Горяйнов А. М. Примус і цивільно-правова відповідальність. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 3. С. 36-39.

37. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
38. Гринько Р.В. Щодо питання про виконання цивільно-правового зобов'язання. *Часопис цивілістики*. Випуск 21. С. 37-42
39. Гринько С. Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним правом. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2023. № 3. С. 22-26.
40. Гринько С. Д. Значення наказу командира для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцем унаслідок його виконання. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 48. С. 27-34.
41. Гринько С. Д. Непереборна сила як безумовна підстава звільнення від відповідальності в цивільному праві України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2 (22). С. 185-189.
42. Гринько С.Д. Значення типології рецепції римського права для правових систем європейських країн. *Теоретико-методологічні підходи до розуміння приватного права в сучасних умовах*. С. 9-13. URL: http://old.univer.km.ua/statti/2.hrynko_s._d._znachennya_typolohiyi_retseptsii_rymskoho_prava_dlya_pravovykh_system_yevropeyskykh_krayin.pdf
43. Гринько С.Д. Причинно-наслідковий зв'язок як об'єктивна умова виникнення деліктних зобов'язань в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2(34). С. 66-78.
44. Гринько С.Д., Заверуха С.В. Особливості механізму виконання зобов'язання з договору купівлі-продажу. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 322-330.
45. Гришко В.І., Віннічук І.В. Система договорів у римському праві та їх рецепція. *Молодий вчений*. 2019. № 12.1 (76.1). С. 38-41
46. Грін О.О. Договори в цивільному праві України : навчальний посібник: Альб. схем. О.О. Грін. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2012. 219 с.

47. Давидова І. В. «Договори» та «правочини» в умовах рекодифікації цивільного законодавства. *Шерешевські читання «Оновлення цивільного кодексу України: концептуальні засади»* : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 11 груд. 2020 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонova. Одеса : Фенікс, 2020. С. 17–21.

48. Давидова І. В. Правочини за участю компаній, пов'язаних із державою-агресором: обмеження та відповідальність. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 592-594.

49. Дашковська О.Р., Яворський В.О., Безсонова К.Д. Позитивна юридична відповідальність: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 64. С. 21-25.

50. Дзера О.В., Кузнєцова Н.С., Луць В.В. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України в 2 томах. Видавництво : Юрінком Інтер, 2019. 1800 с.

51. Довбій С. П. Відшкодування збитків та договірні санкції як форми відповідальності (компенсації) за порушення договірного зобов'язання з надання послуг охорони. *Форум права*. 2013. № 4. С. 85-92.

52. Донська Л.Д. Причинний зв'язок у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 22 с.

53. Дорошенко Л.М. Методологічні засади дослідження договірного регулювання корпоративних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 220-223.

54. Дудченко В.В. Юридична техніка (за вченням професора Рудольфа Ієрінга). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 12-17.

55. Дудченко В.В., Манько Д.Г. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного науково-правового мислення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 13-17.
56. Єсіпова Л. О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода. *Часопис цивілістики*. 2015. Випуск 18. С. 33-36.
57. Заверуха С.В. Цивільно-правова відповідальність за договором купівлі-продажу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 217 с.
58. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
59. Загребельна Н. Юридична відповідальність з позиції справедливості та дієвості: сучасні реалії та поняття. *COPERNICUS Political and Legal Studies*. December 2022. Vol. 1, Issue 4. С. 63-73.
60. Зеленський С.М. Презумція невинуватості як гарантія справедливості кримінального провадження. Кримінально-процесуальне право та криміналістика. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 244-249.
61. Земельний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 3-4, ст.27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
62. Земскова О. Цивільно-правова відповідальність за договором перевезення небезпечних вантажів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 21-25.
63. Зобов'язальне право України : підручник / Нац. ун-т "Одес. юрид. акад."; за ред.: Є. О. Харитонova, Н. Ю. Голубевої. К : Істина, 2011. 848 с.
64. Зозуляк О. І, Парута Ю.І. Перспективні напрями удосконалення цивільно-правової відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2021. Випуск 63. С. 141-146
65. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія / Кол. авторів; За заг. ред . Н. М. Оніщенко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2009. 216 с.

66. Інструкція з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями : наказ Міністерства оборони України від 31.07.2017 № 380 (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1020-18/conv#n427>

67. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67) том 1. С. 12-17.

68. Каленіченко Л.І. Державно-правовий примус та система його форм. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2017. С. 89-92. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_10_2017/pdf/27.pdf

69. Каленіченко Л.І. Підстави виключення юридичної відповідальності: поняття, ознаки. *Jurnalul juridic national: teoriiie si practica*. 2017. № 3(25). Р. 14–17.

70. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 37 с.

71. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 453 с.

72. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності : монографія. Одеса, 2006. 264 с.

73. Карташов М. Особливості цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 12/4. С. 29-32.

74. Килимник І. І. Цивільне право України : навч. посібник / І. І. Килимник, А. М. Бровдій, Д. Є. Кутоманов; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; Х. : ХНУМГ. 2014. 225 с.

75. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 458 с.

76. Кізлова О. С. Використання дефініції договірні зобов'язання у сучасному законодавстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2013. №. 6-1 (2). С. 30-33.

77. Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. *Часопис Хмельницького університету управління та права "Університетські наукові записки"*. 2005. № 3. С. 107-110.

78. Коваленко О.О. Структура цивільно-правового статусу фізичної особи. *Електронний журнал ХНУВС*. 2018. С. 37-39. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_19_05_2018/pdf/14.pdf

79. Кодекс поведінки щодо військово-політичних аспектів безпеки. ОБСЄ. 03.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_116#Text

80. Кодекс торговельного мореплавства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995, №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52, ст. 349. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text>

81. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). 04.11.1950 року. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

82. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

83. Коняхін Д.А. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*. Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 298-299.

84. Костяченко К. Е., Ткаченко П. І. Участь військовослужбовців в цивільних правовідносинах. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 93-98.

85. Костяшкін І.О. Причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та діяльністю особи, пов'язаною із транспортним засобом, як умова виникнення зобов'язань. *Університетські наукові записки*. 2018. № 66. С. 44-58.

86. Кочин В.В. Визначення цивільно-правового статусу неформальних організацій. *Цивільне право та цивільний процес: актуальні питання*. 2013. С. 48-52.

87. Кочина О.С. Причинний зв'язок як умова відшкодування моральної (немайнової) шкоди. *Цивільне право. Електронний журнал Чернігівського Національного технологічного університету*. С. 1-8. URL: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/17814/%D0%9A%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%BE%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

88. Кривенко Ю. В. Окремі питання щодо захисту військовослужбовця та добровольця (особи, що перебуває у складі добровольчих формувань). *Шерешевські читання «Рекодифікація договірного права в умовах інтеграційного розвитку України»* : матер. всеукр. науково-практичн. конф. (м. Одеса, 6 грудня 2019 року) / За заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2019. С. 39-41.

89. Кривенко Ю. В. Особливості застосування цивільно-правової відповідальності до учасників договору щодо надання волонтерської допомоги. *Від римського приватного права до ІТ права* : матеріали. міжнар. наук.-практич. конф. «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 19 трав. 2018 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. І. Харитонової, к.ю.н., доцента К. Г. Некіт. Одеса : Фенікс, 2018. С. 119-122.

90. Кривенко Ю.В. Участь військовослужбовців у договірних зобов'язаннях. *Аналітично-порівняльному правознавство*. 2024. Вип. 4. С. 116-121.

91. Кривенко Ю.В., Спасова К.І. Захист прав військовослужбовців: окремі питання. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 50. С. 45-50.

92. Кривенко Ю.В., Спасова К.І. Участь військових організацій в зобов'язаннях за договором будівельного підряду. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 51. С. 34-39.

93. Кужко О.С. Підстави звільнення відповідальності в договорі перевезення вантажу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 114-117.

94. Кузнєцова Н. Принципи сучасного зобов'язального права України. *Українське комерційне право*. 2003. № 4. С. 9-15.

95. Кузнєцова Н.С. Інститут цивільно-правової відповідальності у контексті рекодифікації цивільного права України. *Модернізація цивільноправової відповідальності. Матвєєвські цивілістичні читання : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 жовт. 2019 р.). / Р.А. Майданик, В.В. Цюра та ін. ; відп. ред. Р.А. Майданик. Київ, 2019. С. 112-114.*

96. Кузнєцова Н.С. Інститут цивільно-правової відповідальності у цивілістичній доктрині України : у 5 т. Правова доктрина України. Харків : Право, 2013. Т. 3: Доктрина приватного права / за заг. ред. Н.С. Кузнєцової. С. 330–348.

97. Левицький М. О. Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав військовослужбовців : дис. ... д-ра філософії : 081. Хмельницький, 2021. 259 с.

98. Левицький М.О. Поняття та особливості юрисдикційної форми захисту особистих немайнових прав військовослужбовців. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 222-230.

99. Лисак А.Ю. Правові гарантії реалізації статусу військовослужбовців при виконанні ними службових обов'язків за кордоном. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 123-127.

100. Лукасевич-Крутник І. С. Загальні засади відповідальності сторін за порушення зобов'язань, що впливають з договору перевезення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Випуск 1 (25). С. 81-87.

101. Лукасевич-Крутник І.С. Умови виконання договірних зобов'язань із надання транспортних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 30-34.

102. Луць А. В. Свобода договору в цивільному праві України : навч. пос. К. : Школа, 2004. 47 с.
103. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності : навч. посібн. 2-е вид., перероб. і доповн. К. : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
104. Луць В.В. Договірне право України: сучасний стан і тенденції розвитку. *Юридичний вісник*. 2009. № 2. С. 52-55.
105. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України : монографія. К. : Алерта, 2016. 226 с.
106. Макаренко Р.В. Поняття правового статусу особистості як члена громадянського суспільства. *Економіка і право. Право*. Серія 18. 2013. Випуск 22. С. 141-148.
107. Марценко Н., Лукасевич-Крутник І. Процесуальні особливості визнання дійсним правочину, вчиненого з порушенням обов'язкової нотаріальної форми. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1. С. 277-285.
108. Медвідь Л.П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні : конституційно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 249 с.
109. Микитин В.І. Цивільно-правова відповідальність за порушення майнових прав інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 224 с.
110. Мілаш В. С. Договірне право : конспект лекцій для студентів денної та заочної форм навчання усіх спеціальностей університету. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 80 с.
111. Михайліна Т.В., Гоцуляк Ю.В., Гель А.П. Щодо проблем розуміння категорія «санкція» у теорії права та галузевому правознавстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 66. С. 288-293.
112. Міхальов В.О. Класифікація юридичних гарантій прав і свобод особистості в Україні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних*

викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 288-290.

113. Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2007. 26 с.

114. Мороз М. В., Мороз О. В. Істотні умови договору оренди майна державного підприємства. *Право та інновації*. 2016. № 3. С. 28-33.

115. Мороз О. В., Мороз М. В. Правова характеристика договору оренди майна державного підприємства. *Форум права*. 2013. № 1. С. 715-720.

116. Мороз О.В. Проблемні аспекти строку договору оренди майна державного підприємства. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2018. С. 170-173.

117. Мороз О.В. Щодо поняття цивільно-правового договору. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Харків, 20 травня 2022 р.). Харків, 2022. С. 174-177.

118. Мул А. М. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану надзвичайними ситуаціями. *Проблеми цивільного захисту населення: сучасні реалії України* : матеріали II Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції. (м. Київ, 15 квітня 2016 року). Київ, 2016. С. 90–91.

119. Навальнева Н. Санкція як правовий засіб у механізмі правового регулювання цивільних відносин. *Підприємство, господарство і право*. 2019. №3. С. 40-45.

120. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. В. С. Щербини, Н. Б. Пацурії. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 816 с.

121. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за заг. ред. В.І. Теремецького. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2021. 1158 с.

122. Нечитайло Т.О., Луць В.В. Поняття цивільної правосуб'єктності та її елементів. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8996/1/962-Article%20Text-1925-1-1020191025%20%281%29.pdf>

123. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за жовтень 2021 року / упоряд. правове управління (IV) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду/ Відпов. за вип.: суддя КЦС ВС, секретар Пленуму ВС, к.ю.н, доцент Д.Д. Луспеник/ Київ, 2021. 34 с.

124. Олейников С.М. Поняття юридичної відповідальності. *Загальна теорія держави і права* : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

125. Онищенко Г. До питання про співвідношення поняття «деліктного зобов'язання» та «деліктної відповідальності» у теорії цивільного права. *Юридичний журнал*. 2005. № 10. С. 80-83. URL : <https://e-library.mu.edu.ua/cgi-bin/koha/opac-MARCdetail.pl?biblionumber=2055415>

126. Оскілко О.О. Види зобов'язань, в яких військовослужбовці беруть участь. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 64-69. URL : <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.9>

127. Оскілко О.О. Деякі питання правового статусу військовослужбовців та їх захисту. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.). Одеса, 2022. С. 69-72. URL : <https://hdl.handle.net/11300/23909>

128. Оскілко О.О. До окремих питань визначення цивільно-правового статусу військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В.

Ківалова. Одеса : Фенікс, 2024. С. 610-613
<https://dspace.onua.edu.ua/items/c77ed43d-fe00-43d4-958d-0f60923956cd>

129. Оскілко О.О. Загальна характеристика договірних зобов'язань, у яких беруть участь військовослужбовці, за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 143-149. URL : <http://www.yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-2-2023.html>

130. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану. *Приватне право в умовах війни* : матеріали всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонов, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 160-162. URL: <https://hdl.handle.net/11300/24735>

131. Оскілко О.О. Окремі питання захисту прав жінок-військовослужбовців в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 564-566. URL : <https://hdl.handle.net/11300/25892>

132. Оскілко О.О. Окремі питання кредитних зобов'язань військовослужбовців за законодавством України. *Проблеми цивільного права у постпандемічну добу* : матер. круг. столу (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) / укл.: І.В. Давидова, О.В. Шамота ; за ред.: Є.О. Харитонов, І.В. Давидової ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса, 2023. С. 79-82. URL : <https://doi.org/10.32837/11300.26011>

133. Оскілко О.О. Окремі питання цивільно-правового регулювання відносин військовослужбовців в сфері договірних зобов'язань. *Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства* : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 25 травня 2023 р.) / упоряд.: І. Давидова, М. Лєсняков ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонов. Одеса, 2023. С. 104-107. URL : <https://doi.org/10.32837/11300.26013>

134. Оскілко О.О. Особливості виконання договірних зобов'язань за участю військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 163-166. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/35>

135. Оскілко О.О. Поняття зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 20–24. URL : <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.4>

136. Оскілко О.О. Поняття цивільно-правового захисту прав військовослужбовців. *Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 28-31. URL : <https://hdl.handle.net/11300/25145>

137. Оскілко О.О. Припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 83-88. URL : <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.13>

138. Остапенко В.В. Гарантії суб'єктивних прав і свобод як елемент правового статусу людини і громадянина. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Випуск 1 (13). С. 2-15.

139. Отраднова О. О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2009. 240 с.

140. Очиченко О. Г. Випадок як суб'єктивна підстава виникнення неможливості виконання зобов'язання. *Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права* : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова. (м. Харків, 15 лютого 2013 р.). Х. : Право, 2013. С. 350–352.

141. Павленко Д. Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2008. 25 с.

142. Пак О.В. До питання про цивільно-правову відповідальність при проведенні онлайн-тренувань. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої 99-й

річниці від дня народження О.А. Пушкіна (м. Вінниця, 24 травня 2024 р.).
Вінниця, 2024. С. 313-316.

143. Палійчук О.В. Нормативне врегулювання звільнення від покарання на підставі акта про амністію та помилування. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 3. С. 158–162.

144. Панченко С.В. Джерела цивільного договірної права : дис. ... док. філософії : 12.00.03. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2016. 241 с.

145. Парасюк В.М. Склад правопорушення як підстава цивільно-правової відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 124-127.

146. Парасюк В.М. Теоретичне обґрунтування сутності підстави цивільно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 45-49.

147. Пашинський В.Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2007. 201 с.

148. Пашинський В. Й. Поняття та структура конституційно-правового статусу військовослужбовців. *Юридична наука*. 2012. № 4. С. 25-31.

149. Пашинський В. Й., Медвідь Л. П., Шамрай Б. М. Правовий статус та соціальний захист військовослужбовців: поняття і правове регулювання. *Human rights and public governance in modern conditions : Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 952 p. С. 651-674. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8339/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20forum_law_colmono_2023%20%281%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

150. Пашинський В.Й., Свистільник І.А. Правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців в Україні. *Юридична наука*. 2013. С. 102–110.

151. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 728 с.

152. Погорілко В.Ф. Конституційне право України : навч. видання. Київ : Наукова думка, 2003. 732 с.

153. Постанова Великої палати Верховного суду України від 07.07.2020 у справі № 910/10647/18. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/90932704>

154. Постанова Великої палати Верховного суду України від 16.02.2021 у справі № 911/2390/18. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/95573681?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01

155. Постанова Великої палати Верховного суду України від 29 червня 2022 року у справі № 477/874/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106264704>

156. Постанова Верховного суду України від 09.09.2020 у справі № 910/6644/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91436902>

157. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 03.06.2019 у справі № 903/432/18. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83287916>

158. Правосуб'єктність в позовному провадженні про відшкодування шкоди, заподіяної агресором. Огляд Верховного суду України від 24.08.2022. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00918>

159. Приленський І. Поняття цивільно-правової відповідальності сторін за договором. *Трибуна молодого вченого. Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 159-165.

160. Примаєв В. Визначення вини як умови цивільно-правової відповідальності. *Право України*. 2002. № 10. С. 115

161. Примак В. Д. Непереборна сила як обставина, що звільняє від цивільноправової відповідальності: порівняльно-правовий вимір. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 64-68.

162. Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 209 с.

163. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.222 року № 64/2022.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.

164. Про визнання грошових вимог: Ухвала від 05.08.2021 року № 904/1907/15 Верховний Суд. Касаційний господарський суд. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/98789013>

165. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992, № 27, ст. 385. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

166. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

167. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146 : постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2022 року № 122. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/122-2022-%D0%BF#Text>

168. Про Національну гвардію України : Закон України 13.03.2014 року № 876-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014, № 17, ст. 594. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

169. Про оборону України : Закон України від 6.12.1991 року № 1932-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992, № 9, ст.106). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

170. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 3.10.2019 року № 157-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2020, № 4, ст.25. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text>

171. Про оренду землі : Закон України від 6.10.1998 року № 161-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1998, № 46-47, ст. 280. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>

172. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 року № 1153 (із змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

173. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015, № 28, ст.250. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

174. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : Постанова пленуму Верховного суду України від 27.03.1992 року № 6. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/VS92008>

175. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 15, ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

176. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст.194 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>

177. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України № 2801-IX від 01.12.2022 .

178. Проблемні питання відповідальності військовослужбовців. Аналітична доповідь. Аналіз ситуації (ідентифікації проблем та їх аналіз). 2023. URL : <https://defence.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennya/CDS-problemni-pytannya-vidpovidalnosti-vijskovosluzhbovcziv.pdf>

179. Продаєвич І.С. Припинення зобов'язання неможливістю його виконання : автореф. дис. ... канд. наук : 12.00.03. О., 2009. 19 с.

180. Псьота Т.В. Поняття міжнародно-правового статусу особи в сучасній правовій думці: історіографія проблеми. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 78: частина 2. С. 372-376.

181. Рассказова В. В. Угода про припинення зобов'язання переданням відступного: зміст та особливі ознаки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101), ч. 1. С. 43-51.

182. Рекшинський В.О. Судовий захист соціальних прав військовослужбовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Випуск 80: частина 2. С. 454-459.

183. Ромась Д.С. Об'єктивні умови виникнення цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 54 том 2. С. 58-63

184. Ромась Д.С. Протиправна поведінка як умова цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4 (75-76). С. 207-216.

185. Ромащенко І.О. Зміна та припинення цивільного правовідношення як способи захисту цивільних прав : монографія. Київ : Алерта, 2016. 242 с.

186. Савчин М.В. Методологія юридичних досліджень у сфері публічного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Випуск 44. Том 1. С. 68-76.

187. Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2008. 20 с.

188. Сафончик О. І. Деякі питання правового регулювання міжнародного договору купівлі-продажу. *Правові та інституційні механізми забезпечення*

розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 р.) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 528-530.

189. Сафончик О.І. Актуальні питання цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 31-38.

190. Сафончик О.І. Окремі аспекти відшкодування майнової та не майнової (моральної) шкоди в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. №2. С. 24-30. URL: <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.3>

191. Святошнюк С.С. Деякі аспекти цивільно-правової відповідальності сторін за договором банківського рахунку. *Цивільне правою Правова держава*. 2022. № 47. С. 57-64.

192. Селезнева О. Категорії прав і свобод людини в доктрині та законодавстві. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 5. С. 16-25.

193. Сердечна І.Л. Договір як джерело правового регулювання цивільних та сімейних відносин. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 4. С. 121-125.

194. Середюк В. В. Основні підходи до розуміння юридичної відповідальності у вітчизняній правовій науці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Т. 1, № 1. С. 59–63.

195. Сирко М. В. Рецепція римського права у кодексі Наполеона Бонапарта 1804 р. *Шерешевські читання «Римське право і сучасність»* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 11 трав. 2012 р.). Одеса, 2012. С. 61–63.

196. Сібільов М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 2 (37). С. 80-88.

197. Спасибо-Фатєєва І.В. Цивільний кодекс України. Том 1. Загальні положення. Особи : науково-практичний коментар. ЕКУС. 2020. 928 с.

198. Спасибо-Фатєєва І.В. Цивільний кодекс України. Том 2. Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи. ЕКУС. 2021. 928 с.

199. Спасова К. І. Особливості інституту цивільної відповідальності за римським приватним правом. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні* : матер. міжн. колоков. (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2018. С. 37-39.

200. Стефанчук М. Особливості договірної відповідальності в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1 (33). С. 166-172.

201. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14.11.2020 року № 392/2020. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

202. Стрельник О.Л. Обставини, що виключають юридичну відповідальність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

203. Стрибко Т.І. Класифікація договору як правового явища. *Законодавство України: історія розвитку, соціальна обумовленість, якість, застосування та вдосконалення* : матеріали міжнар. наук.-практ. Конф (м. Донецьк, 20–21 грудня 2013 р.). Донецьк : Східноукр. наук. юрид. організація, 2013. С. 16–18.

204. Строкань О.В., Мірошніченко М.Ю. Методологія та організація наукових досліджень з основами інтелектуальної власності : конспект лекцій. Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2021. 152 с.

205. Сядриста І.І. Особливості цивільно-правової відповідальності посадових осіб акціонерного товариства. *Проблеми цивільного права та процесу*. : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, (м. Харків, 24 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. організації «Асоц. цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2019. С. 208-211.

206. Теньков С. Спори з приводу оформлення виконання договорів у судовій практиці. *Вісник господарського судочинства*. 2005. № 1. С. 204-208.
207. Теорія держави і права в схемах та таблицях : навчальний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. К.: «Хай-Тек Прес», 2020. 296 с.
208. Тертишник В.М. Конституція України : науково-практичний коментар. Київ: Алерта, 2022. 430 с.
209. Типи договорів в римському приватному праві. URL : https://otherreferats.allbest.ru/law/00170138_0.html
210. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
211. Трихліб К.О. Правовий статус: Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. Т. 3. Х: Право, 2017. 952 с.
212. Ус М.В. Межі договірної регулювання цивільно-правової відповідальності. *Сучасні проблеми цивільного права та процесу* : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, (м. Харків, 19 грудня 2014 р.). Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 101–103
213. Ус М.В. Договірна та деліктна відповідальність: значення та критерії розмежування. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 11(13). С. 137-153
214. Федосєєв П.М., Бальжик І.А., Тодорова М.П. Теоретичні та практичні проблеми застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства в Україні. *Наукові записки. Серія : Право*. 2023. Випуск 15. С. 26-29.
215. Форманюк В. Поняття правового статусу фізичної особи. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 23-26.
216. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.

217. Харитонов Є.О. Актуальні питання участі військовослужбовців в договірних зобов'язаннях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 184-186.

218. Харитонов Є.О. Війна: конфлікт та солідарність цивільних інтересів (розділ 1). Діяльність в інтересах іншої особи в умовах війни: цивілістичні аспекти : кол. моногр. За ред. Є.О. Харитонova, І.В. Давидової. Одеса : Фенікс, 2022. С. 9-38.

219. Харитонов Є.О., Білошкурський М.М. Проблемні питання конвалідації недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні». *Часопис цивілістики*. 2024. № 53. С. 5-13.

220. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Проблеми самозахисту приватних прав в умовах війни. *Часопис цивілістики*. 2024. № 52. С. 5-14.

221. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 213 с.

222. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини : навч. посіб. К. : Істина, 2008. 38 с.

223. Харитонova О.Є., Харитонов Є.О. Юридична відповідальність: пошук парадигми. Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. / За ред. проф. І. Безклубого. К., 2010. Чис. V. С. 23-30.

224. Хлонь О.М. Відповідальність та встановлення причинно-наслідкового зв'язку у правовому контексті. *Юридичні науки. «Молодий вчений»*. 2020. № 5 (81). С. 32-36.

225. Хортюк Н.В. Поняття та особливості військовослужбовців як суб'єктів трудового права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 5. С. 70-75.

226. Церковна О.В. Особливості випадку та непереборної сили як підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності. Проблеми Цивільного та господарського права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 95-97.

227. Церковна О.В. Щодо визначення поняття «звільнення від цивільно-правової відповідальності». Проблеми цивільного та господарського права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 4. С. 79-82.

228. Цивільне право: підручник : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2014. Т.1 656 с.

229. Цивільне право в сучасних умовах : навчально-методичний посібник. Освітня програма підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавр на факультеті судового та міжнародного права Національного університету «Одеська юридична академія», галузь знань – 08 «Право», спеціальність – 081 «Право» / О. І. Сафончик, М. В. Матійко, Б. В. Фасій. Одеса, 2023. 56 с.

230. Цивільне право України : академічний курс. Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Вид. 2-ге, доп. і перероб. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. Т. 1. Загальна частина. 696 с.

231. Цивільне право України : навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 468 с.

232. Цивільне право України : підручник : у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х. : Право. 2011. 816 с.

233. Цивільне право України (Загальна частина) : навчально-методичний посібник. Полтава : ПШП, 2020. 199 с.

234. Цивільне право України: академічний курс: підруч. : у двох томах / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.

235. Цивільне право України: підручник : в 2 т. Т. 1 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.

236. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. К. : Юрінком-Інтер, 2017. 976 с.

237. Цивільне право України: у 2-х ч.: ч. 1: навч. посіб. / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. В. А. Кройтора, канд. юрид. наук, доц. Кухарєва О. Є., канд. юрид. наук, доц. Ткалича М.О. Запоріжжя, 2016. 284 с.

238. Цивільне право України. Частина 2 : навч.-метод. посібник. 2-ге вид. / за ред. О. І. Сафончик ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. 206 с.

239. Цивільне право України/ за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Т.1. К. : Юрінком Інтер, 2013. 832 с.

240. Цивільне право: підручник : у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с.

241. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. / О. Є. Аврамова, А. С. Горбенко, Н. О. Горобець та ін. ; за заг. ред. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с.

242. Цивільне право. Частина І : метод. практикум для здобувачів вищ. освіти ступеня «бакалавр» за спец. 081 «Право»; 293 «Міжнародне право» / О.М. Берназ-Луковецька та ін. ; голов. ред. Є.О. Харитонов ; відп. ред.-упоряд. О.М. Калітенко. Одеса: Фенікс, 2023. 80 с. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/27122>

243. Цивільне право. Частина І : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищої освіти / кол. авторів ; за ред.: Є.О. Харитонova, С.В. Завальнюка ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. 108 с.

244. Цивільне право. Частина ІІ : практикум для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр», за спец. 081 «Право» для ф-тів: судового та міжнародного права; прокуратури та слідства; адвокатури та антикорупційної діяльності / Н. Адаховська, О. Берназ-Луковецька та ін. ; за заг. ред. Є. Харитонova ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2023. 160 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/26668>

245. Цивільне та торговельне право зарубіжних раїн / Укладач: викладач Калініченко З.Д. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 31 с.

246. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст. 356) зі змінами та доповненнями. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

247. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Харків : ФО-П Лисяк Л. С., 2012. 736 с.

248. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р. : наук.-практ. коментар / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонова Є. О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О. М. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.

249. *Цивільно-правова відповідальність в Україні: проблеми, реформи, практичний досвід* : матеріали Регіон. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 25 квітня 2023 р). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 169 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/11477/5/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba_%d0%a1%d0%95%d0%9c%d0%86%d0%9d%d0%90%d0%a0_%d0%a6%d0%9f%d0%94_25.04.23.pdf

250. Чанишева А. Р. Договори і зобов'язання в умовах оновлення цивільного законодавства. *Шерешевські читання. Оновлення цивільного кодексу України: концептуальні засади* : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 11 груд. 2020 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2020. С. 28–31.

251. Чумак Р. Цивільно-правова відповідальність за невиконання та/або неналежне виконання договору про надання юридичних послуг. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 1. С. 46-51.

252. Шишка Р. Б., Шишка О. Р. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 271-280.

253. Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 142-159.

254. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин : Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/press-center/uccr-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavyn-z-28-02-2022>

255. Язвінська О. М. Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів. *Економіка та управління на транспорті*. 2016. № 2. С. 255-261.

256. Яновицька Г.Б. Підстави припинення договірних зобов'язань. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 10 (24). С. 374-386.

257. Bernaz-Lukavetska H. M., Kirsanov O. V. Comparative analysis of the credit agreement and factoring agreement. *Морська безпека та оборона*. 2024. № 1. С. 3-8.

258. Kostruba A. Теоретичні аспекти припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України (Theoretical Aspects of Termination of Contractual Obligations in Civil Law of Ukraine). *Право України*. 2017. № 7. С.109-123. URL: <https://ssrn.com/abstract=3569417>

259. Lukasevych-Krutnyk I.S., Milovska N.V., Popova N.R., Rybachok V.À., Belikova S.O. Analysis of legal regulation of contractual obligations in the civil law system. *Astra Salvensis*. 2022. №1. P. 169–182.

260. Makovskiy A., Hrynko S., Levytskyi M., Vychavka V. and Tuz O. Judicial protection of personal non-property rights of military chaplains in Ukraine. (Судовий захист особистих немайнових прав військових капеланів в Україні). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2024. Vol. 44 : Iss. 2, Article 7. P. 61-73.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Оскілко О.О. Поняття зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 20–24. URL : http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2023/4.pdf
2. Оскілко О.О. Види зобов'язань, в яких військовослужбовці беруть участь. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 64-69. URL : <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/318/304>
3. Оскілко О.О. Припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 83-88. URL : <http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/2/13.pdf>
4. Оскілко О.О. Особливості виконання договірних зобов'язань за участю військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 163-166. URL : http://lsej.org.ua/6_2023/35.pdf
5. Оскілко О.О. Загальна характеристика договірних зобов'язань, у яких беруть участь військовослужбовці, за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 143-149. URL : http://www.yurvisnyk.in.ua/v2_2023/18.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Оскілко О.О. Поняття цивільно-правового захисту прав військовослужбовців. *Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 8 грудня 2022 р.). / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. 28-31. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25145>

2. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану. Приватне право в умовах війни : матеріали всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія. Одеса, 2022. С. 160-162. URL: <https://hdl.handle.net/11300/24735>

3. Оскілко О.О. Деякі питання правового статусу військовослужбовців та їх захисту. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 69-72. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23909>

4. Оскілко О.О. Окремі питання захисту прав жінок-військовослужбовців в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 564-566. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25892>

5. Оскілко О.О. Окремі питання цивільно-правового регулювання відносин військовослужбовців в сфері договірних зобов'язань. *Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства* : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 25 травня 2023 р.) / упоряд.: І. Давидова, М. Лєсняков ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса, 2023. С. 104-107. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26013>

6. Оскілко О.О. Окремі питання кредитних зобов'язань військовослужбовців за законодавством України. *Проблеми цивільного права у постпандемічну добу* : матер. круг. столу (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) / укл.: І.В. Давидова, О.В. Шамота ; за ред.: Є.О. Харитонова, І.В. Давидової ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса, 2023. С. 79-82. URL : <https://doi.org/10.32837/11300.26011>

7. Оскілко О.О. До окремих питань визначення цивільно-правового статусу військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2024. С. 610-613. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/items/c77ed43d-fe00-43d4-958d-0f60923956cd>

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення дисертації доповідалися на наукових та науково-практичних заходах: Всеукраїнській науковій конференції «Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни» (м. Одеса, 8 грудня 2022 р.) – дистанційна участь; Всеукраїнській науковій конференції «Приватне право в умовах війни» (м. Одеса, 15 листопада 2022 р.) – дистанційна участь; Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) – дистанційна участь; Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) – дистанційна участь; Всеукраїнській науковій конференції «Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства» (м. Одеса, 25 травня 2023 р.) – дистанційна участь; круглому столі «Проблеми цивільного права у постпандемічну добу» (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) – дистанційна участь; Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.) – дистанційна участь.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»



Ректор Національного університету

«Одеська юридична академія»,

О. Тодошак

_____ 2024 р.

АКТ

**про впровадження наукових розробок дисертаційного
дослідження Оскілка Олексія Олеговича
на тему: «Цивільно-правове регулювання відповідальності
військовослужбовців в договірних зобов'язаннях» в навчальну та
науково-дослідну діяльність
Національного університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: *голови* – проректора з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеляна, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія», Л.М. Кузнецової, декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», доцента Є.О. Хижняка, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професора Є.О. Харитонова, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Оскілка Олексія Олеговича на тему: «Цивільно-правове регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право» використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Сучасні проблеми цивільного права», «Цивільне та сімейне право в сучасних умовах», «Проблеми цивільного права: теорія і практика», а також у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, науковців.

Так, були враховані положення дисертації про необхідність розширити обсяг матеріалу, що викладається у рамках навчальних дисциплін «Цивільне право», «Сучасні проблеми цивільного права», «Цивільне та сімейне право в сучасних умовах», «Проблеми цивільного права: теорія і практика», зокрема, включити питання щодо розширеного визначення цивільно-правової відповідальності військовослужбовців за законодавством України, в тому числі визначення особливостей подвійного статусу військовослужбовця, що полягає у поєднанні публічно-правового та приватно-правового статусів, а також визначення підстав, умов та підстав звільнення військовослужбовців від цивільно-правової відповідальності в сучасних умовах.

При розробці програми навчальних дисциплін «Цивільне право», «Сучасні проблеми цивільного права», «Цивільне та сімейне право в сучасних умовах», «Проблеми цивільного права: теорія і практика» були враховані висновки дисертаційної роботи, зокрема, щодо проблем визначення правового статусу військовослужбовців, форми укладання цивільно-правових договорів та їх виконання в сучасному законодавстві України, які необхідно розширити, доповнити та запропонувати внести зміни у чинне законодавство України.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі 13 наукових праць, основними з яких є наступні публікації:

1. Оскілко О.О. Поняття зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 20 – 24 URL: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.4>
2. Оскілко О.О. Види зобов'язань, в яких військовослужбовці беруть участь. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 64-69 URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.9>
3. Оскілко О.О. Припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 83-88 URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.13>
4. Оскілко О.О. Особливості виконання договірних зобов'язань за участю військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 163-167 URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/35>
5. Оскілко О.О. Загальна характеристика договірних зобов'язань, в яких беруть участь військовослужбовці за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. с. 143-149. URL: <http://www.yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-2-2023.html>
6. Оскілко О.О. Поняття цивільно-правового захисту прав військовослужбовців // *Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 8 грудня, 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. – 28-31. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25145>*

7. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану // Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. – С. 160-162. URL: <https://hdl.handle.net/11300/24735>
8. Оскілко О.О. Деякі питання правового статусу військовослужбовців та їх захисту // Сталлий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку: матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук, І. С. Радковська [та ін.]; за ред. М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. – Одеса, 2022. – С. 69-72. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23909>
9. Оскілко О.О. Окремі питання захисту прав жінок-військовослужбовців в Україні // Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. – Т. 2. – С. 564-566. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25892>
10. Оскілко О.О. Окремі питання цивільно-правового регулювання відносин військовослужбовців в сфері договірних зобов'язань // Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства: матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 25 травня 2023 р.) [Електронне видання] / упоряд.: І. Давидова, М. Лесняков; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. – Одеса, 2023. – С. 104-107. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26013>
11. Оскілко О.О. Окремі питання кредитних зобов'язань військовослужбовців за законодавством України // Проблеми цивільного права у постпандемічну добу: матер. круг. столу (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) [Електронне видання] / укл.: І.В. Давидова, О.В. Шамота; за ред.: Є.О. Харитонова, І.В. Давидової; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – Одеса, 2023. – С. 79-82. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26011>
12. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану. Приватне право в умовах війни: матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. – 1004 с. С. 160-163 URL: <https://hdl.handle.net/11300/24735>
13. Оскілко О.О. До окремих питань визначення цивільно-правового статусу військовослужбовців // Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса: Фенікс, 2024. – 1000 с., С. 610 – 613 <https://dspace.onua.edu.ua/items/c77ed43d-fe00-43d4-958d-0f60923956cd>.

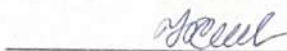
Використання зазначених результатів дозволило більш повно та ґрунтовно викласти матеріали вказаних навчальних дисциплін та надати здобувачам Національного університету «Одеська юридична академія» відомості про поняття та правову природу цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях, підстав звільнення від відповідальності, а також видів договірних зобов'язань, в яких військовослужбовці беруть участь. На основі вищезазначених публікацій запропоновано шляхи вдосконалення положень в сфері цивільно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях за законодавством України.

Голова комісії:



Мінас АРАКЕЛЯН

Члени комісії:



Галина УЛЬЯНОВА



Людмила КУЗНЕЦОВА



Євген ХИЖНЯК



Євген ХАРИТОНОВ

Начальник

Київського районного територіального центру
комплектування та соціальної підтримки
підполковник Юрій КОВАЛЕВСЬКИЙ

“19”

2024 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження ОСКІЛКА Олексія Олеговича на тему: «Цивільно-правове регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях» на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії з галузі знань 08-Право, спеціальності 081-Право

Комісія у складі: голови: офіцера мобілізаційного відділення Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси майора Руслана КОЗАКА, членів: начальника відділення військового обліку та бронювання Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси майора Наталі МУРАЧАШВИЛІ, штаб-сержанта 3 категорії групи персоналу Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси головного сержанта Сергія СТАРОДУБА, головного спеціаліста відділення призову Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси працівника Збройних Сил України Галини КАРАВАЙЧЕНКО склали цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження ОСКІЛКА Олексія Олеговича на тему: «Цивільно-правове регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях» на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії з галузі знань 08-Право, спеціальності 081-Право, впроваджено у процес підготовки працівників Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси.

Комісія вважає, що викладені у публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси. Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Оскілко О.О. Поняття зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 20 – 24 URL: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.4>
2. Оскілко О.О. Види зобов'язань, в яких військовослужбовці беруть участь. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 64-69 URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.9>

3. Оскілко О.О. Припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 2. С. 83-88 URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.13>

4. Оскілко О.О. Особливості виконання договірних зобов'язань за участю військовослужбовців. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С. 163-167 URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/35>

5. Оскілко О.О. Загальна характеристика договірних зобов'язань, в яких беруть участь військовослужбовці за законодавством України. Юридичний вісник. 2023. № 2. с. 143-149. URL: <http://www.yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-2-2023.html>

6. Оскілко О.О. Поняття цивільно-правового захисту прав військовослужбовців // Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 8 грудня, 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. – 28-31. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25145>

7. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану // Приватне право в умовах війни : матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонova, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія. – Одеса, 2022. – С. 160-162. URL: <https://hdl.handle.net/11300/24735>

8. Оскілко О.О. Деякі питання правового статусу військовослужбовців та їх захисту // Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук. І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. – Одеса, 2022. – С. 69-72. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23909>

9. Оскілко О.О. Окремі питання захисту прав жінок-військовослужбовців в Україні // Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 трав.2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Видавництво «ІЮридика», 2023. – Т. 2. – С. 564-566. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25892>

10. Оскілко О.О. Окремі питання цивільно-правового регулювання відносин військовослужбовців в сфері договірних зобов'язань // Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 25 травня 2023 р.) [Електронне видання] / упоряд.: І. Давидова, М. Лесняков ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонova. – Одеса, 2023. - С. 104-107. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26013>

11. Оскілко О.О. Окремі питання кредитних зобов'язань військовослужбовців за законодавством України // Проблеми цивільного права у постпандемічну добу : матер. круг. столу (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) [Електронне видання] / укл.: І.В.

Давидова, О.В. Шамота ; за ред.: Є.О. Харитонова, І.В. Давидової ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – Одеса, 2023.– С.79-82. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26011>

12. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану. Приватне право в умовах війни : матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. – 1004 с. С. 160-163 URL: <https://hdl.handle.net/11300/24735>

13. Оскілко О.О. До окремих питань визначення цивільно-правового статусу військовослужбовців // Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2024. – 1000 с., С. 610 – 613 <https://dspace.onua.edu.ua/items/c77ed43d-fe00-43d4-958d-0f60923956cd>

Офіцер мобілізаційного відділення Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси
майор

Руслан КОЗАК

Начальник відділення військового обліку та бронювання
Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси
майор

Наталя МУРАЧАШВІЛІ

Штаб-сержант 3 категорії групи персоналу Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси
головний сержант

Сергій СТАРОДУБ

Головний спеціаліст відділення призову Київського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки м. Одеси
працівник ЗСУ

Галина КАРАВАЙЧЕНКО

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Голова Одеського апеляційного
 суду
 І.А. Артеменко
 2024 року



АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
 Оскілка Олексія Олеговича на тему: «Цивільно-правове регулювання
 відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях» в
 практичну діяльність
 Одеського апеляційного суду

Комісія у складі: заступника голови Одеського апеляційного суду Дришлюка Андрія Ігоровича, секретаря судової палати у цивільних справах Одеського апеляційного суду Северової Єлени Станіславівни, судді Одеського апеляційного суду Заїкіна Анатолія Павловича склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Оскілка Олексія Олеговича на тему: «Цивільно-правове регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях» на здобуття наукового ступеня вищої освіти з галузі знань 08-Право, спеціальності 081-Право доктора філософії використовуються в практичній діяльності суду.

Комісія вважає, що викладені у публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності Одеського апеляційного суду. Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Оскілко О.О. Поняття зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 2. С. 20 – 24 URL: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.4>
2. Оскілко О.О. Види зобов'язань, в яких військовослужбовці беруть участь. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 64-69 URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.9>
3. Оскілко О.О. Припинення договірних зобов'язань за участю військовослужбовців за законодавством України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 83-88 URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.13>
4. Оскілко О.О. Особливості виконання договірних зобов'язань за участю військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 163-167 URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/35>

5. Оскілко О.О. Загальна характеристика договірних зобов'язань, в яких беруть участь військовослужбовці за законодавством України. Юридичний вісник. 2023. № 2. с. 143-149. URL: <http://www.yurvisnyk.in.ua/index.php/yuridichnij-visnik-2-2023.html>

6. Оскілко О.О. Поняття цивільно-правового захисту прав військовослужбовців // Шерешевські читання: спадкове право в умовах війни: матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 8 грудня, 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. – 28-31. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25145>

7. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану // Приватне право в умовах війни : матеріали всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. – С. 160-162. URL: <https://hdl.handle.net/11300/24735>

8. Оскілко О.О. Деякі питання правового статусу військовослужбовців та їх захисту // Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук, І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. – Одеса, 2022. – С. 69-72. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23909>

9. Оскілко О.О. Окремі питання захисту прав жінок-військовослужбовців в Україні // Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 трав.2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. – Т. 2. – С. 564-566. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25892>

10. Оскілко О.О. Окремі питання цивільно-правового регулювання відносин військовослужбовців в сфері договірних зобов'язань // Римське право і сучасність: актуальні проблеми оновлення цивільного законодавства : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 25 травня 2023 р.) [Електронне видання] / упоряд.: І. Давидова, М. Лесняков ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. – Одеса, 2023. - С. 104-107. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26013>

11. Оскілко О.О. Окремі питання кредитних зобов'язань військовослужбовців за законодавством України // Проблеми цивільного права у постпандемічну добу : матер. круг. столу (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) [Електронне видання] / укл.: І.В. Давидова, О.В. Шамота ; за ред.: Є.О. Харитонова, І.В. Давидової ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – Одеса, 2023. – С.79-82. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26011>

12. Оскілко О.О. Окремі питання захисту військовослужбовців під час дії воєнного стану. Приватне право в умовах війни : матеріали всеукр.

наук. конф. (Одеса, 15 листоп. 2022 р.) / за заг. ред.: д.ю.н., проф. Є. Харитонова, д.ю.н., проф. І. Давидової ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2022. – 1004 с. С. 160-163 URL: <https://hdl.handle.net/11300/24735>

13. Оскілко О.О. До окремих питань визначення цивільно-правового статусу військовослужбовців // Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2024. – 1000 с., С. 610 – 613 <https://dspace.onua.edu.ua/items/c77ed43d-fe00-43d4-958d-0f60923956cd>

Заступник голови
Одеського апеляційного суду



А.І. Дришлюк

Секретар судової палати у цивільних справах
Одеського апеляційного суду



Є.С. Северова

Суддя
Одеського апеляційного суду



А.П. Заїкін